GUY DEBORD

Societatea spectacolului

În această carte în care nimic n-a fost corectat în toate cele douăsprezece reeditări franțuzești, nu-i nimic de schimbat. Mă felicit să fiu un foarte rar exemplu contemporan de autor care a scris fără a fi imediat contrazis de evoluția evenimentelor și vreau să spun nu contrazis de o sută sau de o mie de ori, ca atâția alții, ci nici măcar o singură dată. N-am nici o îndoială că deplina confirmare a tuturor tezelor mele are a continua până la sfârșitul acestui veac, ba chiar și în cel următor. Motivul este simplu: am înțeles elementele constitutive ale spectacolului „pe parcursul mișcării lor și, prin urmare, prin ceea ce au ele vremelnic", adică abordând ansamblul mișcării istorice care a dus la edificarea acestei ordini și care în prezent a început să o destrame.

Guy Debord

Lei 19.99

editura rao

GUY DEBORD

SOCIETATEA SPECTACOLULUI

Guy Debord

Societatea spectacolului

editura rao

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
DEBORD, GUY
Societatea spectacolului / Guy Debord; trad.: Cristina Săvoiu. –
Bucureşti: Editura RAO, 2011
ISBN 978-606-609-024-7

I. Săvoiu, Cristina (trad.)

316.64
930.1

Editura RAO
Grupul Editorial RAO
Str. Turda nr. 117-119, Bucureşti, România
www.raobooks.com
www.rao.ro

GUY DEBORD
La Société du Spectacle

Traducere din limba franceză
CRISTINA SĂVOIU

aprilie 2011

ISBN 978-606-609-024-7

Cuprins

I. Separația dusă până la capăt

„Dar, firește, pentru timpul de azi... care preferă lucrului existent imaginea, originalului – copia realității – reprezentarea, esenței – aparența... Căci *sacră* pentru el este numai *iluzia; profan* însă *adevărul.* Mai mult, sacrul crește în ochii lui în aceeași măsură în care descrește adevărul și sporește iluzia, în așa fel încât *cel mai înalt grad al iluziei* pentru el este și *culmea sacrului.*"

Feuerbach (Prefață la ediția a II-a a lucrării *Esența creștinismului*).

1

Întreaga viață a societăților în care domnesc condițiile moderne de producție se anunță ca o enormă acumulare de *spectacole*. Tot ce era trăit nemijlocit s-a exilat într-o reprezentare.

2

Imaginile desprinse din fiecare aspect al vieții fuzionează într-un flux comun în care unitatea acestei vieți nu mai poate fi restabilită. Considerată *parțial*, realitatea se desfășoară în propria unitate generală ca pseudo-lume *aparte*, obiect doar pentru contemplație. Odată întâmplată, specializarea imaginilor despre lume se regăsește în lumea imaginii autonomizate, în care cel care minte se minte pe sine. Spectacolul în general, ca inversare concretă a vieții, este mișcarea autonomă a non-viului.

3

Spectacolul se prezintă în același timp ca însăși societatea, ca o parte a societății și ca *instrument de unificare*. Ca parte a

societății, el este chiar sectorul care concentrează orice opinie și orice conștiință. Prin însuși faptul că acest sector este unul *separat,* el este tărâmul opiniei de care s-a abuzat și al falsei conștiințe; iar unificarea pe care el o săvârșește nu este nimic altceva decât un limbaj oficial al separației generalizate.

4

Spectacolul nu este un ansamblu de imagini, ci un raport social între persoane, mediatizat prin imagini.

5

Spectacolul nu poate fi înțeles ca abuzul unei lumi reprezentate, produs al tehnicilor de difuzare masivă a imaginilor. El este mai degrabă *Weltanschauung* devenită efectivă, material transpusă. Este o viziune obiectivată asupra lumii.

6

Considerat în totalitatea sa, spectacolul este în același timp rezultatul și proiectul modului de producție existent. Nu este un adaos la lumea reală, podoaba ei de prisos. El este sufletul irealismului societății reale. Sub toate formele sale specifice, informație sau propagandă, publicitate sau consum nemijlocit de divertisment, spectacolul constituie *modelul* prezent al vieții socialmente dominante. El este

omniprezenta afirmare a alegerii *deja făcute* în producție și în finalitatea ei: consumul. Forma și conținutul spectacolului sunt deopotrivă justificarea completă a condițiilor și a scopurilor sistemului existent. Spectacolul mai este și *prezența permanentă* a acestei justificări, prin aceea că ocupă principala parte a timpului trăit în afara producției moderne.

7

Separarea face ea însăși parte din unitatea lumii, din praxis-ul social global care s-a scindat în realitate și imagine. Practica socială, față de care spectacolul își clamează autonomia, este de fapt totalitatea reală ce conține spectacolul. Dar sciziunea operată înăuntrul acestei totalități o deformează astfel încât să lase impresia că spectacolul ar fi chiar scopul ei. Limbajul spectacolului este constituit din *semne* ale producției dominante care sunt, în același timp, scopul final al acestei producții.

8

Spectacolul și activitatea socială efectivă nu pot fi opuse; această dedublare este ea însăși dedublată. Spectacolul care inversează realul are loc în mod concret. În același timp, realitatea trăită este invadată de contemplarea spectacolului și adoptă ordinea spectaculară, devenind compatibilă cu ea. Realitatea obiectivă este prezentă în ambele. Astfel determinate, fiecare dintre cele două noțiuni are ca temei trecerea ei în contrariu: realitatea purcede din spectacol, iar spectacolul

este real. Această reciprocă înstrăinare este esenţa şi fundamentul societăţii existente.

9

În realitatea *răsturnată,* adevărul este un moment al falsităţii.

10

Conceptul de spectacol unifică şi explică o mare diversitate de fenomene. Diversitatea acestora şi contrastul dintre ele sunt aparenţe ale aparenţei organizate social, ce trebuie ea însăşi recunoscută în adevărata sa esenţă. În raport cu proprii termeni, spectacolul este *afirmarea* aparenţei şi afirmarea oricărei vieţi omeneşti, adică a vieţii sociale, doar ca aparenţă. Însă critica preocupată de adevărul spectacolului îl dezvăluie ca fiind negaţia vizibilă a vieţii; negaţie a vieţii *devenite vizibilă.*

11

Pentru a descrie spectacolul, formarea sa, funcţiile sale şi forţele ce conduc la disoluţia sa, trebuie deosebite metodologic elemente altminteri inseparabile. *Analizând* spectacolul, prin faptul că din perspectiva metodei pătrundem pe terenul societăţii exprimate în spectacol, vorbim întru câtva în chiar limbajul său. Spectacolul nu este însă nimic

altceva decât *sensul* practicii însumate a unei formaţiuni economico-sociale, modul în care ea îşi *întrebuinţează timpul.* E momentul istoric ce ne conţine.

12

Spectacolul se prezintă ca un foarte consistent plan de existenţă, indiscutabil şi inaccesibil. El nu spune decât „ceea ce se manifestă este bun, ceea ce este bun se manifestă". Atitudinea pe care, din principiu, o impune este acceptarea pasivă obţinută deja în fapt prin felul său de a se manifesta fără drept de apel, prin monopolul său asupra aparenţei.

13

Spectacolul este structural tautologic prin simplul fapt că mijloacele îi sunt totodată şi scop. El este soarele care, pe tărâmul pasivităţii moderne, nu apune niciodată. El luminează întreaga suprafaţă a lumii şi se scaldă indefinit în propria slavă.

14

Nu e fapt întâmplător şi nici de suprafaţă că societatea întemeiată pe industria modernă e aşa de plină de spectacol, ci este în mod esenţial *spectacol.* Ca şi pentru economia dominantă, pentru spectacol scopul nu e nimic, dezvoltarea

e totul. Spectacolul nu are intenția să recurgă la nimic altceva decât la el însuși.

15

Ca nelipsită podoabă a obiectelor produse în prezent, ca dare de seamă generală despre caracterul rațional al sistemului, ca sector economic avansat ce modelează nemijlocit o multitudine crescândă de imagini-obiecte, spectacolul este *producția principală* a societății actuale.

16

Spectacolul își subordonează oamenii în măsura în care economia i-a subjugat deja. Nu este altceva decât economia dezvoltându-se de dragul economiei. El este oglindirea fidelă a producției și obiectivarea infidelă a producătorilor.

17

Prima etapă a dominației economiei asupra vieții sociale a avut drept consecință definirea oricărei realizări omenești ca degradare a lui *a fi* în *a avea*. Etapa actuală a ocupării totale a vieții sociale de către rezultatele acumulate ale activității economice duce la o alunecare generalizată a lui *a avea* spre *a părea,* în care orice „a avea" materializat trebuie să-și afle prestigiul nemijlocit și suprema sa utilitate. Orice realitate individuală a devenit totodată socială, dependentă direct de

puterea socială, modelată de aceasta. Și îi este îngăduit să se manifeste doar prin aceea că *nu este.*

18

Acolo unde lumea reală se transformă în simple imagini, simplele imagini devin ființe reale și motivația eficientă a unui comportament hipnotic. Ca tendință de *a face să se vadă* prin diferite medieri specializate lumea care nu mai este nemijlocit perceptibilă, nu e de mirare că spectacolul consideră văzul ca simț privilegiat al omului, așa cum în alte epoci a fost considerat simțul tactil; sensul cel mai abstract, cel mai predispus a fi mistificat corespunde abstracției generalizate din societatea actuală. Spectacolul nu este însă totuna cu văzul, nici măcar în asociere cu auzul. El este ceea ce scapă activității oamenilor, reconsiderării și îndreptării rezultatelor activității lor. El este contrariul dialogului. Spectacolul se reconstituie pretutindeni unde există *reprezentare* independentă.

19

Spectacolul moștenește toate slăbiciunile proiectului filosofic occidental care a fost o abordare a ideii de activitate, dominată de noțiuni legate de văz; cum, de altfel, se întemeiază pe desfășurarea la nesfârșit a gândirii tehnice exacte izvorâte din această orientare. Spectacolul nu transpune în realitate filosofia, ci filosofează asupra realității. Așa se face că viața concretă a fiecăruia s-a degradat devenind un univers *speculativ.*

20

Ca putere a gândirii separate şi ca gândire a puterii separate, filosofia n-a putut întrece niciodată prin forţe proprii teologia. Spectacolul este reconstrucţia materială a iluziei religioase. Tehnica spectacolului n-a risipit haloul reprezentării religioase în care oamenii şi-au ipostaziat propriile puteri: ea nu a făcut decât să le lege din nou de cele pământeşti. Viaţa cea mai obişnuită devine astfel opacă şi irespirabilă. Ea nu mai alungă la ceruri, ci găzduieşte recuzarea sa absolută, paradisul său anost. Tehnic vorbind, spectacolul este exilarea puterilor omeneşti într-o lume de dincolo; sciziunea săvârşită înlăuntrul omului.

21

Pe măsură ce necesitatea se constată drept reverie la scară socială, reveria devine o necesitate obiectivă. Spectacolul e însă coşmarul societăţii moderne în lanţuri care, în cele din urmă, nu exprimă decât dorinţa ei de a fi lăsată să doarmă. Spectacolul este păzitorul acestui somn.

22

Faptul că, desprinzându-se de societatea modernă, puterea ei de a înfăptui şi-a clădit o lume independentă în spectacol nu se poate explica decât printr-un alt fapt, anume că puternica ei capacitate de-a înfăptui continua să fie lipsită de coeziune şi în contradicţie cu ea însăşi.

23

La originile spectacolului se află cea mai veche diviziune socială a muncii: specializarea puterii. Din acest unghi, spectacolul este o activitate dedicată vorbirii în numele tuturor celorlalţi. El este ambasadorul societăţii ierarhizate pe lângă ea însăşi, singura ei voce autorizată. În acest tip de societate, tot ce-i mai modern e cât se poate de vechi.

24

Spectacolul este discursul neîntrerupt pe care ordinea actuală îl ţine despre ea însăşi, este monologul prin care se autoelogiază. Este autoportretul puterii pe vremea când îşi gestiona totalitar condiţiile de existenţă. În societatea-spectacol, aparenţa de pură obiectivitate a relaţiilor ascunde tot relaţii între oameni şi clase. Mediul social pare să fie dominat de o a doua natură cu ale sale legi implacabile. Dar spectacolul nu este produsul necesar al dezvoltării tehnice privite ca o dezvoltare *naturală*. Dimpotrivă, societatea spectacolului este forma care îşi alege propriul conţinut. În accepţiunea sa restrânsă de „mijloace de comunicare în masă" reprezentând cea mai covârşitoare manifestare a sa de suprafaţă, poate părea că spectacolul invadează societatea doar ca instrumentare, fapt cu nimic neutru însă, ci reprezentând chiar instrumentarea adecvată pentru totala sa automişcare. Dacă nevoile sociale ale epocii în care se dezvoltă asemenea tehnici nu pot fi satisfăcute decât prin intermediul acestora, dacă administrarea societăţii şi orice legătură între oameni nu mai pot fi exercitate decât prin intermediul capacităţii de a comunica instantaneu, atunci cauza e caracterul în esenţă *unilateral* al acestei „comunicări";

și așa ajunge ea să concentreze în mâinile administrației sistemului existent mijloacele care-i permit să perpetueze această administrație așa cum e. Desprinderea generalizată a spectacolului nu poate fi separată de *Statul* modern, adică de forma generală a separării în societate, rezultat al diviziunii muncii și instrument al dominației de clasă.

25

Separația este alfa și omega spectacolului. Instituționalizarea diviziunii sociale a muncii, formarea claselor au construit o primă contemplare sacră, ordinea mitică în care orice putere se învеșmântează încă de la începuturi. Sacrul a legitimat legea casnică și antologic corespunzător intereselor stăpânilor, a lămurit și a înfrumusețat ceea ce societatea oamenilor *nu putea să facă*. Orice putere rezultată din separare a fost așadar pătrunsă de spectacol, însă adeziunea tuturor la o astfel de imagine neschimbătoare nu însemna decât recunoașterea unei prelungiri în imaginar a sărăciei de conținut a activității sociale concrete, încă larg resimțită ca un tot unitar. Spectacolul modern exprimă dimpotrivă ceea ce societatea *poate face,* însă în această expresie ceea ce e *permis* este opusul absolut a ceea ce e *posibil*. Spectacolul este perpetuarea inconștienței în timpul schimbării efective a condițiilor de existență. El este propriul său produs și el însuși și-a impus regulile: este ceva pseudo-sacru. El arată ce este: puterea separată dezvoltându-se în ea însăși, în creșterea productivității pe parcursul adâncirii continue a diviziunii muncii prin fragmentarea gesturilor dominate, în acest caz, de mișcarea independentă a mașinilor; și lucrând pentru o piață mereu mai extinsă. Orice comunitate și orice simț critic

s-au dizolvat în timpul acestei mișcări, în care forțele ce au sporit separându-se nu s-au *regăsit* încă.

26

Odată cu separarea generalizată a lucrătorului de produsul său, se pierde orice punct de vedere unitar asupra activității îndeplinite, orice comunicare personală directă între producători. Urmând creșterea acumulării produselor separate și a concentrării procesului de producție, unitatea și comunicarea devin atributul exclusiv al celor care conduc sistemul. Succesul sistemului economic al separării este proletarizarea lumii.

27

Prin chiar succesul producției separate ca producție a separatului, experiența unei munci principale, fundamentală în societățile primitive, este pe cale a se deplasa, la apogeul dezvoltării sistemului actual, spre non-muncă, spre inactivitate. Această inactivitate nu este însă cu nimic eliberată de activitatea de producție: ci depinde de aceasta, este supunere temătoare și admirativă față de necesitățile și rezultatele producției; este ea însăși un produs al temeiului său rațional. Nu poate fi libertate în afara activității și, în cadrul spectacolului, orice activitate este negată, întocmai cum activitatea reală a fost integral captată pentru obținerea acestui rezultat la sacră globală. Astfel, actuala „eliberare a muncii", sporirea timpului afectat consumului nu sunt nicidecum eliberare în procesul

muncii, nici eliberare a unei lumi modelate prin această muncă. Nimic din activitatea furată în procesul muncii nu se poate regăsi în supunerea față de rezultatul său.

28

Sistemul economic bazat pe izolare *produce izolare în cerc vicios.* Tehnologia se întemeiază pe izolare și invers, procesul tehnic generează izolare. De la automobil la televiziune, toate *bunurile selecționate* prin sistemul întemeiat pe spectacol sunt și armele lui de consolidare constantă a condițiilor de izolare a „mulțimilor solitare". Spectacolul își regăsește mereu mai temeinic propriile premise.

29

Originea spectacolului este pierderea unității lumii, iar gigantica expansiune a spectacolului modern exprimă totalitatea acestei pierderi: caracterul abstract al oricărei munci determinate și abstracția generală denumită producție se transpun perfect în spectacol, al cărui *mod concret de a fi* este însăși abstracția. În spectacol, o parte din lume *se reprezintă* în fața lumii și îi este superioară. Spectacolul nu este decât limbajul comun al acestei separări. Spectatorii sunt legați doar printr-un raport ireversibil cu însuși centrul care le menține izolarea. Spectacolul reunește ceea ce este separat, însă îl reunește *întrucât e separat.*

30

Înstrăinarea spectatorului în favoarea obiectului contemplat (care e rezultatul propriei sale activități inconștiente) se exprimă astfel: cu cât contemplă mai mult, cu atât trăiește mai puțin; cu cât acceptă să se recunoască în imaginile dominante ale necesității, el cu atât mai puțin își înțelege propria existență și propria dorință. Faptul că spectacolul rămâne exterior omului care acționează se manifestă prin aceea că propriile gesturi nu-i mai aparțin lui, ci altuia care i le reprezintă. Iată de ce spectatorul nu se simte acasă nicăieri, căci spectacolul e pretutindeni.

31

Lucrătorul nu se produce pe sine, el produce o forță independentă. *Succesul* acestei producții, abundența ei se întorc la producător ca *abundență a deposesiei.* Odată cu acumularea produselor sale înstrăinate, întregul timp și spațiu al lumii sale îi devine *străin.* Spectacolul este harta acestei lumi noi, o hartă ce-i acoperă exact teritoriul. Chiar forțele ce i-au scăpat din vedere i *se arată* în deplinătatea puterii lor.

32

În societate, spectacolul corespunde unei fabricații concrete a înstrăinării. Dezvoltarea economică este, în principal, expansiunea acestei producții industriale determinate. Ceea ce crește împreună cu economia ce se dezvoltă pentru sine nu

poate fi decât înstrăinarea prezentă în chiar sămânța ei, încă de la începuturi.

33

Omul separat de produsul său produce el însuși cu tot mai multă forță toate detaliile lumii sale și astfel devine din ce în ce mai străin de lumea sa. Cu cât viața îi devine propriul produs, cu atât mai mult crește separarea lui de propria viață.

34

Spectacolul este *capitalul* ajuns la un asemenea grad de acumulare încât devine imagine.

II. Marfa ca spectacol

„Adevărata esență a mărfii poate fi înțeleasă numai în calitate de categorie universală a ființei sociale totale. Numai în acest context, transformarea în lucru mort (*reificarea* – n.n.) reieșită din raportul mărfar dobândește o semnificație decisivă atât pentru evoluția obiectivă a societății, cât și pentru atitudinea oamenilor în ceea ce o privește, pentru supunerea conștiinței lor formelor în care această reificare se exprimă... Această supunere sporește și mai mult datorită faptului că, pe măsură ce cresc raționalizarea și mecanizarea procesului muncii, activitatea muncitorului își pierde trăsătura de activitate pentru a deveni o atitudine *contemplativă*."

Lukàcs *(Istorie și conștiință de clasă)*

35

În mișcarea esențială a spectacolului, care constă în a relua în el tot ceea ce exista în activitatea omului *în stare fluidă,* pentru a-l poseda în stare coagulată, ca lucruri ce au devenit valoarea exclusivă prin *formularea lor ca negare* a valorii trăite, îl putem recunoaște pe mai vechiul nostru dușman care știe așa de bine să pară la prima vedere ceva comun și de la sine înțeles, în timp ce, dimpotrivă, el este atât de complex și atât de plin de subtilități metafizice: *marfa.*

36

În spectacol, principiul fetișismului mărfii, dominarea societății de „lucruri suprasensibile cu toate că, de fapt, sensibile", se împlinește fără greș, căci lumea sensibilă este înlocuită printr-o selecție de imagini ce există dincolo de ea și care, în același timp, a dobândit recunoașterea că e tot ce poate fi mai sensibil.

37

Lumea prezentă și absentă totodată pe care spectacolul o face văzută este lumea mărfii ce domină tot ceea ce este fapt trăit. Și astfel, lumea mărfii e înfățișată *așa cum este,* căci mișcarea sa înseamnă *îndepărtarea* oamenilor unii de alții și față de ceea ce produc ei în general.

38

Pierderea calității, atât de evidentă la toate nivelurile de limbaj al spectacolului, ale obiectelor pe care le împrumută și a comportamentelor pe care le instrumentează, nu face decât să transpună acele trăsături fundamentale ale producției de bunuri care alungă realitatea: forma-marfă este, bucată cu bucată, egalitatea cu sine însăși, o categorie a cantitativului. Căci ea dezvoltă cantitativul și ea însăși nu se poate dezvolta decât în cantitativ.

39

Dezvoltarea care exclude cantitativul este ea însăși supusă, ca dezvoltare, trecerii la calitate: spectacolul înseamnă că a trecut pragul *propriei sale abundențe;* ceea ce încă nu este adevărat decât pe alocuri, în câteva privințe, dar este deja la scara universală ce constituie referința din totdeauna a mărfii, referință verificată prin evoluția ei în practică, o piață mondială reunind în prezent întregul Pământ.

40

Dezvoltarea forțelor de producție a fost *istoria reală inconștientă* care a construit, a modificat și a lărgit condițiile de supraviețuire în existența grupurilor umane: baza economică a tot ce au întreprins ele. Într-o economie naturală, sectorul producției de mărfuri a însemnat constituirea unui surplus destinat supraviețuirii. Deși presupune schimbul de produse diferite între producători independenți, producția de mărfuri a putut rămâne multă vreme meșteșugărească, fiind într-o funcționare marginală a economiei, în care esența sa cantitativă nu a ieșit încă la iveală. Totuși, acolo unde ea a întâlnit condițiile sociale ale comerțului pe scară largă și ale acumulării de capitaluri, ea și-a impus dominația totală asupra economiei. Întreaga economie a devenit atunci ceea ce marfa s-a arătat a fi pe parcursul acestei cuceriri: un proces de dezvoltare cantitativ. Această neîncetată dezvoltare a puterii economice sub formă de marfă care a transformat munca omului în muncă-marfă, în *masă salariată,* ajunge prin acumulări succesive la o abundență în care problema prioritară a supraviețuirii este de bună seamă rezolvată, și anume într-un mod ce lasă impresia unei rezolvări definitive; dar ea e mereu propulsată la un nivel superior. Creșterea economică eliberează societățile de presiunea naturală ce impune lupta lor neîntâziată pentru supraviețuire, dar ele nu s-au eliberat tocmai de eliberatorul lor. *Independența* mărfii s-a extins la ansamblul economiei asupra căreia e stăpână. Economia transformă lumea, însă o transformă doar într-o lume a economiei. Pseudo-natura în care munca omenească s-a înstrăinat impune continuarea la nesfârșit a slujirii sale, iar aceasta, neavând a se judeca și a se ierta decât de una singură, își adjudecă drept servitori toate resursele și proiectele licite ale societății. Abundența

mărfurilor, adică a raporturilor de vânzare-cumpărare, nu mai are altă şansă decât să fie o *supravieţuire extinsă.*

41

Dominaţia mărfii s-a exercitat iniţial într-un mod ocult asupra economiei care, în calitate de bază materială a vieţii sociale, rămânea neobservată şi neînţeleasă, asemenea unui lucru intrat în obişnuinţă, nu neapărat şi cunoscut. Într-o societate în care marfa concretă rămâne rară sau minoritară, dominaţia aparentă a banului se prezintă ca emisar plenipotenţiar care vorbeşte în numele unei puteri necunoscute. Odată cu revoluţia industrială, diviziunea manufacturieră a muncii şi producţia masivă pentru piaţa mondială, marfa apare efectiv ca o putere care chiar vine să *ocupe* viaţa socială. Atunci se constituie economia politică, ca ştiinţă dominantă şi ca ştiinţă a dominaţiei.

42

Spectacolul este momentul în care marfa a izbutit *ocuparea totală* a vieţii sociale. Nu doar că raportul faţă de marfă este vizibil, dar nu mai e vizibil decât el: lumea vizibilă este lumea lui. Producţia economică modernă îşi întinde dictatura extensiv şi intensiv. În locurile mai puţin industrializate, domnia ei e deja semnalată prin câteva mărfuri-vedetă şi sub forma dominaţiei imperialiste cu ajutorul zonelor aflate în fruntea dezvoltării productivităţii. În aceste zone avansate, spaţiul social este aproape geologic configurat prin nesfârşitele straturi de mărfuri. În acest punct al celei de-a „doua revoluţii industriale", consumul înstrăinat devine pentru mase sarcină suplimentară producţiei înstrăinate. *Întreaga muncă vândută* a unei societăţi care devine la scară globală *marfa totală* al cărei ciclu trebuie continuat. În acest scop, trebuie ca această marfă totală să revină fragmentar individului fragmentar, absolut separat de forţele productive operând ca ansamblu. Aşadar, aici trebuie ca ştiinţa specializată a dominaţiei să se specializeze la rândul ei: ea se fărâmiţează în sociologie, psihologie aplicată, cibernetică, semiologie, etc., asigurând autoreglarea la toate nivelurile procesului.

43

Cu toate că în faza acumulării primitive a capitalului „economia politică nu vede în *proletar* decât *muncitorul*", care trebuie să primească minimum necesar conservării forţei sale de muncă, fără a-l avea vreodată în vedere din perspectiva „timpului său liber, al condiţiei sale de om", această atitudine în concepţia clasei dominante se răstoarnă de îndată ce gradul de abundenţă atins în producţia mărfurilor îi impune muncitorului un surplus de colaborare. Dintr-odată spălat de dispreţul total care-i fusese limpede arătat prin toate modalităţile de organizare şi supraveghere a producţiei, muncitorul se regăseşte zi de zi în afara acesteia, tratat aparent ca o persoană de seamă, cu o curtenitoare politeţe, deghizat fiind în consumator. Atunci, *omenescul mărfii* ia în sarcina sa „timpul liber şi omenescul" lucrătorului, doar pentru că economia politică poate şi trebuie să domine aceste dimensiuni *ca economie politică.* Astfel, „renegarea până la capăt a omului" şi-a asumat totalitatea existenţei omeneşti.

44

Spectacolul este un permanent război al opiului pentru a face acceptată identificarea bunurilor cu mărfurile; și a satisfacției cu supraviețuirea care crește conform cu propriile legi. Supraviețuirea aptă de consum e ceva ce trebuie să sporească mereu, întrucât nu încetează să *conțină lipsa*. Motivul pentru care nu există nimic dincolo de supraviețuirea extinsă, că nu există nici o limită în calea creșterii sale, e acela că nu-și mai conservă esența dincolo de acceptarea lipsei, fiind însă chiar lipsa extinsă.

45

Odată cu automatizarea, care este și sectorul cel mai avansat al industriei moderne, cât și modelul care sintetizează perfect practica sa, se impune ca lumea mărfii să depășească următoarea contradicție: instrumentarea tehnică ce desființează obiectiv munca trebuie, în același timp, să conserve *munca în calitatea ei de marfă*, și singurul loc în care marfa se poate naște. Pentru ca automatizarea sau oricare altă formă mai puțin radicală a creșterii productivității muncii să nu micșoreze efectiv timpul de muncă socialmente necesar la scara societății, e necesar să fie create noi locuri de muncă. Sectorul terțiar, serviciile sunt nesfârșita extindere a aliniamentelor armatei de distribuție în marș și de proslăvire a mărfurilor existente; mobilizare de forțe complementare care, în falsitatea însăși a nevoilor legate de astfel de mărfuri, vine la țanc în întâmpinarea necesității unei astfel de organizări a muncii ulterioare muncii.

46

Valoarea de schimb nu s-a putut forma decât în calitate de agent al valorii de întrebuințare, însă triumful ei prin propriile arme a creat condițiile dominației sale autonome. Mobilizând tot ceea ce are omul drept trebuință și asigurându-și monopolul satisfacerii acesteia, valoarea de schimb a sfârșit prin a *manipula trebuințele*. Procesul de schimb s-a identificat cu orice trebuință posibilă și a adus-o la cheremul său. Valoarea de schimb este mercenarul valorii de întrebuințare care sfârșește prin a purta războiul pentru propriul folos.

47

Această constantă a economiei capitaliste care este *scăderea valorii de folosință ca tendință* dezvoltă o nouă formă de lipsire înlăuntrul stării de supraviețuire extinsă, căci ea impune participarea majorității oamenilor, ca lucrători salariați în continuarea la nesfârșit a strădaniilor lor; și despre care oricare om știe că trebuie să i se supună sau să moară. Acest șantaj e cauza reală a faptului că întrebuințarea, în cea mai elementară dintre formele sale (a mânca, a locui), nu mai există decât captivă în bogăția iluzorie a supraviețuirii extinse care e, de fapt, adevăratul temei al acceptării iluziei în consumul mărfurilor moderne în general. Consumatorul real devine consumator de iluzii. Marfa este iluzie materializată, iar spectacolul, manifestarea sa generală.

48

Valoarea de întrebuințare care era implicit cuprinsă în valoarea de schimb trebuie să fie acum explicit proclamată, în realitatea răsturnată a spectacolului, tocmai pentru că realitatea ei practică este subminată de economia marfară dezvoltată în exces; și pentru că o pseudo-justificare devine necesară existenței false.

49

Spectacolul este cealaltă față a banului: echivalentul general al tuturor mărfurilor. În timp ce banul a dominat societatea ca reprezentare a centrului tuturor echivalențelor, adică a caracterului interschimbabil al multitudinii bunurilor a căror întrebuințare rămânea de necomparat, spectacolul este complementul său modern amplificat în care totalitatea lumii mărfurilor comercializate apare în bloc, ca o echivalență generală a ceea ce societatea în ansamblul ei poate să fie și să facă. Spectacolul este banul pe care *doar îl privim,* întrucât se află în el deja totalitatea întrebuințărilor schimbate pe totalitatea reprezentării abstracte. Spectacolul nu servește doar pseudo-întrebuințării, el este deja în el însuși pseudo-întrebuințarea dată vieții.

50

În momentul abundenței *economice,* rezultatul concentrat al muncii sociale iese la suprafață și supune întreaga realitate aparenței devenite acum produsul său. Capitalul nu mai este centrul nevăzut care conduce lumea producției: acumularea sa îl etalează până la periferie sub forma obiectelor sensibile. Ansamblul întregii societăți este portretul său.

51

Triumful economiei autonome trebuie să fie în același timp și pierzania sa. Forțele pe care le-a dezlănțuit înlătură *necesitatea economică* cea care a constituit temeiul neschimbător al societăților din vechime. Când este înlocuită cu necesitatea dezvoltării economice infinite, ea nu poate decât să înlocuiască satisfacerea nevoilor primare pe care omul abia și le recunoaște, printr-o inventare neîntreruptă de false-nevoi care se reduc la nevoia unică de a-i menține dominația. Însă economia autonomă se desparte pentru totdeauna de nevoia profundă în chiar măsura în care ea iese din sfera *inconștientului social* ce depindea de ea fără să știe. „Tot ceea ce este conștient se perimează. Inconștientul rămâne inalterabil. Odată eliberat însă, nu decade și el oare?" (Freud)

52

În momentul în care societatea descoperă că depinde de economie, economia e cea care depinde, de fapt, de societate. Această putere subterană, care a crescut până la a se manifesta în chip suveran, și-a pierdut, de asemenea, puterea. Locul în care se află *ceva* economic trebuie să fie ocupat de *eu*. Subiectul nu poate fi decât produsul societății, adică al luptei care se dă în ea însăși. Existența sa depinde de rezultatele luptei dintre

clase care se vădește a fi produsul și producătorul bazei economice a istoriei.

53

Conștiința dorinței și dorința conștiinței sunt deopotrivă acest proiect care, în forma sa de negare, vrea abolirea claselor, cu alte cuvinte luarea nemijlocită în posesie de către muncitori a tuturor momentelor activității lor. *Contrariul* său este societatea spectacolului, în care marfa se contemplă ea însăși într-o lume pe care ea însăși a creat-o.

III. Unitate și diviziune în aparență

„Pe frontul gândirii filosofice, în țară are loc o nouă polemică în legătură cu astfel de concepte precum „unu se împarte în două“ și „două se unesc în unu“. Dezbaterea aceasta este o luptă între cei care sunt pentru și cei care sunt contra dialecticii materialiste, o luptă între cele două concepții despre lume: concepția proletară și concepția burgheză. Cei care susțin că „unu se împarte în două "reprezintă legea fundamentală pe lume, țin partea dialecticii materialiste; cei care susțin că legea fundamentală este „două se unesc în unu“ sunt împotriva dialecticii materialiste. Cele două tabere au trasat o graniță clară între ele, și argumentele lor sunt diametral opuse. Această polemică reflectă în planul ideologic lupta de clasă ascuțită și complexă care se desfășoară în China și în întreaga lume.“

Drapelul roșu, ziar din Beijing,
21 septembrie 1964

54

Ca şi societatea modernă, spectacolul este unit şi divizat în acelaşi timp. Asemenea acesteia, spectacolul îşi edifică unitatea pe destrămare. Când iese la iveală în spectacol, contradicţia e însă la rândul ei contrazisă de o răsturnare a propriului sens; astfel încât divizarea apare ca fiind unitate, în vreme ce unitatea apare divizată.

55

Atât la scară mondială, cât şi în interiorul fiecărei naţiuni, ceea ce se desfăşoară ca fiind contradicţia oficială, este lupta puterilor constituite pentru gestionarea aceluiaşi sistem socio-economic ce aparţine, de fapt, celei mai autentice unităţi.

56

Falsele lupte de domeniul spectacolului ale formelor rivale ale puterii autonomizate sunt, în acelaşi timp, reale întrucât reflectă dezvoltarea inegală şi antagonistă a sistemului, interesele relativ contradictorii ale claselor sau ale subdiviziunilor

acestora care recunosc sistemul și își definesc propria participare în exercitarea puterii. Așa precum dezvoltarea economiei celei mai avansate este înfruntarea dintre două priorități determinate, gestionarea totalitară a economiei de către o birocrație de Stat și condiția țărilor aflate în sfera colonizării sau a semicolonizării sunt definite prin particularități evaluabile prin metodele producției și puterii. În spectacol, aceste diverse înfruntări se pot pretinde, după criterii foarte diferite, drept forme de organizare socială cu totul distincte. Adevărata lor esență rezidă însă în sistemul universal care le conține: capitalismul, mișcarea unică al cărei loc de acțiune a devenit întreaga planetă.

57

Societatea purtătoare de spectacol nu domină regiunile subdezvoltate doar prin hegemonia sa economică. Ea le domină tocmai *ca societate a spectacolului.* Acolo unde baza materială încă lipsește, societatea modernă a invadat deja cu spectacol suprafața socială a fiecărui continent. Ea definește programul unei clase conducătoare și guvernează constituirea acesteia. Așa cum prezintă pseudo-bunurile de râvnit, la fel ea le oferă revoluționarilor locali falsele modele ale revoluției. Spectacolul caracteristic puterii birocratice ce are în posesie unele dintre țările industrializate face parte tocmai din spectacolul planetar, fiindu-i atât pseudo-negație, cât și ceea ce o susține. Dacă e privit în diversele sale variante locale, spectacolul scoate la iveală specializări totalitare ale cuvântului și administrării societății care se împletesc la nivelul funcționării globale a sistemului, într-o *diviziune mondială a obligației de a produce spectacol.*

58

Diviziunea obligației de a produce spectacol conservă trăsăturile generale ale ordinii existente păstrându-și trăsătura dominantă a dezvoltării sale. Rădăcinile spectacolului se află în terenul economiei devenite abundente și de aici vin fructele ce au tendința să domine în final piața spectaculară, în pofida barierelor protecționiste ideologico-polițienești pe care le ridică orice spectacol local cu pretenții autarhice.

59

Tendința de *banalizare* care, sub diversitatea ce fură ochiul spectacolului, domină societatea modernă la scară mondială, exercită, de asemenea, această dominație la fiecare dintre parametri la care consumul dezvoltat al mărfurilor a multiplicat în mod vădit rolurile și bunurile ce fac obiectul alegerii. Supraviețuirea religiei și cea a familiei – care rămâne principala formă a moștenirii puterii de clasă – și deci a represiunii morale pe care acestea o asigură se pot amesteca laolaltă ca fiind totuna odată cu afirmarea redundantă a bucuriei de a trăi pe lumea *aceasta,* care lume nu e produsă decât ca falsă bucurie ce păstrează în ea represiunea. Acceptării prostite a ceea ce e pe lume i se mai poate adăuga, ca fiind același lucru, revolta pur spectaculară: ceea ce înseamnă doar că însăși insatisfacția a devenit o marfă de când abundența economică e în stare să-și extindă producția până la prelucrarea respectivei materii prime.

60

Concentrând în ea imaginea unui rol posibil, de vedetă, reprezentarea ca spectacol a omului viu nu face decât să concentreze această banalitate. Condiția de vedetă este specializarea în *trăit aparent,* în ceea ce este identificat de viața aparentă drept lipsit de adâncime, în ceea ce trebuie să compenseze fărâmițarea specializării producției trăite efectiv. Rostul vedetelor este să reprezinte variate stiluri de viață și de înțelegere a societății, libere de a se exercita *global.* Ele întruchipează rezultatul inaccesibil al *muncii* sociale, mimând subproduse ale acestei munci înălțate ca prin farmec mai presus de ea la rangul de scop al ei: *puterea* și *vacanțele,* decizia și consumul, începutul și sfârșitul oricărui proces. În acest punct, puterea guvernamentală se personalizează în pseudo-vedetă; anume, e vedeta consumului validat prin plebiscit ca pseudo-putere împotriva faptului de a trăi. Dar, așa cum ele nu sunt cu adevărat globale, activitățile vedetei nu sunt nici variate.

61

În calitate de agent al spectacolului pus în scenă, vedeta este opusul individului, la fel de vrăjmaș individului pe care îl reprezintă ea cât și individului pe care îl reprezintă celălalt. Trecând în spectacol ca model de identificare, ea a renunțat la orice calitate autonomă pentru a se identifica ea însăși cu legea generală a supunerii față de mersul lucrurilor. Deși la exterior este reprezentarea a diferite tipuri de personalitate, vedeta consumului indică fiecare dintre aceste tipuri ca având acces la totalitatea consumului și

astfel găsindu-și acolo fericirea. Vedeta deciziei trebuie să dețină stocul complet a ceea ce se recunoaște drept calități omenești. În acest fel se anulează divergențele oficiale dintre acestea prin asemănarea oficială care e presupoziția excelenței lor depline, Hrușciov a devenit general pentru a hotărî asupra bătăliei de la Kursk nu pe câmpul de luptă, ci la cea de-a douăzecea aniversare a evenimentului, când era șef de stat. Kennedy a rămas orator până și la rostirea propriului său elogiul funebru, căci Théodore Sorensen continua să redacteze pentru succesor discursurile în stilul care avusese atâta influență în recunoașterea personalității celui dispărut. Oamenii admirabili în care se personifică sistemul sunt bine-cunoscuți pentru ceea ce, de fapt, nu sunt; toți știu că ei au devenit oameni mari renunțând și la cea mai vagă urmă de viață individuală.

62

Falsa alegere în abundența spectaculară, alegere ce constă în juxtapunerea de spectacole concurențiale și solidare ca și în alăturarea rolurilor (cu predilecție semnificate și purtate de obiecte) care sunt separate și totodată îmbinate între ele, se dezvoltă în lupta calităților fantomatice menite să ințețească adeziunea și trivialitatea cantitativă. Astfel renasc false opoziții din vechime, patriotisme locale sau rasisme cu rolul de a preface în fantastică superioritate ontologică vulgaritatea pozițiilor ierarhice în consum. Astfel se recompune șirul interminabil al înfruntărilor derizorii ce strânesc un interes subludic ca de întrecere sportivă în perioada alegerilor. Acolo unde s-a instalat consumul din abundență, primul dintre rolurile înșelătoare îl joacă o opoziție spectaculară în

principal între tineri și adulți: căci nicăieri nu există adultul, omul stăpân pe viața sa, iar tinerețea, schimbarea a ceea ce există, nu-i deloc însușirea oamenilor care sunt acum tineri, ci e trăsătura sistemului economic, a capitalismului aflat mereu în mișcare. Niște *lucruri* sunt stăpânitoare și tinere; ele însele se alungă și se înlocuiesc.

63

Sub dualitățile prezentate în spectacol se ascunde *unitatea sărăciei lucii.* Forme diverse ale aceleiași înstrăinări se bat între ele sub pretextul alegerii totale din cauza faptului că toate cresc din contradicții reale, refulate. După necesitățile unui anumit stadiu al sărăciei pe care o dezminte și o menține, spectacolul există într-o formă *concentrată* sau într-o formă *difuză.* Și într-un caz, și în celălalt, înconjurat de tristeți și spaime, el nu-i decât o imagine de fericită unificare săvârșită în chiar miezul calm al nefericirii.

64

Spectacularul concentrat aparține în esență capitalismului birocratic, cu atât mai mult cu cât poate fi importat ca tehnică a puterii de stat în economii mixte mai înapoiate sau în perioadele de criză ale capitalismului dezvoltat. Într-adevăr, proprietatea birocratică este ea însăși concentrată în sensul că birocratul individual nu participă la posesia economiei globale decât prin intermediul comunității birocratice și numai în calitate de membru al acestei comunități. De altfel,

producția de mărfuri, mai puțin dezvoltată fiind, se prezintă și ea într-o formă concentrată: marfa pe care birocrația o deține este munca socială totală, și ceea ce revinde ea societății este supraviețuirea ei în bloc. Dictatura economiei birocratice nu poate lăsa maselor exploatate nici o marjă semnificativă de alegere, pentru că ea este obligată prin chiar esența sa să aleagă totul și, pentru că orice altceva ar alege în afară de aceasta, fie în privința alimentației, fie a muzicii, înseamnă deja alegerea distrugerii sale complete. Ea trebuie să fie însoțită de o permanentă violență. Imaginea impusă a binelui, în spectacolul său, adună laolaltă tot ceea ce există oficial și se concentrează de obicei asupra unui singur om care e garantul coeziunii sale totalitare. Fiecare trebuie să se identifice ca prin farmec cu această vedetă absolută ori să dispară. Căci este vorba despre stăpânul non-consumului său și de imaginea eroică a unui înțeles acceptabil pentru exploatarea absolută care reprezintă, de fapt, acumularea primitivă accelerată prin teroare. Fiecare chinez trebuie să învețe opera lui Mao, și astfel să fie Mao, pentru că *nu are ce altceva să fie.* Căci acolo unde domină spectacularul concentrat domină și poliția.

65

Spectacularul difuz însoțește abundența mărfurilor, dezvoltarea neperturbată a capitalismului modern. În acest stadiu, fiecare marfă în parte se justifică în numele măreției producției totale de bunuri, pentru care spectacolul este un catalog apologetic. Afirmații contradictorii se înghesuie pe scena spectacolului unificat specific economiei abundente; e la fel cum diferite mărfuri-vedetă își susțin simultan

proiectele contradictorii de organizare a societății sau cum spectacolul automobilelor aspiră la o circulație perfectă ce distruge vechile orașe, în timp ce spectacolul orașului însuși are nevoie de cartiere-muzeu. Așadar, satisfacția, deja problematică, pusă pe seama *consumului de ansamblu* este imediat falsificată, deoarece consumatorul real nu se poate bucura nemijlocit decât de o succesiune de fragmente ale acestei fericiri-marfă, fragmente din care, de fiecare dată, este în mod vădit absentă calitatea atribuită ansamblului.

66

Fiecare marfă anume luptă pentru sine, nu le poate recunoaște pe celelalte, pretinde a se impune pretutindeni ca și cum ar fi singura. În această situație, spectacolul este epopeea acestei confruntări căreia nici un război troian nu i-ar putea pune capăt. Spectacolul nu-i cântă pe oameni și armele lor, ci mărfurile și pătimirile lor. În această luptă oarbă, fiecare marfă, urmându-și pătimirea, realizează de fapt în inconștient ceva mai nobil: devenirea-lume a mărfii care este și devenirea-marfă a lumii. Astfel, printr-o viclenie a rațiunii de schimb, ceea ce are particular marfa se erodează luptând, în timp ce forma-marfă se îndreaptă spre realizarea ei absolută.

67

Satisfacția pe care marfa abundentă n-o mai poate oferi prin întrebuințare e căutată în recunoașterea valorii ei ca marfă: utilizarea *mărfii* își devine sieși suficientă; iar pentru

consumator aduce sentimentul religios față de libertatea suverană a mărfii. Valuri de entuziasm pentru un produs dat, susținut și relansat prin toate mijloacele de informare, se propagă astfel cu mare viteză. Un film generează un stil vestimentar; o revistă lansează cluburi care, la rândul lor, lansează diverse fleacuri. *Gadget*-ul exprimă tocmai faptul că, în clipa în care masa mărfurilor alunecă spre aberație, aberantul însuși devine o marfă specială. De pildă, în portcheiurile publicitare, nu cumpărate, ci oferite odată cu prestigioase obiecte vândute sau care prin schimb își depășesc sfera propriului înțeles, se poate recunoaște manifestarea unui abandon mistic în fața transcendenței mărfii. Cel care colecționează portcheiurile fabricate tocmai în scopul colecționării strâng *indulgențele mărfii*, un semn triumfător al prezenței ei reale printre credincioșii săi. Omul reificat afișază dovada intimității sale cu marfa. Asemănător delirului mistic sau tămăduirii prin fetișism religios, fetișismul mărfii provoacă momente de entuziasm fanatic. Singura practică ce se mai exprimă aici este practica fundamentală a supunerii.

68

Fără îndoială, falsa necesitate impusă în consumul modern nu poate fi comparată cu nici o nevoie sau dorință autentică și care să nu fie ea însăși modelată de societate și de istoria acesteia. Marfa abundentă apare însă în acest caz ca fiind ruptura absolută a dezvoltării organice a trebuințelor sociale. Acumularea sa mecanică generează un *artificial nelimitat*, în fața căruia dorința nepervertită rămâne fără apărare. Puterea cumulativă a unui artificial independent antrenează pretutindeni *falsificarea vieții sociale*.

69

În imaginea fericitei unificări a societății prin consum, diviziunea reală este doar *suspendată* până la următoarea non-împlinire în consumabil. Fiecare produs în parte, ce trebuie să reprezinte speranța unei fulgerătoare scurtături pentru a atinge în sfârșit pământul făgăduinței, consumul total, este prezentat la rândul său cu solemnitate ca fiind calea unică și decisivă. Dar, ca și în cazul răspândirii instantanee a modei prenumelor aparent aristocratice care urmează a fi purtate de aproape toți indivizii de aceeași vârstă, lucrul de la care se așteaptă o putere nemaiîntâlnită nu a putut fi propus adorației maselor decât din cauză că a fost reprodus deja într-un număr suficient de mare de exemplare pentru a putea fi consumat în masă. Prestigiul acestui produs oarecare nu se datorează decât faptului de a se fi aflat un moment în centrul vieții sociale, precum misterul finalității producției de pe care au căzut vălurile. Prestigios în spectacol, obiectul devine unul oarecare în momentul în care ajunge la consumator ca individ, la unul anume și la toți ceilalți. El dezvăluie prea târziu cât este de sărac în esență, consecință firească a sărăcirii temeiurilor producției sale. Însă deja un alt obiect vine să justifice sistemul și să-și impună recunoașterea.

70

Impostura satisfacției trebuie să se denunțe ea însăși înlocuindu-se, urmând schimbarea produselor și a condițiilor generale ale producției. Ceea ce și-a afirmat propria sa definitivă excelență cu cea mai desăvârșită nerușinare se preschimbă totuși în spectacolul difuz, dar și în spectacolul concentrat și singur sistemul este cel care trebuie să continue:

Ca o marfă demodată, Stalin e denunțat chiar de către cei cărora care le-a fost impus. Fiecare *nouă minciună* publicitară este *mărturisirea* celei precedente. Căderea fiecărui personaj al puterii totalitare scoate la iveală *comunitatea iluzorie* care îl aproba în unanimitate și care nu era decât o turmă de singurătăți fără iluzii.

71

Ceea ce oferă spectacolul ca permanență se întemeiază pe schimbare și trebuie să se schimbe odată cu temeiul său. Spectacolul este cu desăvârșire dogmatic și în același timp nu poate conduce în mod real la nici o dogmă trainică. Pentru el nimic nu oprește; este starea sa naturală și totodată tot ce poate fi mai opus înclinației sale.

72

Unitatea ireală pe care o proclamă spectacolul este masca împărțirii în clase pe care se întemeiază unitatea reală a modului de producție capitalist. Ceea ce-i obligă pe producători să participe la edificarea lumii este și ceea ce-i dă la o parte. Ceea ce-i pune în legătură pe oamenii eliberați de limitele lor locale și naționale este și ceea ce-i îndepărtează. Ceea ce-i obligă să aprofundeze rațional este și ceea ce hrănește iraționalul exploatării structurate ierarhic și al represiunii. Ceea ce constituie puterea abstractă a societății constituie și *non-libertatea* ei concretă.

IV. Proletariatul ca subiect și ca reprezentare

„Dreptul egal al tuturor asupra bunurilor și beneficiilor acestei lumi, distrugerea oricărei autorități, negarea oricărei înfrânări morale, iată, dacă privim în adâncul lucrurilor, misiunea insurecției din 18 martie și programul redutabilei asociații care i-a pus la dispoziție o armată."

Anchetă parlamentară
asupra insurecției din 18 martie.

73

Mișcarea reală ce desființează condițiile existente este aceea care guvernează societatea începând de la victoria burgheziei în economie și, în mod vădit, de la momentul transpunerii în politică a acestei victorii. Dezvoltarea forțelor de producție spulberă vechile raporturi de producție, și de toată ordinea reală a lucrurilor se alege praful. Tot ce era considerat definitiv devine istorie.

74

Fiind aruncați în istorie, trebuind să participe la munca și la luptele din care e făcută, oamenii se văd constrânși să se implice în relațiile dintre ei cu toată lehamitea. Istoria nu are un obiect distinct de ceea ce obține lucrând asupra ei însăși, cu toate că ultima viziune metafizică asupra inconștientului cutărei epoci istorice ar putea avea ca obiect progresul producției prin care istoria s-a desfășurat ca fiind însuși obiectul istoriei. *Subiectul* istoriei nu poate fi decât viul care se produce pe sine, devenind liderul și posesorul lumii sale care este istoria și care există în calitate de *conștiință a jocului acesteia*.

75

Într-un același flux se dezvoltă luptele de clasă ale îndelungatei *epoci revoluționare* inaugurate de ascensiunea burgheziei și *concepția despre istorie*, dialectica, ce nu se mai mulțumește să caute semnificația celor ce există, ci se ridică la cunoașterea disoluției a tot ceea ce există: iar în mișcare se abolește orice separație.

76

Hegel nu mai trebuia să *interpreteze* lumea, ci *transformarea* lumii. Interpretând *doar* transformarea, Hegel nu este decât încheierea filosofică a filosofiei. El vrea să înțeleagă o lume *care se crează ea însăși*. Această gândire istorică nu este deocamdată decât conștiința care mereu rămâne în urmă și care enunță justificări *post festum*. Astfel, ea n-a depășit separația decât *în planul gândirii*. A face ca semnificația întregii realități să depindă de împlinirea ei istorică revelând, totodată, acea semnificație pe măsură ce se constituie ea în desfășurarea istoriei, este paradoxul care decurge din simplul fapt că gânditorul revoluțiilor burgheze din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea n-a urmărit în filosofia sa decât *reconcilierea* cu rezultatul acestora. „Chiar ca filosofie a revoluției burgheze, ea nu exprimă întregul proces al acestei revoluții, ci doar concluzia sa finală. În acest sens, ea este o filosofie nu a revoluției, ci a restaurației." (Karl Korsch, *Thèses sur Hegel et la révolution/Teze despre Hegel și revoluția*). Pentru ultima oară, Hegel a îndeplinit lucrarea filosofului, „glorificarea a ceea ce există"; însă deja ceea ce exista pentru el nu putea fi decât totalitatea mișcării istorice. Poziția *exterioară* a gândirii fiind menținută în fapt, ea nu putea fi disimulată decât prin identificarea sa cu un proiect prealabil al Spiritului,

erou absolut care a făcut ce a vrut și a vrut ceea ce a făcut și a cărui operă realizată coincide cu prezentul. Astfel, filosofia care moare pentru a gândi istoria nu-și poate glorifica propria lume decât renegând-o, căci pentru a lua cuvântul trebuie să considere deja încheiată istoria totală în care a adunat totul; și astfel se închide ședința singurului tribunal în care poate fi dată sentința adevărului.

77

Când proletariatul exprimă prin propria-i existență în fapte că această gândire a istoriei nu s-a dat uitării, dezmințirea *concluziei* este și confirmarea metodei.

78

Gândirea istoriei nu poate fi salvată decât devenind gândire practică; iar practica proletariatului ca o clasă revoluționară nu poate fi altceva decât conștiința istorică operând asupra totalității lumii sale. Toate curentele teoretice ale mișcării muncitorești *revoluționare* au rezultat dintr-o confruntare critică cu gândirea hegeliană, atât la Marx, cât și la Stirner și Bakunin.

79

Din simbioza cu metoda hegeliană, teoria lui Marx își extrage caracterul ei revoluționar, adică adevărul său. Acesta

este aspectul sub care ea a fost în general ignorată ori neînțeleasă ba chiar denunțată ca punct slab a ceea ce era pe cale să devină, în mod înșelător, o *doctrină* marxistă. În *Socialisme théorique et Social-démocratie pratique/Socialism teoretic și Social-democrație practică,* Bernstein înfățișează perfect legătura dintre metoda dialectică și *partizanatul* istoric, deplângând previziunile prea puțin științifice din *Manifestul* din 1847 despre iminența revoluției proletare în Germania: „Această autosugestie istorică, într-atât de eronată încât nici cel mai neavenit vizionar politic n-ar fi putut greși mai mult, ar rămâne de neînțeles la un Marx care, la acea vreme, studiase deja cu seriozitate economia, dacă n-ar fi să vedem în ea produsul unui rest al dialecticii hegeliene a contrariilor de care Marx, ca de altfel și Engels, n-a știut niciodată să se desprindă complet. În vremuri ca acelea, de efervescență generală, acest lucru i-a fost cu atât mai nefast".

80

Răsturnarea pe care o face Marx pentru o „salvare prin transfer" a gândirii revoluțiilor burgheze nu constă în mod simplist în înlocuirea cu dezvoltarea materialistă a forțelor de producție a parcursului Spiritului hegelian mergând spre propria întâmpinare prin timp, obiectivarea lui fiind identică înstrăinării sale, iar rănile sale istorice nelăsând cicatrice. Istoria devenită reală nu mai are *un final.* Marx a desființat poziția *separată* a lui Hegel în fața devenirii; și *contemplarea* de către un agent suprem exterior, oricare ar fi el. Teoria nu mai are de cunoscut decât ceea ce creează ea. În gândirea dominantă a societății actuale, contemplarea mișcării economiei este, dimpotrivă, moștenirea *non răsturnată* a părții *non dialectice* a tentativei hegeliene de

sistem circular: este o aprobare care a pierdut dimensiunea conceptului și care nu mai are nevoie de un hegelianism pentru a se justifica, deoarece mișcarea pe care este vorba s-o împrumute nu mai este decât un domeniu lipsit de concepție despre lume, în care dezvoltarea mecanică domină efectiv întregul. Proiectul lui Marx este acela al unei istorii conștiente. Cantitativul ce survine în dezvoltarea oarbă a forțelor de producție strict economice trebuie să se transforme în apropriere istorică calitativă. *Critica economiei politice* este primul act al acestui *final al preistoriei*: „Dintre toate instrumentele producției, cea mai mare putere productivă este însăși clasa revoluționară".

81

Strânsa legătură dintre teoria lui Marx și gândirea științifică e dovedită de înțelegerea rațională a forțelor ce acționează în societate. Teoria lui Marx este însă în mod fundamental un *dincolo* al gândirii științifice, în care aceasta se păstrează doar întrucât este depășită: este vorba despre o înțelegere a *luptei* și deloc a *legității*. „Nu cunoaștem decât o singură știință: știința istoriei", spune *Ideologia germană*.

82

Epoca burgheză, care vrea să întemeieze științific istoria, trece cu vederea faptul că știința actuală a trebuit mai degrabă să fie ea însăși întemeiată istoricește împreună cu economia. Reciproc, istoria nu depinde în mod radical de această cunoaștere decât în măsura în care istoria rămâne *istorie*

economică. De altminteri, măsura în care partea istoriei în economia însăşi – procesul global ce-şi modifică propriile-i date ştiinţifice de bază – a putut fi neglijată din perspectiva observaţiei ştiinţifice arată zădărnicia calculelor socialiste ce îşi închipuiau că stabiliseră exact periodicitatea crizelor; şi, de când intervenţia constantă a statului a ajuns să compenseze efectul tendinţelor spre criză, acelaşi gen de raţionament vede în acest echilibru o armonie economică definitivă. Dacă trebuie să cunoască şi să readucă la sine ştiinţa societăţii, proiectul de a depăşi dificultăţile economiei, proiectul de a lua în posesie istoria nu poate fi el însuşi *ştiinţific*. În această din urmă mişcare înţeleasă ca dominând istoria prezentă printr-o cunoaştere ştiinţifică, punctul de vedere revoluţionar a rămas *burghez*.

83

Curentele socialismului utopic, deşi ele însele istoriceşte întemeiate pe critica organizării sociale existente, pot fi calificate drept utopice în măsura în care ele refuză istoria – adică lupta reală aflată în desfăşurare, ca şi mişcarea timpului ce are loc dincolo de perfecţiunea neschimbătoare a imaginii de societate fericită – nu însă pentru că ar respinge ştiinţa. Dimpotrivă, gânditorii utopişti sunt dominaţi pe de-a-ntregul de gândirea ştiinţifică, aşa cum s-a impus ea în veacurile anterioare. Ei urmăresc realizarea acestui sistem raţional general: ei nu se consideră nicidecum profeţi dezarmaţi, deoarece cred în puterea socială a demonstraţiei ştiinţifice şi chiar, în cazul saint-simonismului, în preluarea puterii de către ştiinţă. Cum, spune Sombart, „ar vrea ei să smulgă prin luptă ceva ce trebuie *dovedit*"? Cu toate acestea, concepţia ştiinţifică a utopiştilor nu include acea cunoaştere prin care grupuri sociale materializează interese într-o situaţie existentă, au forţe pentru a o menţine, precum şi forme de falsă conştiinţă adecvate unor atari poziţii. Ea rămâne aşadar mult în urma realităţii istorice a dezvoltării ştiinţei înseşi, în mare parte orientate de către *cererea socială* generată de factori ce aleg nu numai ceea ce poate fi admis, dar şi ceea ce poate fi dorit. Rămaşi prizonieri ai *modului de prezentare al adevărului ştiinţific*, socialiştii utopici concep acest adevăr conform purei sale reprezentări abstracte, aşa cum o concepuse o etapă foarte îndepărtată din trecutul societăţii. După cum observa Sorel, utopiştii îşi închipuie că descoperă şi demonstrează legile societăţii după modelul *astronomiei*. Armonia pe care ei o caută, ostilă istoriei, decurge dintr-o încercare de a aplica în studiul societăţii ştiinţa care depinde cel mai puţin de istorie. Ea tinde să se facă recunoscută cu aceeaşi candoare experimentală ca şi newtonismul, iar destinul fericit postulat stăruitor „joacă în ştiinţa lor socială un rol analog celui care-i revine inerţiei în mecanica raţională" *(Materiale pentru o teorie a proletariatului)*.

84

Latura determinist-ştiinţifică din gândirea lui Marx a fost chiar breşa prin care a pătruns procesul de „ideologizare", din timpul vieţii sale încă şi tot mai mult în moştenirea teoretică lăsată mişcării muncitoreşti. Venirea subiectului istoriei este din nou amânată, iar ştiinţa istorică prin excelenţă, economia, tinde din ce în ce mai pronunţat să garanteze necesitatea propriei sale negaţii viitoare. Dar prin aceasta este alungată în afara viziunii teoretice practica revoluţionară care e singurul adevăr al acestei negaţii. Astfel că dezvoltarea economică trebuie studiată cu răbdare

şi recunoscută cu hegeliană seninătate suferinţa, tot ceea ce, prin rezultat, rămâne un „cimitir al bunelor intenţii". Acum se descoperă că, potrivit teoriei revoluţiei, *conştiinţa se trezeşte întotdeauna prea devreme* şi va trebui să fie educată. „Istoria a făcut să n-avem dreptate noi şi toţi cei care gândesc ca noi. Ea a arătat limpede că, pe atunci, dezvoltarea economică pe continent era încă departe de-a ne fi favorabilă..." avea să spună Engels în 1895. Întreaga sa viaţă, Marx şi-a păstrat unitară teoria, deşi *expunerea* acesteia s-a făcut pe *terenul* gândirii dominante luând forma criticii disciplinelor particulare, în principal a criticii ştiinţei fundamentale a societăţii burgheze, economia politică. Acceptată ulterior ca definitivă, această mutilare a constituit „marxismul".

85

Neajunsul în teoria lui Marx este, fireşte, neajunsul luptei revoluţionare a proletariatului epocii sale. Clasa muncitoare n-a decretat revoluţia permanentă în Germania anului 1848; Comuna a fost înfrântă prin izolare. Aşadar, teoria revoluţionară nu-şi poate încă atinge existenţa totală. A fi redus la a o apăra şi a o defini în solitudinea activităţii de cercetare ştiinţifică la *British Museum* însemna o pierdere pentru teoria însăşi. Tocmai justificările ştiinţifice emise despre viitorul dezvoltării clasei muncitoare şi activitatea de organizaţie împletită cu aceste justificări vor deveni obstacole în calea conştiinţei proletare într-un stadiu ulterior.

86

În apărarea *ştiinţifică* a revoluţiei proletare, orice neîmplinire teoretică, în ceea ce priveşte conţinutul, dar şi forma sa de expunere, se estompează prin identificarea proletariatului cu burghezia *din punctul de vedere al preluării revoluţionare a puterii.*

87

Încă din *Manifest,* având tendinţa de-a întemeia o demonstraţie a legitimităţii ştiinţifice a puterii proletare pe baza experimentării *repetate* a trecutului întunecat, concepţia lui Marx asupra istoriei accentuează o imagine *lineară* a dezvoltării modurilor de producţie, determinată de lupta de clasă care, de fiecare dată, s-ar încheia „printr-o transformare revoluţionară a întregii societăţi sau prin distrugerea reciprocă a claselor aflate în luptă". Dar în realitatea vizibilă a istoriei, aşa cum constata şi Marx, „modul de producţie asiatic" a continuat să persiste în pofida tuturor înfruntărilor dintre clase, la fel cum răscoalele iobagilor nu i-au înfrânt niciodată pe baroni, cum nici revoltele sclavilor din Antichitate n-au afectat statutul cetăţenilor liberi. Schema lineară pierde din vedere mai întâi faptul că *burghezia este singura clasă revoluţionară care a învins vreodată;* în acelaşi timp, ea este singura pentru care dezvoltarea economiei a fost cauză şi efect al faptului că a confiscat societăţi. Aceeaşi simplificare l-a făcut pe Marx să nesocotească rolul economic al statului în gestionarea unei societăţi împărţite în clase. Burghezia în ascensiune a părut că eliberează economia în raport cu statul doar în măsura în care statul anterior se confunda cu instrumentul unei opresiuni de clasă printr-o *economie statică.* Burghezia

şi-a dezvoltat puterea economică autonomă în perioada medievală de slăbire a statului, în momentul destrămării echilibrului puterilor în feudalism. Prin mercantilism însă, statul modern a început să sprijine dezvoltarea burgheziei care, în cele din urmă, în vremea lui *„laisser faire, laisser passer"*, a devenit *statul său,* dotat ulterior cu o putere centrală în scopul gestionării calculate a *procesului economic.* Cu toate acestea, sub chipul *bonapartismului,* Marx a putut să facă descrierea embrionului birocraţiei moderne de stat, a fuziunii capitalului cu statul, a constituirii unei „puteri naţionale a capitalului asupra muncii, a unei forţe publice organizate în scopul aservirii sociale", în care burghezia renunţă la orice altă existenţă istorică decât istoria economică a lucrurilor şi vrea „să fie condamnată la acelaşi neant politic ca şi celelalte clase sociale". Aici sunt deja stabilite bazele socio-politice ale spectacolului modern care, prin dezminţire, defineşte proletariatul ca *unic pretendent la existenţa istorică.*

88

Burghezia şi proletariatul, singurele două clase sociale din teoria lui Marx, clase pure spre care conduce orice analiză în *Capitalul,* sunt şi cele două clase revoluţionare din istorie, în condiţii care însă diferă: revoluţia burgheză este un fapt; revoluţia proletară este un proiect, născut pe baza revoluţiei precedente, însă deosebită calitativ de aceasta. Dincolo de *originalitatea* rolului istoric al burgheziei, se trece cu vederea originalitatea proiectului proletar ce nu poate reuşi nimic dacă nu se identifică drept autonom şi asumându-şi „imensitatea sarcinilor sale". Burghezia a venit la putere deoarece este clasa economiei aflate în dezvoltare. Proletariatul nu poate fi

el însuşi puterea decât devenind *clasa conştiinţei.* Maturizarea forţelor de producţie nu poate garanta o astfel de putere, nici măcar pe calea ocolită a exproprierii la o scară mai largă a acumulărilor. O preluare iacobină a puterii de stat nu poate fi metoda proletariatului. Nici o ideologie nu îi poate servi la deghizarea unor scopuri parţiale în scopuri generale, căci ideologia nu poate conserva nici o realitate parţială care să-i aparţină efectiv.

89

Dacă, într-o anume perioadă în care a participat la lupta proletariatului, Marx şi-a pus prea mare speranţă în anticipaţia ştiinţifică, într-atât încât a creat baza intelectuală a iluziilor economsimului, se ştie că el personal nu i-a căzut victimă. Într-o bine-cunoscută scrisoare din 7 decembrie 1867, ce însoţeşte un articol în care critică el însuşi *Capitalul,* articol pe care Engels trebuia să-l încredinţeze presei ca provenind de la un adversar, Marx a prezentat limpede limita propriei sale concepţii ştiinţifice: „...Tendinţa *subiectivă* a autorului (pe care poate că i-o impuneau poziţia sa politică şi trecutul său), adică modul în care se reprezintă el însuşi şi modul în care le înfăţişează celorlalţi rezultatul ultim al mişcării actuale, al procesului social aflat acum în desfăşurare, nu are nici o legătură cu analiza sa reală." Astfel, denunţând el însuşi „concluziile tendenţioase" ale propriei sale analize subiective şi, prin ironia acelui „poate" referitor la opţiunile extraştiinţifice care i s-ar fi impus, Marx indică şi cheia metodologică a fuzionării celor două aspecte.

90

Fuziunea cunoaşterii şi acţiunii trebuie realizată în lupta istorică însăşi, astfel încât fiecare dintre aceşti termeni să-şi aibă în celălalt garanţia adevărului propriu. Constituirea ca subiect al clasei proletare înseamnă organizarea luptelor revoluţionare şi organizarea societăţii în *momentul revoluţionar:* aici trebuie să existe *condiţiile practice ale conştiinţei,* în care teoria practicii sociale se confirmă devenind teorie practică. Totuşi, problema centrală a organizării a fost cel mai puţin vizată de teoria revoluţionară în epoca în care lua naştere mişcarea muncitorească, adică în perioada în care această teorie mai păstra caracterul unitar provenit din concepţia despre istorie (şi pe care ea însăşi îşi propusese s-o dezvolte până la a deveni o *practică* istorică unitară). Este, dimpotrivă, prilejul unei *inconsecvenţe* pentru această teorie, dacă se recunoaşte preluarea din revoluţia burgheză a metodelor statale şi ierarhice în care este aplicată. În schimb, formele de organizare a mişcării muncitoreşti dezvoltate pe această slăbiciune a teoriei au dat ocazie interzicerii menţinerii unei teorii unitare, dizolvând-o în diverse forme specializate şi parcelare ale cunoaşterii. Această înstrăinare ideologică a teoriei nu mai poate asigura verificarea practică a concepţiei unitare despre istorie pe care a trădat-o, căci o asemenea verificare se petrece în lupta spontană a muncitorilor; ea poate doar să concureze în a-i reprima acesteia manifestarea şi memoria. Cu toate acestea, formele istorice apărute în luptă sunt exact contextul practic ce-i lipsea teoriei pentru a putea fi adevărată. Ele reprezintă o exigenţă a teoriei care însă nu fusese teoretic formulată. *Sovietul* nu era o descoperire a teoriei. Şi deja cel mai înalt adevăr teoretic al Asociaţiei Internaţionale a Muncitorilor era propria sa existenţă practică.

91

Primele izbânzi ale luptei Internaţionalei au determinat eliberarea acesteia de influenţele confuze ale ideologiei dominante ce subzistau în ea. Însă înfrângerea şi represiunea pe care le va întâlni în curând au adus în prim-plan un conflict între două concepţii asupra revoluţiei proletare, ambele conţinând o dimensiune *autoritară* în care se renunţă la autoemanciparea conştientă a clasei muncitoare. Într-adevăr, polemica devenită de neîmpăcat dintre marxişti şi adepţii lui Bakunin era dublă, având ca obiect atât puterea în societatea revoluţionară, cât şi organizarea în epocă a mişcării şi, trecând dintr-una în cealaltă, poziţia adversarilor ajunge să se răstoarne. Bakunin combătea iluzia desfiinţării claselor prin exercitarea autoritară a puterii de stat, anticipând reconstituirea unei clase dominante birocratice şi dictatura celor mai învăţaţi sau a celor care vor avea reputaţia de-a fi învăţaţi. Marx, care credea că ascuţirea contradicţiilor economice în paralel cu perfecţionarea educaţiei democratice a muncitorilor ar reduce rolul statului proletar la o simplă etapă de legalizare a noilor raporturi sociale ce s-ar impune în mod obiectiv, denunţa la Bakunin şi la partizanii acestuia autoritarismul unei elite conspirative care, în mod deliberat, se plasase deasupra Internaţionalei şi alcătuia planul extravagant de a impune societăţii dictatura iresponsabilă a celor mai revoluţionari sau a celor care se vor fi desemnat ei înşişi ca fiind astfel. Practic, Bakunin îşi recruta partizanii într-o astfel de perspectivă: „Cârmaci nevăzuţi în toiul furtunii populare, noi trebuie s-o orientăm nu printr-o putere exercitată la vedere, ci prin dictatura colectivă a tuturor *aliaţilor.* O dictatură fără galoane, titluri ori acte oficiale şi, de altfel, cu atât mai puternică cu cât nu va îmbrăca nici una dintre aparenţele puterii." Au ajuns astfel în opoziţie două *ideologii* ale revoluţiei muncitoreşti conţinând fiecare o critică

parţial îndreptăţită, pierzând însă unitatea concepţiei asupra istoriei şi instituindu-se ele însele ca *autorităţi* ideologice. Organizaţii puternice, precum social-democraţia germană şi Federaţia Anarhistă Iberică, au slujit cu fidelitate uneia sau celeilalte dintre aceste ideologii; şi rezultatul a fost în toate privinţele cu mult diferit de ceea ce se intenţionase de fapt.

92

Faptul de a privi scopul revoluţiei proletare ca fiind *nemijlocit prezent* constituie măreţia şi în acelaşi timp slăbiciunea luptei anarhiste reale (căci în variantele sale individualiste, pretenţiile de anarhism rămân derizorii). Din concepţia istorică a luptelor de clasă moderne, anarhismul colectivist reţine doar concluzia, şi exigenţa sa absolută faţă de această concluzie se traduce deopotrivă şi în dispreţul său deliberat pentru metodă. Astfel, critica pe care o face luptei politice a rămas abstractă, în timp ce faptul că a ales lupta economică nu este afirmat decât în funcţie de iluzia unei soluţii definitive obţinute dintr-odată în chiar acest domeniu, în ziua grevei generale sau a insurecţiei. Anarhiştii *au de realizat un ideal.* Anarhismul este negarea *încă ideologică* a statului şi a claselor, adică a înseşi condiţiilor sociale ale ideologiei separate. *Ideologia libertăţii pure* egalizează totul şi înlătură orice idee de rău istoric. Punctul de vedere al fuziunii tuturor exigenţelor parţiale i-a conferit anarhismului meritul de a reprezenta refuzul condiţiilor existente în toate sectoarele vieţii, nu doar în jurul faptului pe care a ales să-şi întemeieze critica; această fuziune fiind însă absolutizată, potrivit capriciului individual, înaintea realizării sale efective, a condamnat de asemenea anarhismul la o incoerenţă prea evidentă. Anarhismul nu are decât să repete şi cu fiecare luptă să readucă în

joc simpla sa concluzie totală, căci această primă concluzie era de la bun început identificată cu integrala împlinire a mişcării. Părăsind Federaţia Jurasiană, Bakunin putea aşadar să scrie în 1873: „În ultimii nouă ani, în sânul Internaţionalei s-au dezvoltat mai multe idei decât erau necesare pentru a salva lumea, dacă doar ideile ar putea-o salva, şi am convingerea că nimeni nu va mai putea inventa una nouă. Vremea ideilor a trecut, e timpul să se treacă la fapte". Fără îndoială, această abordare păstrează din concepţia istorică despre proletariat certitudinea că ideile trebuie să devină practice, ea părăseşte însă domeniul istoriei presupunând că formele adecvate ale trecerii la practică au fost deja găsite şi nu se vor mai schimba niciodată.

93

Anarhiştii, care se deosebesc explicit de ansmablul mişcării muncitoreşti prin convingerea lor ideologică, vor replica şi în rândurile lor separarea competenţelor, oferind un teren favorabil dominaţiei informale asupra oricărei organizaţii anarhiste, a propagandiştilor şi apărătorilor propriei lor ideologii, specialişti în general, cu atât mai mediocri cu cât activitatea lor intelectuală îşi propune în principal repetarea câtorva adevăruri definitive. Respectul ideologic pentru unanimitate în luarea deciziilor a favorizat mai degrabă autoritatea de necontrolat în rândurile organizaţiei înseşi a *specialiştilor libertăţii;* iar anarhismul revoluţionar aşteaptă de la poporul eliberat acelaşi gen de unanimitate, obţinută prin aceleaşi mijloace. În plus, refuzul de a considera opoziţia condiţiilor dintre o minoritate grupată în lupta concretă şi societatea indivizilor liberi, a alimentat o permanentă dezbinare a anarhiştilor în chiar clipa luării unei hotărâri în comun, aşa

cum arată exemplul unui şir nesfârşit de insurecţii anarhiste petrecute în Spania, limitate şi zdrobite apoi pe plan local.

94

Iluzia întreţinută mai mult sau mai puţin explicit în anarhismul autentic este iminenţa permanentă a unei revoluţii care va trebui să dea dreptate ideologiei prin aceea că se înfăptuieşte pe loc, în chiar aceeaşi clipă. În 1936, anarhismul a condus realmente o revoluţie socială şi, în forma sa primitivă, la cea mai înaintată putere proletară existentă vreodată. Încă în această împrejurare, trebuie observat, pe de o parte, că semnalul unei insurecţii generale fusese impus printr-o lovitură de stat militară. Pe de altă parte, deoarece revoluţia nu fusese încheiată în primele zile, deoarece exista deja, puternic sprijinită din afară, o putere franchistă în jumătate din ţară, în timp ce restul mişcării muncitoreşti internaţionale era deja învins şi, deoarece forţele burgheze sau ale altor partide muncitoreşti etatiste supravieţuiseră în tabăra Republicii, mişcarea anarhistă organizată s-a dovedit incapabilă de a extinde ori cel puţin de-a apăra victoriile obţinute pe jumătate ale revoluţiei. Liderii săi recunoscuţi au devenit miniştri şi ostatici ai statului burghez care distrugea revoluţia pentru a pierde războiul civil.

95

„Marxismul ortodox" al Internaţionalei a II-a este ideologia ştiinţifică a revoluţiei socialiste care îşi identifică întregul său adevăr cu procesul economic obiectiv şi cu

progresul unei recunoaşteri a acestei necesităţi în rândurile clasei muncitoare educate de organizaţie. Această ideologie îşi regăseşte încrederea în demonstrarea şcolărească specifică socialismul utopic, garnisită de o referinţă *contemplativă* la cursul istoriei: şi, cu toate acestea, o astfel de atitudine a pierdut dimensiunea hegeliană a unei istorii totale la fel de mult pe cât a pierdut şi imaginea imobilă a totalităţii existente în critica utopistă (în cel mai înalt grad la Fourier). Dintr-o astfel de atitudine ştiinţifică, ce nu putea decât să relanseze în compensaţie opţiuni morale, au decurs platitudinile lui Hilferding care arată că a recunoaşte necesitatea socialismului nu înseamnă „indicarea unei atitudini practice de urmat. Căci una e să recunoşti existenţa unei necesităţi şi altceva e să te pui în slujba ei." *(Capitalul financiar)*. Cei care n-au înţeles că, pentru Marx şi pentru proletariatul revoluţionar, concepţia unitară despre istorie *nu se deosebea cu nimic de o atitudine practică de urmat,* trebuiau, în mod firesc, să fie şi victime ale practicii pe care au adoptat-o.

96

Ideologia organizaţiei social-democrate era lăsată la discreţia *dascălilor* care educau clasa muncitoare, iar forma de organizare adoptată era forma potrivită acestei învăţări pasive. Participarea socialiştilor Internaţionalei a II-a la luptele politice şi economice era, desigur, concretă însă profund *necritică*. În numele *iluziei revoluţionare,* ea era călăuzită urmând practici făţiş *reformiste*. Astfel, ideologia revoluţionară avea să fie destrămată prin chiar izbânda purtătorilor ei. Separaţia, în rândurile mişcării, a deputaţilor şi a ziariştilor îi antrena spre modul de viaţă burghez pe cei recrutaţi din intelectualitatea burgheză. Birocraţia sindicală era intermediarul forţei

de muncă vânzând ca pe o marfă la prețul exact pe chiar aceia care fuseseră recrutați în cursul luptelor muncitorilor industriali și proveniți din rândurile acestora. Pentru ca activitatea lor în ansamblu să păstreze ceva revoluționar, a fost nevoie ca regimul capitalist să devină exact la momentul potrivit incapabil de a *suporta* economic acest reformism pe care-l tolera din punct de vedere politic susținând zgomotos respectarea legalității. Știința lor le garanta o astfel de incompatibilitate pe care însă istoria o dezmințea clipă de clipă.

97

Bernstein, deoarece era social-democratul cel mai distanțat de ideologia politică și cel mai sincer atașat metodologiei științei burgheze, a avut onestitatea de a voi să arate – și mișcarea reformistă a muncitorilor englezi, lipsindu-se de ideologia revoluționară arătase același lucru – că realitatea nu trebuia să fie dovedită fără drept de apel decât de cursul însuși al istoriei. Oricât de copleșit era de iluzii, Bernstein negase că o criză a producției capitaliste le-ar fi forțat ca prin miracol mâna socialiștilor care nu doreau să moștenească revoluția decât pe calea legitimității. Cu toate că s-a dovedit propice trezirii conștiințelor, momentul de adâncă tulburare socială petrecut ca urmare a Primului Război Mondial a demonstrat, și încă de două ori, că ierarhia social-democrată nu-i educase pe muncitorii germani în spirit revoluționar, nicidecum *să-i fi făcut teoreticieni:* prima dată când majoritatea partidului a trecut de partea războiului imperialist, a doua oară când, după înfrângere, i-a zdrobit pe revoluționarii din Liga Spartacus. Temător încă de păcat, fostul muncitor Ebert, căci mărturisea că urăște revoluția „ca pe un păcat". Și același lider s-a dovedit un bun precursor al *reprezentației socialiste* care, la

scurtă vreme, avea să se opună ca dușmanul absolut al proletariatului din Rusia și de pretutindeni, formulând programul exact al acestei noi înstrăinări: „Socialism înseamnă a munci mai mult."

98

Ca gânditor marxist, Lenin n-a fost decât *kautskistul fidel* și consecvent care aplica *ideologia revoluționară* a „marxismului ortodox" realităților societății rusești, realități ce nu permiteau practica reformistă caracteristică Internaționalei a II-a. Conducerea *exterioară* a proletariatului, acționând prin intermediul unui partid clandestin disciplinat, subordonat intelectualilor deveniți „revoluționari de profesie", reprezintă în acest caz o profesie ce nu vrea să subscrie nici uneia dintre profesiile de conducere din societatea capitalistă (regimul politic țarist fiind de altminteri incapabil de-a oferi acea deschidere posibilă doar într-un stadiu înaintat al puterii burgheziei). Aceasta devine așadar *profesia conducerii absolute* a societății.

99

Odată cu războiul și prăbușirea social-democrației internaționale, radicalismul ideologic autoritar al bolșevicilor s-a extins la scară mondială. Sfârșitul sângeros al iluziilor democratice ale mișcării muncitorești a făcut din lumea întreagă o Rusie, iar bolșevismul, dominând peste întâia ruptură revoluționară adusă de această epocă de criză, oferea proletariatului din toate țările, „pe rusește", clasei dominante, modelul său

ierarhic și ideologic. Lenin nu imputa marxismului Internaționalei a II-a că a fost o *ideologie* revoluționară, ci că încetase să mai fie.

100

Același moment istoric, în care bolșevismul a triumfat *pentru sine* în Rusia și în care social-democrația a combătut cu succes *în favoarea lumii vechi,* marchează nașterea unui regim aflat în centrul dominației spectacolului modern: *categoria de reprezentanți ai muncitorilor,* radical opusă clasei.

101

„În toate revoluțiile de până acum, scria Rosa Luxemburg în *Rote Fahne* din 21 decembrie 1918, combatanții se înfruntau pe față: clasă contra clasă, program contra program. În revoluția de față, trupele apărătoare ale vechii orânduiri nu intervin în numele claselor conducătoare, ci sub drapelul unui «partid social-democrat». Dacă problema fundamentală a revoluției ar fi fost pusă deschis și cu sinceritate: capitalism sau socialism, nici o îndoială, nici o ezitare n-ar fi astăzi cu putință în marea masă a proletariatului." Astfel, cu câteva zile înaintea distrugerii sale, curentul radical al proletariatului german descoperea secretul noilor condiții pe care le crease procesul anterior (la care reprezentația muncitorească contribuise în mare măsură): organizarea spectaculară a apărării ordinii existente, domnia aparențelor în societate unde nici o „problemă fundamentală" nu se mai poate pune „deschis și cu sinceritate". În

acest stadiu, reprezentarea revoluționară a proletariatului devenise deopotrivă factor principal și rezultat central al falsificării generale a societății.

102

Rezultat al stării de înapoiere a societății rusești și al pierderii rolului mișcării muncitorești din țările avansate, organizarea proletariatului după modelul bolșevic a găsit în starea de înapoiere rusească toate condițiile propice care s-o conducă spre răsturnarea contra-revoluționară pe care, fără să știe, o conținea în germene; iar abdicarea mișcării muncitorești europene în fața acelui *Hic Rhodus, hic salta* al perioadei 1918-1920, abdicare care a însemnat și distrugerea prin violență a minorității sale radicale, a creat condițiile dezvoltării complete a procesului și a permis rezultatului înșelător să apară în ochii lumii ca fiind singura soluție proletară. Confiscarea monopolului de stat asupra reprezentării și apărării puterii muncitorilor, care legitima partidul bolșevic, l-a făcut să *devină ceea ce și era:* partidul *proprietarilor de proletariat,* care elimină în primul rând formele anterioare de proprietate.

103

După douăzeci de ani de dezbatere teoretică, mereu nesatisfăcătoare, privind condițiile de lichidare a țarismului – slăbirea burgheziei, favorizarea majorității țărănești, rolul decisiv al proletariatului concentrat și combativ însă din cale-afară de minoritar la sate –, diferitele curente ale

social-democrației rusești au descoperit în cele din urmă soluția în practică, într-un fapt ce nu fusese luat în calcul: preluând controlul asupra statului, birocrația revoluționară ce conducea proletariatul a dat societății o nouă dominație de clasă. Revoluția burgheză nu mai era cu putință; „dictatura democratică a muncitorilor și țăranilor" era lipsită de semnificație; puterea proletară a sovietelor nu putea face față în același timp clasei țăranilor proprietari, reacției albilor dinăuntrul și din afara granițelor, și propriei sale reprezentări exteriorizate și înstrăinate ca partid muncitoresc al stăpânilor absoluți ai statului, economiei, libertății de exprimare și, în curând, ai aproape tot ce este gândirea. Teoria revoluției permanente a lui Troțki și Parvus, la care Lenin a aderat abia în aprilie 1917, era singura pe cale să se adeverească pentru țările înapoiate ținând cont de dezvoltarea burgheziei în societate, însă numai după introducerea în calcul a necunoscutei reprezentate de puterea de clasă a birocrației. În numeroase înfruntări ale conducerii bolșevice, concentrarea dictaturii în mâinile reprezentării supreme a ideologiei a fost apărată cu mai mult spor de către Lenin. El avea de fiecare dată dreptate împotriva adversarilor săi tocmai pentru că susținea soluția dictată de opțiunile anterioare ale puterii absolute a minorității: democrația refuzată *de stat* trebuia să le fie refuzată țăranilor și muncitorilor, ceea ce conducea la refuzarea ei și conducătorilor comuniști ai sindicatelor și în întregul partid apoi, în final, până în vârful ierarhiei de partid. La Congresul al X-lea, în momentul în care sovietul de la Kronstadt era răpus prin forța armelor și îngropat în calomnie, Lenin rostea împotriva birocraților de stânga organizați în „Opoziția Muncitorească" rezoluția a cărei logică Stalin avea s-o extindă până la completa împărțire a lumii: „Cu noi aici sau dincolo, cu arma în mână, dar în nici un chip cu opoziția... Ne-am săturat de opoziție".

104

Rămasă, după Kronstadt, unic proprietar peste un *capitalism de stat,* birocrația și-a consolidat mai întâi puterea în interior printr-o alianță temporară cu țărănimea pe parcursul „noii politici economice", apoi și-a apărat-o în afara granițelor folosindu-i pe muncitorii înregimentați în partidele birocratice ale Internaționalei a III-a ca trupe de sprijin ale diplomației rusești pentru sabotarea oricărei mișcări revoluționare și pentru a susține guvernele burgheze din partea cărora aștepta un sprijin în politica externă (Gomindanul în China anilor 1925-1927, Frontul Popular din Spania și Franța etc.). Dar societatea birocratică trebuia să-și urmeze până la capăt propria cale prin teroarea exercitată asupra țărănimii pentru a înfăptui acumularea primitivă capitalistă cea mai violentă din istorie. Industrializarea din epoca stalinistă dezvăluie adevăratul chip al *birocrației:* ea este continuarea puterii economiei, perpetuarea esenței societății marfare devenită acum munca-marfă. Este dovada economiei ajunse independente care domină societatea astfel încât recreează pentru propriile scopuri dominația de clasă de care nu se poate lipsi: ceea ce înseamnă că burghezia a creat o putere autonomă care, atâta vreme cât se menține această autonomie, poate merge până acolo încât să se lipsească de o burghezie. Birocrația totalitară nu este „ultima clasă proprietară a istoriei" în sensul acordat acestei expresii de Bruno Rizzi, ci doar o *clasă dominantă-înlocuitor* pentru economia marfară. Proprietatea privată capitalistă aflată în declin e înlocuită de un subprodus simplificat, mai puțin diversificat, *concentrat* în proprietatea colectivă a clasei birocratice. Această formă subdezvoltată a clasei dominante este și expresia subdezvoltării economice; și nu are altă perspectivă decât aceea de-a recupera întârzierea acestei dezvoltări în unele regiuni ale

lumii. Partidul muncitoresc organizat după modelul burghez al separării a fost cel care i-a asigurat acestei reeditări a clasei dominante cadrul său ierarhic-statal. Deținut într-o închisoare stalinistă, Anton Ciliga observa că „problemele tehnice de organizare se dovedeau a fi probleme sociale". *(Lenin și Revoluția)*

105

Deținând gestiunea unei realități de care e respinsă, ideologia revoluționară, *coerența separatului* pentru care leninismul reprezintă cea mai remarcabilă contribuție voluntaristă, va reveni, cu stalinismul, la *adevărul său în incoerență.* Din acel moment, ideologia nu mai este o armă, ci o țintă. Minciuna necontrazisă se transformă în nebunie. Afirmarea ideologică totalitară dizolvă atât realitatea, cât și scopul: tot ceea ce spune e tot ceea ce este. Este un nivel local primitiv al spectacolului al cărui rol rămâne totuși esențial în dezvoltarea spectacolului mondial. Ideologia care se materializează în acest caz n-a transformat economic lumea asemenea capitalismului ajuns la stadiul de abundență; ea a schimbat doar *percepția,* cu sprijin polițienesc.

106

Clasa ideologic-totalitară aflată la putere este puterea unei lumi cu susul în jos: cu cât e mai puternică, cu atât mai mult ea afirmă că nu există, iar puterea îi servește întâi de toate la afirmarea propriei inexistențe. Doar în această privință ea este modestă, căci inexistența ei oficială trebuie

să coincidă simultan cu apogeul dezvoltării istorice, pe care îl datorăm infailibilei sale conduceri. Afișată pretutindeni, birocrația trebuie să fie pentru conștiință *clasa ascunsă privirii,* astfel încât demența să cuprindă întreaga viață socială. Organizarea socială a minciunii absolute decurge din această contradicție fundamentală.

107

Stalinismul a însemnat domnia terorii chiar în sânul clasei birocratice. Terorismul, temeiul puterii ei, trebuia să lovească însăși această clasă, căci ea nu deținea nici o garanție juridică, nu avea nici o recunoaștere, de nici un fel, în calitate de clasă proprietară pe care s-o extindă asupra fiecăruia dintre membrii săi. Adevărata ei proprietate era ascunsă, și ea nu devenise proprietară decât prin efectul falsificării percepției. Falsa conștiință nu-și menține puterea absolută decât prin teroare absolută, acolo unde, în cele din urmă, orice motiv real se pierde. Membrii clasei birocratice aflate la putere nu au drept de posesie asupra societății decât în mod colectiv, în calitate de participanți la o minciună fundamentală: aceea că ei trebuie să joace rolul proletariatului care conduce o societate socialistă; să fie actori fideli față de textul unei înșelăciuni ideologice. Însă participarea efectivă la această existență mincinoasă are nevoie să se vadă recunoscută ca participare veridică. Nici un birocrat nu-și poate susține individual dreptul la putere, căci a face dovada că este un proletar socialist ar însemna să se manifeste drept contrariul birocratului; iar a dovedi că e un birocrat e imposibil deoarece, oficial, birocrația nu există. Astfel că fiecare birocrat depinde în mod absolut de *garanția centrală* pe care i-o dă ideologia ce recunoaște participarea colectivă la „puterea

socialistă" a *tuturor birocraților pe care nu-i nimicește.* Dacă birocrații considerați în ansamblu decid în toate, coeziunea propriei lor clase nu poate fi asigurată decât prin concentrarea puterii lor teroriste într-o singură persoană. În această persoană rezidă singurul adevăr practic al minciunii aflate *la putere:* capacitatea de a fixa dincolo de orice discuție granițele sale mereu revizuite. Stalin decide fără drept de apel cine este în cele din urmă birocrat participant la putere și care trebuie denumit „proletar la putere" și cine este „trădător în solda Mikadoului și a Wall Street-ului". Considerați ca atomi izolați, birocrații nu-și află esența comună a drepturilor lor decât în persoana lui Stalin. El este acel suveran al lumii care, în acest mod, se știe persoana absolută, ce nu cunoaște să-i fie cineva superior. „Suveranul lumii e convins că tot ceea ce există i se datorează – ca putere universală de a creea – pe parcursul violenței distructive pe care o exercită împotriva eului supușilor care n-au cum să-i semene." Fiind putere ce face regula în terenul dominației, el este totodată și *„puterea ce devastează acest teren"*.

108

Când ideologia, devenită absolută prin posedarea puterii absolute, a fost înlocuită printr-o cunoaștere fărâmițată, printr-o minciună totalitară, concepția despre istorie a fost în așa grad distrusă încât istoria însăși, la nivelul cunoașterii celei mai empirice, nu mai poate exista. Societatea birocratică totalitară trăiește într-un prezent perpetuu în care tot ceea ce se întâmplă e, pentru ea, doar un loc în care poliția sa să poată descinde. Formulat deja de Napoleon, proiectul de a „canaliza în chip monarhic energia amintirilor" și-a găsit o totală concretizare în manipularea permanentă a trecutului și nu

doar a semnificațiilor, ci și a faptelor. Însă prețul acestei eliberări de orice realitate istorică este pierderea oricărei referințe raționale indispensabile societății *istorice* a capitalismului. Se știe cât a costat economia rusească aplicarea științifică a ideologiei ce-o luase razna, fie și doar în cazul imposturii lui Lîsenko. Starea contradictorie din birocrația totalitară ce administrează o societate industrializată, prinsă între nevoia și refuzul de rațional, constituie și una dintre principalele piedici pe care le ridică în calea dezvoltării capitaliste normale. Întrucât nu poate rezolva cum trebuie problema agriculturii, birocrația se dovedește în cele din urmă ineficientă în producția industrială pe care o planifică autoritar cu lipsă de realism și pe baza minciunii generalizate.

109

În perioada interbelică, mișcarea muncitorească revoluționară a fost distrusă de acțiunea conjugată a birocrației staliniste și a totalitarismului fascist care împrumutase forma de organizare de la partidul totalitar experimentat în Rusia. Fascismul a fost o apărare disperată a economiei burgheze amenințate de criză și de subversiunea proletară, a fost *starea de asediu* în societatea capitalistă prin care această societate s-a salvat și a oferit o primă revenire la rațiune obligând statul să intervină masiv în gestionarea ei. Dar o asemenea raționalizare este ea însăși grevată de o copleșitoare iraționalitate a mijloacelor folosite. Deși se orientează spre apărarea principalelor aspecte ale ideologiei burgheze devenite conservatoare (familia, proprietatea, ordinea morală, națiunea) reunind mica-burghezie și pe șomerii înspăimântați de criză sau dezamăgiți de neputința revoluției socialiste, fascismul nu este în esența sa o ideologie. El se declară drept ceea ce

este: o reînviere violentă a *miticului* care impune participare la o comunitate definită prin valori fals arhaice: sânge, rasă, lider. Fascismul este un *paseism echipat tehnic*. Surogatul descompus al mitului este reluat în contextul spectacular a celor mai moderne mijloace de influențare și iluzionare. El este astfel unul dintre factorii formării spectacularului modern la fel cum rolul său în distrugerea vechii mișcări muncitorești face din el una dintre puterile fondatoare ale societății de astăzi; cum însă fascismul este forma *cea mai costisitoare* a menținerii ordinii capitaliste, era firesc să-și piardă întâietatea pe scena unde rolurile mari revin statelor capitaliste, înlăturat fiind de forme mai raționale și mai puternice ale acestei orânduiri.

110

Când birocrația rusească a reușit, în fine, să se desfacă din ițele proprietății burgheze care o împiedica să domine economia, când a izbutit s-o dezvolte în propriul său folos și pentru a fi recunoscută peste hotare ca una dintre marile puteri, ea vrea să se bucure în tihnă de propria sa lume, eliminând partea de arbitrar care mai plana asupră-i: și atunci ea denunță stalinismul pe care se întemeia. Dar o asemenea denunțare e stalinistă, arbitrară, nelămurită și continuu revizuită căci *minciuna ideologică de la începuturile sale nu poate fi niciodată dezvăluită*. Astfel, birocrația nu se poate liberaliza nici cultural, nici politic, căci existența ei ca clasă depinde de monopolul ei idologic care, cu toate că e așa de împovărător, este singurul ei titlu de proprietate. Desigur, ideologia și-a mai pierdut din patima de-a spune ce este, dar ceea ce mai persistă în ea ca o constantă neafectată rămâne funcția represivă de-a interzice și cea mai neînsemnată concurență, de a ține în lanțuri întreaga gândire. Birocrația

ajunge astfel să fie legată de o ideologie în care nu mai crede nimeni. Ceea ce mai înainte fusese teroare a devenit acum ceva derizoriu însă chiar acest caracter derizoriu nu se poate menține decât păstrând în fundal terorismul de care ar fi vrut să se dezică. Așa se face că, în chiar momentul în care birocrația vrea să-și arate superioritatea pe terenul capitalismului, ea se dovedește a fi *ruda cea săracă* a acestuia. După cum întreaga ei istorie îi contrazice drepturile, ignoranța ei întreținută cu mojicie este în contradicție cu pretențiile sale științifice, iar proiectul ei de a rivaliza cu burghezia în producerea unei abundențe de mărfuri e zădărnicit de faptul că o astfel de abundență poartă în ea *ideologia ei implicită* și rimează firesc cu o libertate de false alegeri spectaculare de lărgit indefinit, falsă libertate ce rămâne de neîmpăcat cu ideologia birocratică.

111

În actualul stadiu de dezvoltare, valoarea titlului de proprietate ideologică al birocrației se prăbușește deja la sacră internațională. Puterea statornicită în plan național ca model internaționalist în esență trebuie să admită că nu mai poate pretinde să-și mențină coeziunea întemeiată pe minciună și dincolo de fiecare frontieră națională în parte. Având interese opuse, dezvoltarea economică inegală în afara unei singure țări a birocrațiilor care au reușit să-și aibă propriul „socialism" a condus la confruntarea în văzul lumii și pe toate fronturile dintre minciuna rusească și cea chinezească. În urma acesteia, fiecare birocrație aflată la putere sau fiecare partid totalitar aspirând la putere rămas din epoca stalinistă în rândurile clasei muncitoare din diferite țări a trebuit să-și urmeze propria cale. Adăugându-se la manifestațiile

de negare internă care au început să se facă simțite în lume odată cu revolta muncitorească din Berlinul de Est opunând birocraților pretențiile unui „guvern de metalurgiști" și care preluase deja o dată puterea în Ungaria sub forma consiliilor muncitorești, descompunerea alianței mistificării birocratice pe plan mondial este, în ultimă analiză, factorul cel mai defavorabil dezvoltării actuale a societății capitaliste. Burghezia este pe cale de a-și pierde adversarul care o susține obiectiv unificând iluzoriu tot ce neagă ordinea existentă. O astfel de diviziune a muncii spectaculare își va atinge scopul când rolul pseudo-revoluționar se va împărți la rândul său. Elementul spectacular al dizolvării mișcării muncitorești va fi el însuși dizolvat.

112

Iluzia leninistă nu mai are în prezent alt fundament decât diferitele tendințe troțkiste în care identificarea proiectului proletar cu o organizare ierarhică a ideologiei supraviețuiește cu necesitate rezultatelor aplicării ei în practica socială. Distanța dintre troțkism și critica revoluționară a societății actuale se explică și prin distanța respectuoasă pe care acesta o păstra față de pozițiile deja false în momentul în care erau folosite într-o luptă reală. Până în 1927, Troțki a rămas solidar în esență cu birocrația de rang înalt, cu toate că încercând să o confiște pentru a o determina să revină la o acțiune cu adevărat bolșevică în exterior (se știe că în acea perioadă pentru a contribui la disimularea faimosului „testament al lui Lenin", Troțki a mers până la dezavuarea calomnioasă a partizanului său Max Eastman care îl divulgase). Troțki a fost condamnat de esența propriei abordări căci, în momentul în care birocrația se cunoaște pe sine prin

rezultatele obținute drept clasă socială contrarevoluționară în interior, ea trebuie să consimtă să fie, în numele revoluției, efectiv contrarevoluționară și în afara granițelor *ca și la ea acasă*. Lupta ulterioară a lui Troțki pentru o a IV-a Internațională cuprinde aceeași inconsecvență. Întreaga sa viață, el a refuzat să recunoască în birocrație puterea unei clase separate pentru că, în timpul celei de-a doua revoluții rusești, devenise adeptul necondiționat al formei de organizare bolșevice. În 1923, când Lukacs prezenta această formă ca pe o cale de mijloc în sfârșit descoperită între teorie și practică, în care încetând a mai fi doar *spectatori* ai evenimentelor petrecute în organizația lor, proletarii le-au ales și trăit în mod conștient, el descria ca pe un merit indiscutabil al partidului bolșevic tot ceea ce acest partid *nu era*. Deși teoretician profund, Lukacs era însă și un ideolog, vorbind în numele puterii celei mai vulgar exterioare mișcării proletare, crezând și făcând să se creadă că el însuși, cu întreaga sa personalitate, se găsea în rândurile acestei puteri ca și cum ar fi fost *a sa*. În timp ce evenimentele ce au urmat arătau clar prin ce metode această putere se dezice de slugile sale și le elimină, Lukacs, dezavuându-se la nesfârșit el însuși a dezvăluit cu o precizie caricaturală lucrul cu care ajunsese să semene: cu *opusul* său și a ceea ce susținuse el în lucrarea *Istorie și conștiință de clasă*. Lukacs probează cel mai bine regula fundamentală după care sunt judecați toți intelectualii acestui veac: ceea ce *respectă* ei e pe măsura propriei lor realități demne de *dispreț*. Lenin nu încurajase totuși acest gen de iluzii asupra activității sale, el care admitea că „un partid politic nu-și poate examina membrii pentru a vedea dacă sunt contradicții între concepțiile lor și programul partidului". Partidul real, al cărui portret ideal Lukacs îl făcuse deloc la timpul potrivit, nu era coerent decât în vederea unei sarcini exacte și parțiale: preluarea puterii în stat.

113

Dezmințită clipă de clipă de realitatea societății capitaliste moderne, atât burgheze, cât și birocratice, iluzia neo-leninistă a troțkismului actual își găsește în chip firesc un câmp de aplicare privilegiat în țările „subdezvoltate“, independente de formă, în care iluzia unei oarecare variante de socialism de stat și birocratic este în mod deliberat manipulată de clasele conducătoare locale ca *simplă ideologie a dezvoltării economice*. Alcătuirea hibridă a acestor clase conducătoare se aseamănă mai mult sau mai puțin limpede cu subdiviziunile spectrului burghezie-birocrație. Ca și compromisurile lor ideologice – mai ales cu islamismul – ce exprimă realitatea hibridă a bazei lor sociale, jocul lor la scară internațională între cei doi poli ai puterii capitaliste existente ajunge să le priveze, ca ultim subprodus al socialismului ideologic, de orice temei în afara celui polițienesc. O birocrație a putut lua naștere ca sprijin al luptei naționale și al răscoalelor țărănești: deci tendința ei este, ca în China, să aplice modelul stalinist de industrializare într-o societate încă și mai puțin dezvoltată decât Rusia anului 1917. O birocrație capabilă să industrializeze națiunea se poate forma pornind de la preluarea puterii politice de către mica burghezie a cadrelor militare, așa cum o arată exemplul Egiptului. În țări precum Algeria la ieșirea din războiul său de independență, birocrația care se constituise ca o conducere parastatală în timpul luptei, caută punctul de echilibru al unui compromis pentru a fuziona cu o abia existentă burghezie națională. În fine, în vechile colonii din Africa neagră care rămân vădit legate de burghezia occidentală, americană și europeană, se formează o burghezie – cel mai adesea pornind de la puterea tradiționalilor șefi de trib – prin *posesia asupra statului:* în aceste țări în care imperialismul străin rămâne adevăratul stăpân al economiei, urmează o etapă în care *burghezia compradoră* a primit în contrapartida vânzării de produse indigene proprietatea asupra unui stat colonial, independent în fața populației locale, nu însă și față de imperialism. În acest caz, este vorba despre o burghezie artificială care nu e în stare să acumuleze, ci pur și simplu *delapidează* atât partea ce-i revine de plusvaloarea muncii locale, cât și subvențiile din străinătate din partea statelor sau a monopolurilor sub protecția cărora se află. Caracterul evident al incapacității acestor clase burgheze de a îndeplini funcția economică ce-i revine de regulă burgheziei face ca fiecare dintre ele să fie tentată de o acțiune subversivă urmărind preluarea moștenirii conform modelului birocratic mai mult sau mai puțin adaptat particularităților locale. Chiar reușita unei birocrații în proiectul ei fundamental de industrializare conține însă în chip necesar perspectiva eșecului său istoric: acumulând capitalul, ea acumulează proletariat, își creează propria dezmințire într-o țară în care proletariatul încă nu exista.

114

În această dezvoltare complexă și necruțătoare care a creat un nou context al epocii luptelor dintre clase, proletariatul din țările industriale și-a pierdut cu desăvârșire specificul perspectivei sale autonome, într-un cuvânt, și-a pierdut *iluziile* însă nu și ființa. Aceasta nu e suprimată. În înstrăinarea tot mai intensă a capitalismului modern, ființa lui dăinuie ireductibil: ea este imensa majoritate a lucrătorilor care și-au pierdut orice putere asupra utilizării propriei lor vieți și care, *de îndată ce își dau seama de asta,* se redefinesc ca proletariat, negativul în lucru al acestei societăți. Acest proletariat este în mod obiectiv întărit prin dispariția țărănimii ca și prin extinderea logicii muncii în uzină aplicată și unei largi părți a „serviciilor“ și profesiunilor intelectuale. Acest proletariat este *în chip subiectiv* îndepărtat

de conștiința sa practică de clasă, nu numai în cazul funcționarilor, ci și al muncitorilor care nu sesizează încă decât neputința și mistificarea vechii politici. Totuși, când proletariatul își dă seama că propria sa forță exteriorizată contribuie la permanenta întărire a societății capitaliste, nu numai sub forma muncii sale, dar și sub forma sindicatelor, a partidelor sau a puterii de stat pe care le-a instituit pentru a se emancipa, el mai descoperă, prin mijlocirea experienței sale istorice concrete, că tocmai el reprezintă clasa socială cu desăvârșire ostilă oricărei exteriorizări rigide și oricărei specializări a puterii. El este *purtătorul revoluției ce nu poate să lase nimic în afara ei*, al misiunii imperative de a asigura dominația permanentă a prezentului asupra trecutului și de a critica până la capăt separația; și acestora trebuie să le găsească el forma adecvată în acțiune. Nici o ameliorare cantitativă a sărăciei sale, nici o iluzie de integrare ierarhică nu-i vindecă durabil insatisfacția, căci proletariatul nu se poate recunoaște cu adevărat într-o nedreptate anume suferită, așadar nici în *îndreptarea uneia sau mai multor erori de un anume fel*, ci doar în *eroarea absolută* de a fi fost aruncat la marginea vieții.

115

Când apar noi semne de negare, neînțelese și falsificate de dispozitivul spectacular și care devin tot mai numeroase în țările cele mai înaintate din punct de vedere economic, se poate deja trage concluzia că suntem martori la începutul unei noi epoci: prima tentativă de subversiune muncitorească arată că *i-a venit acum rândul abundenței capitaliste să dea greș*. Când luptele antisindicaliste ale muncitorilor occidentali sunt reprimate mai întâi de sindicate și, ori de câte ori curentele rebele din rândul tineretului lansează un protest abia înfiripat, refuzul vechii politici specializate, al artei și al

vieții de zi cu zi este imediat implicat, avem de-a face cu două fațete ale unei noi lupte autentic spontane, dar care începe cu aparența unui *delict*. Sunt semne ce anunță un al doilea asalt proletar împotriva societății bazate pe clase. Când copiii rătăciți ai acestei armate încă amorțite își fac din nou apariția pe acest teren, devenit altul și, rămas același, ei urmează un nou „general Ludd" care, de această dată, îi stârnește să treacă la distrugerea *mașinilor consumului permis*.

116

„Forma politică în sfârșit descoperită în care ar putea fi realizată emaciparea economică a muncii" s-a materializat clar în acest veac în Consiliile muncitorești revoluționare, concentrând toate funcțiile de decizie și de execuție și federalizându-se prin mijlocirea delegaților responsabili față de bază și putând fi revocați în orice moment. Existența lor în practică n-a fost până acum decât o încercare sumară, combătută și învinsă de îndată de diferite forțe ce apără societatea bazată pe clase, forțe printre care adeseori trebuie luată în considerare și propria lor falsă conștiință. Pannekoek insista tocmai asupra faptului că alegerea unei competențe pentru Consiliile muncitorești „propune probleme" mai degrabă decât să găsească vreo soluție. Această competență reprezintă însă tocmai spațiul în care problemele revoluției proletariatului își pot afla adevărata lor soluție. E spațiul ce reunește condițiile obiective ale conștiinței istorice; realizarea comunicării directe *active*, în care să dispară specializarea, ierarhia și separarea, în care condițiile existente au fost transformate „în condiții de unitate". Subiectul proletar se poate afirma în acest caz prin lupta pe care o duce împotriva contemplării: conștiința sa este egală cu

organizarea practică pe care şi-a acordat-o, căci această conştiinţă însăşi este inseparabilă de intervenţia cu sens în istorie.

117

În puterea Consiliilor care, pe plan internaţional, trebuie să ia locul oricărei alte puteri, mişcarea muncitorească este propriul său produs, iar acest produs este chiar producătorul. El îşi este propriul scop. Doar în Consilii negarea spectaculară a vieţii este negată la rândul ei.

118

Apariţia Consiliilor a fost reuşita cea mai de seamă a mişcării muncitoreşti în primul sfert al veacului[1], realitate ce a rămas neobservată sau disimulată, estompată printre rămăşiţele mişcării pe care ansamblul experienţei istorice din acele timpuri îl dezminţea şi îl înlătura. În noul moment al criticii proletare, acest produs se constituie ca singura poziţie neînvinsă a mişcării învinse. Având-şi acolo singurul mediu de existenţă, conştiinţa istorică poate recunoaşte acum acest produs şi nu în umbra a ceea ce decade, ci chiar în miezul a ceea ce propăşea.

119

Din toate aceste motive de ordin istoric, o organizaţie revoluţionară care exista şi înaintea puterii Consiliilor – ea va

[1] al XX-lea (n.tr.)

trebui să-şi găsească prin luptă o formă adecvată – ştie deja că ea *nu reprezintă deloc* clasa. Ea trebuie doar să se recunoască drept o separaţie radicală *de lumea separaţiei.*

120

Organizaţia revoluţionară este expresia coerentă a teoriei *praxis*-ului când intră în comunicare non-unilaterală cu luptele reale, tinzând să devină o teorie practică. Propria sa practică poate consta în generalizarea comunicării şi a coerenţei în aceste lupte. În momentul revoluţionar al dizolvării separaţiei în societate, această organizaţie trebuie să-şi recunoască propria disoluţie ca organizaţie separată.

121

Organizaţia revoluţionară nu poate fi decât critica unitară a societăţii, o critică ce nu pactizează cu nici o formă de putere separată, niciunde în lume, şi e o critică rostită la adresa tuturor aspectelor vieţii sociale înstrăinate. În lupta organizaţiei revoluţionare contra societăţii bazate pe clase, armele nu sunt altceva decât *esenţa* combatanţilor înşişi: organizaţia revoluţionară nu poate să reproducă în sânul ei condiţiile sciziunii şi ale ierarhiei ce aparţin societăţii dominante. Ea trebuie să lupte permanent împotriva deformării sale pe parcursul spectacolului instaurat. Singura limită a participării organizaţiei revoluţionare la democraţia totală este recunoaşterea şi autoînsuşirea efectivă, prin toţi membrii săi, a coerenţei criticii sale, coerenţă ce trebuie să se verifice în teoria critică propriu-zisă şi în relaţia dintre ea şi activitatea practică.

122

Când alienarea capitalistă se realizează tot mai pronunţat la toate nivelurile, făcând tot mai dificilă recunoaşterea de către lucrători a propriei lor sărăcii şi aducându-i în faţa alternativei *de a refuza toată sărăcia sau de a nu refuza nimic*, organizaţia revoluţionară a avut de învăţat că nu mai poate *combate înstrăinarea sub forme înstrăinate.*

123

Revoluţia proletară în ansamblu este întreruptă temporar din simplul motiv că, pentru prima dată, teoria ca îndrumătoare a practicii sociale trebuie recunoscută şi trăită de mase. Ea cere ca muncitorii să devină dialecticieni şi să-şi orienteze gândirea spre practică; ea le cere astfel *oamenilor fără calitate* mult mai mult decât le cere revoluţia burgheză oamenilor calificaţi pe care-i deleagă s-o aplice în practică: deoarece conştiinţa ideologică edificată de o parte a clasei burgheze avea ca bază această *parte* centrală a vieţii sociale, economia, unde această clasă *era deja la putere*. Aşadar, însăşi dezvoltarea societăţii bazate pe clase până la organizarea spectaculară a non-vieţii face ca proiectul revoluţionar să devină ca *manifestare vizibilă* ceea ce conţinea el deja *în esenţa sa.*

124

Teoria revoluţionară este acum vrăjmaşa oricărei ideologii revoluţionare *şi ştie că este.*

V. Timp şi istorie

„O, domnii mei! Ce scurtă este viaţa...
Dacă trăim, trăim să-nvingem regi"
Shakespeare *(Henric al IV-lea).*

125

Omul, „ființă negativă care *este* numai în măsura în care suprimă Ființa", este identic timpului. Luarea în posesie de către om a propriei sale naturi este și conștiința devenirii universului. „Istoria este ea însăși o parte reală a *istoriei naturale,* a transformării naturii în om." (Marx). În sens invers, această „istorie naturală" nu are altă existență efectivă decât prin desfășurarea unei istorii a omului, a singurei părți ce regăsește acest întreg istoric, precum telescopul modern în stare să ajungă din urmă *în timp* fuga nebuloaselor la periferia universului. Istoria a existat dintotdeauna, dar nu mereu în forma sa istorică. Inteligibilă prin intermediul societății, dimensiunea temporală a omului echivalează cu o umanizare a timpului. Mișcarea inconștientă a timpului se manifestă și *devine adevărată* în conștiința istorică.

126

Cu toate că *ascunsă încă,* mișcarea propriu-zis istorică începe cu formarea lentă și inobservabilă a „naturii reale a omului", această „natură care se naște în istoria omului – în actul de creare a societății omenești –", acea societate care a stăpânit o tehnică și un limbaj și care, deja produsul propriei sale istorii fiind, este deja produsul propriei sale istorii, ea nu

are decât conștiința unui prezent perpetuu. Orice cunoaștere, limitată la memoria celor din vechime, este întotdeauna purtată de cei *în viață*. Nici moartea, nici procreația nu sunt înțelese ca o lege a timpului. Timpul rămâne încremenit, ca un spațiu închis. Când o societate mai complexă dobândește conștiința timpului, ea se apucă mai degrabă să-l nege, căci ea vede în timp nu ceea ce trece în urmă, ci ceea ce revine. Societatea statică organizează timpul după experiența sa imediată asupra naturii, potrivit modelului timpului *ciclic*.

127

Timpul ciclic este deja dominant în experiența popoarelor nomade, căci, pe oriunde trec, aceleași condiții le întâmpină: Hegel scrie că „rătăcirea din loc în loc a nomazilor e doar formală, căci e limitată la spații uniforme". Societatea care, stabilindu-se într-un loc anume, conferă spațiului un conținut prin amenajarea de locuri individualizate, se vede, prin chiar acest fapt, prinsă în interiorul acestei fixări pe un loc. Revenirea din vreme în vreme în locuri asemănătoare este acum întoarcerea timpului în același loc, repetarea unui șir de gesturi. Trecerea de la starea nomadă a triburilor de păstori la sedentarismul agricultorilor este sfârșitul libertății lenevoase și fără conținut, începutul muncii trudnice. Dominată de alternanța anotimpurilor, organizarea producției agricole este, în general, fundamentul timpului ciclic deplin constituit. Eternitatea se află în *interiorul* său: ceea ce este identic se întoarce aici, pe această lume. Mitul este construcția unitară a gândirii ce stă chezășie întregii ordini cosmice ce înconjoară ordinea pe care societatea a realizat-o în fapt între limitele sale.

128

Aproprierea socială a timpului, realizarea omului prin munca omenească, se dezvoltă într-o societate împărțită în clase. Puterea constituită pe fondul penuriei în societățile timpului ciclic, clasa ce organizează munca socială și își însușește plusvaloarea limitată, își însușește și *plusvaloarea temporală* a organizării de către ea a timpului social: ea este singura deținătoare a timpului ireversibil al viețuirii fiecăruia. În consecință, singura bogăție ce poate exista concentrată în sectorul puterii pentru a fi cheltuită material pentru a sărbători cu fast se cheltuie ca delapidare a unui *timp istoric al suprafeței societății*. Proprietarii plusvalorii istorice dețin cunoașterea și folosul de pe urma evenimentelor trăite. Separat fiind de organizarea colectivă a timpului care, împreună cu producția repetitivă a bazei vieții sociale, o domină, acest timp curge pe deasupra propriei comunități statice. Stăpânii societății ciclice își parcurg istoria personală ca timp al aventurii și al luptei; și tot timpul e cel care lovește și apare în comunitățile străine pentru a dezorganiza ordinea imuabilă a societății. Așadar, istoria le apare oamenilor ca un factor străin, pe care nu l-au voit și față de care s-au crezut la adăpost. Însă, prin această ieșire din matcă, revine și *neliniștea* negativă a firii omenești, cauza aflată la originea întregii dezvoltări ce stagnase.

129

În el însuși, timpul ciclic este timpul fără conflict. Însă, în chiar această copilărie a timpului, conflictul se instalează: istoria luptă cu prioritate pentru a deveni istorie în

activitatea materială a stăpânilor. La o primă vedere, această istorie creează ireversibilul; mişcarea ei constituie chiar timpul pe care îl consumă înlăuntrul timpului inepuizabil al societăţii ciclice.

130

„Societăţile reci" sunt cele care au încetinit la extrem partea lor de istorie; care şi-au menţinut într-un echilibru constant opoziţia faţă de mediul natural şi social, precum şi contradicţiile lor interne. Dacă uriaşa diversitate a instituţiilor întemeiate în acest scop exprimă plasticitatea autocreării naturii omeneşti, această dovadă nu este evidentă decât pentru observatorul din exterior, pentru etnologul *reîntors* din timpul istoric. În fiecare dintre aceste societăţi, structurarea lor definitivă a respins schimbarea. Conformismul absolut al practicilor sociale încetăţenite, pentru totodeauna identificate cu tot ce stă în puterea omului să facă, nu are alt hotar decât teama de-a recădea în cea mai pură animalitate. Pentru a rămâne umani, oamenii trebuie să rămână aceiaşi.

131

Naşterea puterii politice – ce pare a avea legătură cu ultimele mari revoluţii tehnologice, precum topirea fierului, la începutul unei perioade care, până la apariţia industriei, nu va mai cunoaşte schimbări profunde – marchează şi începutul destrămării legăturilor de consangvinitate. Din acest moment, succedarea generaţiilor iese din sfera ciclicităţii naturale pentru

a deveni un eveniment orientat, o succesiune de putere. Timpul ireversibil e timpul celui care are puterea; iar dinastiile îi sunt prima unitate de măsură. Arma sa e scrierea. În scriere, limbajul ajunge pe deplin realitate independentă de funcţia sa de a media între cunoştinţe. Această independenţă este însă una şi aceeaşi cu independenţa în toate privinţele a puterii separate, ca mediere din care e constituită societatea. Odată cu scrierea, apare o cunoaştere ce nu mai este deţinută şi transmisă în relaţia nemijlocită dintre cei aflaţi în viaţă: o *memorie impersonală,* cea a administrării societăţii. „Scrierile sunt gândurile statului; arhivele, memoria sa" (Novalis).

132

Cronica este expresia timpului ireversibil al puterii şi totodată mijlocul ce susţine iniţiativa în înaintarea acestui timp plecând de la urma pasului său dinainte, căci o astfel de călăuzire a timpului trebuie să eşueze odată cu grandoarea năruirii fiecărei puteri; căzând din nou în uitarea indiferentă a singurului timp ciclic cunoscut de masele ţărăneşti pe care, declinul imperiilor şi al cronologiilor lor nu le schimbă niciodată. *Posesorii istoriei* au plantat în timp *un sens:* o orientare care este totodată şi o semnificaţie. Dar această istorie se desfăşoară şi, în parte, moare; ea nu schimbă societatea în profunzimea ei, căci este tocmai ceea ce rămâne separat de realitatea comună. Din această cauză, istoria imperiilor Orientului rămâne pentru noi istoria religiilor: cronologiile recăzute în ruină n-au lăsat la vedere decât istoria aparent autonomă a iluziilor de care erau învăluite. Sub protecţia mitului, stăpânii deţin *proprietatea privată asupra istoriei* şi o deţin mai întâi asupra modului de iluzionare: în China şi

Egipt, ei au avut vreme îndelungată monopolul asupra nemuririi sufletului; întrucât primele lor dinastii recunoscute sunt o sistematizare imaginară a trecutului. În acest caz însă, iluzoria posesie a stăpânilor este și toată posesia cu putință, a unei istorii comune și a propriei lor istorii. Orice extindere a puterii lor istorice efective echivalează cu o cedare a posesiei mitice iluzorii. Toate acestea decurg din simplul fapt că, în măsura în care stăpânii au preluat asupra lor garantarea mitică a permanenței timpului ciclic, precum împărații chinezi au preluat ritualurile anotimpurilor, ei s-au eliberat relativ pe ei înșiși.

133

Simpla înșiruire cronologică nu explica puterea divinizată adresându-se supușilor săi, căci ea nu se voia înțeleasă decât ca transpunere a mitului în lumea muritorilor. Pentru a fi asumată și a deveni astfel istorie conștientă, a fost nevoie de experiența participării la istorie trăită de mase mari de oameni. Din comunicarea practică între cei care *s-au recunoscut* ca posesori ai unui prezent unic, între cei care au resimțit bogăția calitativă a evenimentelor ca fiind propria lor activitate și spațiul concret pe care îl locuiau – cu alte cuvinte, epoca lor – se naște limbajul general al comunicării istorice. Cei pentru care timpul ireversibil a existat, descoperă deopotrivă în el *ceea ce nu se poate uita*, dar și *amenințarea uitării:* „Herodot din Halicarnas prezintă rezultatele investigației sale pentru ca nu cumva timpul să desființeze lucrările oamenilor..."

134

Judecățile făcute asupra istoriei sunt, inevitabil, *judecăți asupra puterii.* Grecia a însemnat momentul în care puterea și schimbarea sa se discută și se înțeleg, adică *democrația aplicată stăpânilor* societății. Cu alte cuvinte, opusul statului tiranic în care puterea nu avea să-și dea socoteală decât sieși în ascunzișul de nepătruns al epicentrului său de decizie: *revoluția de palat* a cărei izbândă ori eșec o scoate deopotrivă din discuție. Totuși, participarea la putere din comunitățile grecești nu exista decât în cheltuirea unei vieți sociale a cărei producție rămânea separată și statică în clasa sclavilor. Trăiau doar cei care nu munceau. Fărâmițarea comunităților grecești și lupta lor pentru subjugarea de cetăți străine ilustrează principiul separației pe care se întemeia fiecare. Tocmai Grecia, care a avut viziunea unei istorii a tuturor oamenilor, nu a reușit să se unească în fața invaziei străine; nici măcar să unifice calendarele cetăților sale independente. În Grecia, timpul istoric a devenit conștient, nu însă conștient de el însuși.

135

După dispariția condițiilor favorabile de care se bucuraseră comunitățile grecești, regresia gândirii istorice occidentale n-a fost urmată de revenirea la tradiționalele sistematizări mitice. În contact cu populațiile din bazinul Mediteranei, în procesul formării și prăbușirii statului roman, au apărut religii semiistorice ce au devenit factori fundamentali ai noii conștiințe a timpului și noul scut protector al puterii separate.

136

Religiile monoteiste au fost un compromis între mit și istorie, între timpul ciclic care domina încă producția și timpul ireversibil în care se înfruntă și se realcătuiesc popoarele. Religiile apărute din iudaism reprezintă recunoașterea universală abstractă a timpului ireversibil democratizat, deschis tuturor, însă în iluzoriu. Timpul este orientat pe de-a-ntregul către un singur eveniment final: „Împărăția lui Dumnezeu stă să vină." Aceste religii s-au născut în brazda istoriei unde au și prins rădăcini. Însă, tot acolo, ele se află în opoziție radicală față de istorie. Religia semiistorică stabilește un punct de pornire calitativ în timp, nașterea lui Hristos, fuga lui Mahomed, dar timpul său ireversibil – introducând o acumulare efectivă ce va putea căpăta în Islam aspectul unei cuceriri sau, în creștinismul Reformei, pe acela al unei creșteri de capital – este, în fapt, privit invers în gândirea religioasă ca o *numărătoare inversă:* așteptarea intrării în cealaltă lume, cea adevărată, într-un timp ce devine tot mai scurt, așteptarea Judecății de Apoi. Eternitatea a ieșit din timpul ciclic. Ea este un dincolo al acestuia. Ea este elementul ce minimizează ireversibilitatea timpului, desființează istoria în chiar cursul istoriei, situându-se, ca un element strict punctual în care timpul ciclic s-a repatriat și s-a abolit, *de cealaltă parte a timpului ireversibil.* Cum avea să spună și Bossuet: „Prin mijlocirea timpului ce trece, intrăm în veșnicia ce nu trece".

137

Evul Mediu, această lume mitică rămasă nedesăvârșită, avându-și reperul de perfecțiune în afara ei, constituie etapa

în care timpul ciclic, care continua să regleze partea principală a producției, este cu desăvârșire măcinat de istorie. O anume temporalitate ireversibilă i se recunoaște fiecărui individ pe măsură ce vârstele i se succed, viața fiind considerată o *călătorie*, o trecere fără întoarcere printr-o lume al cărui înțeles se află în altă parte: *pelerinul* este omul care iese din timpul ciclic pentru a fi efectiv călătorul care sălășluiește în fiecare. Viața istorică personală își află întotdeauna împlinirea în sfera puterii, în participarea la luptele duse de putere și la luptele pentru putere; timpul ireversibil al puterii este însă împărțit la nesfârșit, sub efectul unificării generale a timpului orientat al erei creștine, într-o lume a *încrederii armate,* în care jocul stăpânilor se învârte în jurul fidelității și a contestării fidelității cuvenite. Societatea feudală, apărută la confluența dintre „structura organizatorică a armatei cuceritoare așa cum s-a dezvoltat ea în timpul cuceririi" și „forțele de producție din țările cucerite" *(Ideologia germană)* – și în organizarea acestor forțe de producție trebuie luat în calcul limbajul religios al acestora – a împărțit stăpânirea societății între biserică și puterea de stat divizată, la rândul ei, prin relații complexe de suzeranitate și vasalitate ale feudelor și comunelor orășenești. În această diversitate a vieții istorice posibile, timpul ireversibil care antrena inconștient societatea profundă, timpul trăit de burghezie în producerea mărfurilor, la întemeierea și în dezvoltarea orașelor, pe parcursul descoperirii comerciale a Terrei – experimentul practic ce a distrus o dată pentru totdeauna orice organizare mitică a cosmosului, va ieși treptat la lumină ca fiind opera necunoscută a epocii, în momentul în care cruciadele, marea inițiativă istorică oficială a Evului Mediu, eșuaseră.

138

În perioada de declin a Evului Mediu, timpul ireversibil ce invadează societatea este resimţit de conştiinţele asociate vechii ordini ca o obsesie a morţii. Este melancolia disoluţiei unei lumi, ultima în care certitudinea mitului contrabalansa încă istoria; pentru această melancolie, oricare dintre lucrurile pământeşti se îndreptau numai spre propria stricăciune. Marile răscoale ale ţăranilor din Europa sunt şi tentativa lor de a da *replică istoriei* ce îi smulgea cu brutalitate din somnul patriarhal pe care-l garantase tutela feudală. În utopia de milenii a *paradisului terestru* revine în prim-plan ceea ce se afla la originea religiei semiistorice pe vremea în care primele comunităţi creştine, ca şi mesianismul iudaic din care proveneau, răspunzând tulburărilor şi restriştilor din acele timpuri, aşteptau iminenta venire a Împărăţiei lui Dumnezeu şi contribuiau la climatul de nelinişte şi subversiune din societatea antică. Venind să împartă puterea în imperiu, creştinismul denunţase drept simplă superstiţie ceea ce mai rămăsese din această speranţă: iată semnificaţia afirmaţiei fericitului Augustin, arhetip al tuturor *satisfecit* ale ideologiei moderne: deja de multă vreme această împărăţie despre care se tot vorbea era chiar Biserica. Iniţial, revolta socială a ţărănimii s-a definit, firesc, ca voinţă de a distruge organizarea bisericească. Milenarismul se desfăşoară însă în lumea istorică, şi nu pe terenul mitului. Nu speranţele revoluţionare, cum crede Norman Cohn în *La Poursuite du Millenium,* sunt urmări iraţionale ale patimii religioase a milenarismului. Dimpotrivă, milenarismul e lupta revoluţionară de clasă vorbind pentru ultima oară în limba religiei, e deja o tendinţă revoluţionară modernă încă lipsită de *conştiinţa de a nu fi decât istorică.* Milenariştii aveau să piardă lupta, căci nu puteau recunoaşte revoluţia ca fiind propria lor acţiune. Ei aşteptau să treacă la fapte doar la un semn al proniei cereşti, căci ei transpun în gândire acea practică a ţăranilor răsculaţi care urmează conducători care nu provin din rândurile lor. Clasa ţărănească nu putea ajunge la o justă înţelegere a funcţionării societăţii şi a modului de a-şi purta propria luptă: lipsită fiind de unitate în acţiune şi gândire, ea şi-a exprimat opţiunea şi şi-a purtat războaiele potrivit reprezentărilor mentale ale grădinii raiului.

139

Renaşterea, noua formă de proprietate asupra vieţii istorice care îşi află în Antichitate trecutul şi îndreptăţirea sa, este promotoarea voioasei rupturi cu veşnicia. Timpul său ireversibil este cel al acumulării infinite de cunoştinţe, iar conştiinţa istorică rezultată din experienţa comunităţilor democratice şi a forţelor care le ruinează va relua, odată cu Machiavelli, judecăţile asupra puterii desacralizate, adică despre inexprimabilul statului. În viaţa exuberantă a cetăţilor italieneşti, în arta serbărilor, viaţa însemna să te bucuri de trecerea timpului. Dar această bucurie pe care o producea trecerea era necesar să fie ea însăşi trecătoare. Poemul lui Lorenzo de Medici, pe care Burckhardt îl consideră expresie a „spiritului însuşi al Renaşterii", este elogiul pe care l-a rostit despre sine această scurtă sărbătoare a istoriei: „Ce frumoasă-i tinereţea – aşa de iute trecătoare".

140

Mişcarea constantă de monopolizare a vieţii istorice de către statul monarhiei absolute, formă de trecere către

dominația totală a burgheziei, face să apară în adevărata sa lumină noul timp ireversibil al burgheziei. Burghezia e legată de *timpul de muncă,* pentru prima dată eliberat din parcursul său ciclic. Odată cu burghezia, munca a devenit *muncă ce transformă condițiile istorice.* Burghezia este prima clasă dominantă pentru care munca reprezintă o valoare. Desființând orice privilegii, burghezia nu recunoaște nici o valoare care să nu decurgă din exploatarea muncii, își identifică propria valoare de clasă dominantă cu munca și face din progresul muncii propriul său progres. Clasa care acumulează mărfurile și capitalul schimbă continuu natura modificând munca însăși, dezăgăzuindu-i astfel productivitatea. Întreaga viață socială s-a concentrat deja în sărăcia poleită a Curții princiare, cea care înzorzonează actul rece al administrării statului care își găsește apogeul în „regele de profesie"; și orice libertate istorică particulară a fost nevoită să consimtă la propria pieire. Libertatea jocului ireversibil cu timpul al feudalilor s-a consumat în ultimele lor bătălii pierdute în războaiele Frondei sau în lupta scoțienilor pentru Charles-Eduard[1]. Lumea s-a schimbat din temelii.

141

Triumful burgheziei e triumful timpului *profund istoric,* căci el e timpul producției economice ce transformă societatea în permanență și de sus până jos. Câtă vreme producția agrară rămâne activitatea economică principală, timpul ciclic care continuă să rămână prezent în adâncurile societății hrănește forțele coalizate ale *tradiției,* forțe ce vor frâna dezvoltarea. Însă timpul ireversibil al economiei burgheze elimină aceste

[1] Stuart (n.tr.)

rămășițe pe toată suprafața pământului. Istoria care până acum se înfățișase doar ca mișcare a indivizilor aparținând clasei dominante, scrisă fiind deci ca istorie a evenimentelor, este înțeleasă acum ca *mișcare generală,* iar în această mișcare necruțătoare, indivizii sunt sacrificați. Istoria care își descoperă temeiul în economia politică e conștientă acum de ceea ce reprezenta inconștientul său, dar care, cu toate acestea, rămâne încă inconștientul pe care ea nu îl poate aduce la lumină. Economia de piață a democratizat doar această preistorie oarbă, nou destin pe care nimeni nu îl controlează.

142

Prezentă în adâncul profund al societății, istoria tinde să se piardă la suprafață. Triumful timpului ireversibil înseamnă și metamorfoza sa în *timp al lucrurilor,* căci arma victoriei sale a fost tocmai producția de obiecte în serie, după legile producției de mărfuri. Principalul produs pe care dezvoltarea economică l-a transformat dintr-o luxoasă raritate într-un bun destinat consumului curent este deci *istoria,* însă numai ca istorie a mișcării abstracte a lucrurilor ce domină obiceiurile care dau calitate vieții. În vreme ce timpul ciclic anterior preluase o parte crescândă de timp istoric trăit de grupuri și indivizi, dominația timpului ireversibil al producției va tinde să elimine ca fapt social acest timp trăit.

143

Burghezia a adus astfel la cunoștința societății și i-a impus un timp istoric ireversibil, însă i-a refuzat *utilizarea*

acestuia. „A existat o istorie, dar gata, ea nu mai e", deoarece clasa posesorilor economiei, care nu se poate desprinde de *istoria economică,* e nevoită să respingă ca pe o amenințare imediată orice utilizare ireversibilă a timpului. Clasa dominantă, alcătuită din *specialiști în posesia lucrurilor* care, prin aceasta, sunt ei înșiși o proprietate aparținând lucrurilor, e nevoită să-și lege soarta de menținerea acestei istorii devenite lucru, de permanentizarea unei noi imobilități *în chiar cuprinsul istoriei.* Pentru prima dată, muncitorul, aflat la baza societății, nu este, sub aspect material, *străin de istorie,* căci acum societatea se schimbă ireversibil tocmai odată cu baza sa. Revendicarea dreptului de a *trăi* timpul istoric este pur și simplu centrul proiectului revoluționar al proletariatului care nu poate fi nicicum ignorat; iar fiecare dintre încercările, până acum nereușite, de a aplica în practică acest proiect marchează un posibil punct de plecare al vieții istorice noi.

144

Timpul ireversibil al burgheziei care deține puterea s-a arătat pentru prima oară sub adevăratul său nume ca pentru a marca originea sa absolută în anul I al Republicii. Ideologia revoluționară a libertății generale care doborâse ultimele rămășițe ale sistemului mitic al valorilor și orice reglementare tradițională a societății își făcea deja vizibilă voința reală înveșmântată în straie romane: *libertatea comerțului* generalizată, înțelegând atunci că trebuie să reconstruiască pasivitatea pe care o zdruncinase din temelii pentru a-și instaura propria stăpânire, societatea bazată pe producția de mărfuri „își găsește în cultul omului abstract propagat în creștinism complementul religios cel mai prielnic" *(Capitalul).*

Burghezia a consimțit atunci la un compromis cu această religie, compromis care transpare în modul de reprezentare a timpului: după ce și-a abandonat propriul calendar, a făcut timpul său ireversibil să revină la tiparul *erei creștine* pe care o continuă.

145

Odată cu dezvoltarea capitalismului, timpul ireversibil s-a *unificat la scară mondială.* Istoria universală devine o realitate, căci, prin dezvoltarea acestui timp, întreaga lume s-a regăsit laolaltă. Dar această istorie care este pretutindeni aceeași, nu mai este decât refuzul intraistoric al istoriei. Este timpul producției economice, decupat în fragmente abstracte egale, care se manifestă pe întreaga planetă ca fiind *aceeași zi.* Timpul ireversibil unificat este cel al *pieței mondiale* și, ca un corolar, atașat spectacolului mondial.

146

Timpul ireversibil al producției este, în primul rând, măsura mărfurilor. Astfel că timpul, care se afirmă oficial pe toată suprafața pământului ca fiind *timpul general al societății, nu este decât un timp particular,* căci nu înseamnă altceva decât interesele foarte concrete care îl alcătuiesc.

VI. Timpul spectacular

„N-avem nimic al nostru, în afară de timp, de care se bucură chiar și cei care n-au măcar un adăpost."

Balthasar Gracián

147

Timpul producției, timpul-marfă, este o acumulare infinită de intervale egale. El e abstractizarea timpului ireversibil ale cărui segmente își arată pe cronometru doar egalitatea lor cantitativă. Acest timp este, în deplina sa realitate, tot ceea ce *poate fi schimbat*. Această dominație socială a timpului-marfă explică de ce „timpul este tot, omul e nimic; el este, cel mult, un înveliș al timpului“ *(Mizeria Filosofiei)*. Este timpul devalorizat, inversarea integrală a timpului ca „spațiu al dezvoltării omenești“.

148

Mai există și timpul general al non-dezvoltării omenești sub aspectul complementar al unui *timp consumabil*, acela care se întoarce asupra vieții de fiecare zi în societate ca un *timp pseudo-ciclic* pornind de la acest tip de producție determinată.

149

Timpul pseudo-ciclic nu este de fapt decât *disimularea ca timp de consum* a timpului-marfă al producției.

El conține trăsăturile esențiale ale reducerii la unități omogene de schimb și ale înlăturării din consum a laturii calitative. Dar fiind subprodusul acelui timp de muncă destinat întoarcerii vieții materiale cotidiene și menținerii acestei regresii, el este încărcat cu false atribuiri de valoare și apare într-o succesiune de momente fals individualizate.

150

Timpul pseudo-ciclic este cel al consumului de supraviețuire tipic pentru economia modernă, anume supraviețuirea sporită, în care traiul zilnic rămâne privat de opțiuni și supus, de data aceasta, nu ordinii naturale, ci pseudo-naturii generate de munca înstrăinată; așa își regăsește acest timp *atât de firesc* vechiul ritm ciclic ce regla supraviețuirea în societățile preindustriale. Totodată, timpul pseudo-ciclic se construiește pe urmele naturale ale timpului ciclic și alcătuiește cu acestea noi compuși care i se aseamănă: ziua și noaptea, munca și odihna la sfârșit de săptămână, revenirea perioadelor de vacanță.

151

Timpul pseudo-ciclic este un timp ce a fost *transformat de către industrie.* Timpul care își are temeiul în producția de mărfuri este el însuși o marfă deturnată de la consum ce adună laolaltă tot ceea ce altădată, în epoca de destrămare a vechii societăți fără clase, avea existența distinctă ca viață privată, viață economică, viață politică. Tot fondul de timp consumabil al societății moderne a început să fie tratat ca materie primă pentru noi produse diversificate ce se impun

pe piață ca utilizare a timpului socialmente organizat. „Un produs care există deja într-o formă gata de consum poate deveni, cu toate acestea, la rândul său, materie primă pentru un alt produs" *(Capitalul).*

152

În cel mai înaintat segment al său, capitalismul concentrat preferă să vândă unități de timp „complet utilate", fiecare dintre acestea constituind o singură marfă unificată, care a integrat adică un număr oarecare de mărfuri diverse. Așa poate să apară, în economia în plin avânt, a „serviciilor" și timpului liber, formula de plată *all inclusive,* calculată pentru habitatul spectacular, falsele vacanțe petrecute între angajații firmei, abonamentul la consumul de cultură și vânzarea sociabilității înseși prin *talk show* și „dialoguri între personalități". Acest fel de marfă spectaculară care, evident, nu poate avea căutare decât în funcție de penuria accentuată de realități care să-i corespundă pot fi regăsite bineînțeles printre articolele de testare în promoțiile de vânzări cu plata pe credit.

153

Timpul pseudo-ciclic consumabil este timpul spectacular fiind, în sens restrâns, timp al consumului de imagini și, în accepțiunea sa cea mai largă, imagine a consumului de timp. Ca mediu pentru toate mărfurile, timpul consumului de imagini este inevitabil spațiul în care se exercită pe deplin instrumentele spectacolului și obiectivul global pe care îl

indică acestea drept loc și figură centrală a tuturor formelor particulare de consum: se știe că economisirea de timp urmărită statornic de societatea modernă – fie că este vorba despre viteza de deplasare sau despre utilizare a supelor la plic – se traduce pozitiv pentru populația Statelor-Unite în vizionarea programelor TV timp de trei-șase ore zilnic. Ca orice marfă spectaculară, imaginea socială a consumului de timp este dominată la rândul ei exclusiv de momentele de distracții și vacanță, momente reprezentate *de la distanță* și ca fiind de dorit imperativ. Această marfă este în acest caz oferită explicit ca moment al vieții reale a cărei reîntoarcere ciclică e așteptată. Însă, în chiar aceste momente atribuite vieții, ceea ce se oferă de văzut și de reluat este din nou spectacolul, dar la un nivel tot mai intens. Ceea ce a fost reprezentat ca viață reală se dezvăluie a fi viața cea mai *real spectaculară*.

154

Această epocă, reprezentându-și timpul său ca fiind în esență revenirea cu rapiditate a festivităților fără număr, este și o epocă lipsită de sărbătoare. Ceea ce era în timpul ciclic evenimentul participării unei comunități la consumul vieții considerate un lux apare cu neputință pentru societatea lipsită de spirit comunitar și de lux. Când falsele ei sărbători vulgarizate prin parodierea dialogului și daruri incită la un surplus de cheltuire de bani în economie, efectul nu este decât o dezamăgire întotdeauna compensată de promisiunea unei noi dezamăgiri. În spectacol, timpul supraviețuirii moderne trebuie să-și laude deșănțat valoarea de întrebuințare, cu atât mai mult cu cât aceasta scade. Realitatea timpului a fost înlocuită de *publicitatea* timpului.

155

În vreme ce consumul timpului ciclic al societăților tradiționale era în acord cu munca reală desfășurată în aceste societăți, consumul pseudo-ciclic al economiei dezvoltate se află în contradicție cu timpul ireversibil dizlocuit din procesul de producție. În vreme ce timpul ciclic era timpul în care iluzia încremenise, fiind timp efectiv trăit, timpul spectacular este timpul realității care se transformă, timp trăit iluzoriu.

156

Ceea ce este întotdeauna nou în procesul de producție al bunurilor nu se regăsește deloc în consum, deoarece el înseamnă o revenire sporită la el însuși. Deoarece munca moartă continuă să domine munca vie, în timpul spectacular trecutul domină prezentul.

157

Ca un alt aspect al împuținării vieții istorice generale, viața individuală nu are încă istorie. Pseudo-evenimentele care se îngrămădesc în dramatizarea spectaculară n-au fost trăite de către cei care le iau la cunoștință; cu fiecare opintire a mașinii spectaculare, ei se pierd și mai mult în inflația pe care o reprezintă înlocuirea în graba mare cu noi și noi astfel de evenimente. Pe de altă parte, ceea ce a fost realmente trăit nu are nici o legătură cu timpul ireversibil oficial al societății și se află în opoziție directă cu ritmul pseudo-ciclic al subprodusului de consum pe care-l reprezintă acel timp. Astfel

separat fiind, traiul cotidian individual rămâne fără limbaj, fără concept, fără acces critic la propriul său trecut care nu-i nicăieri consemnat. El nu se comunică. Este neînțeles și uitat de dragul falsei memorii spectaculare a non-memorabilului.

158

La fel ca organizarea socială din zilele noastre a paraliziei istoriei și a memoriei, a abandonării istoriei ce se ridică pe temelia timpului istoric, spectacolul este *falsa conștiință a timpului*.

159

Pentru a-i aduce pe muncitori la statutul de producători și consumatori „liberi" ai timpului-marfă, condiția pealabilă a fost *exproprierea violentă de timpul lor*. Revenirea spectaculară a timpului nu ar fi cu putință decât dacă această primă deposedare a producătorului a avut loc.

160

Ireductibil biologică, partea ce rămâne prezentă în muncă, atât prin dependența ei de ciclului natural veghe-somn, cât și prin precupețirea timpului ireversibil individual în care se epuizează viața fiecăruia, devine *secundară* în raport cu producția modernă; și aceste elemente ca atare sunt trecute

cu vederea în proclamațiile oficiale ale mersului înainte al producției și al trofeelor ei consumabile care exprimă pe înțelesul tuturor acest neîncetat triumf. Încremenită în centrul falsificat al mișcării lumii sale, conștiința spectatoare nu mai găsește în viața proprie o ieșire spre împlinirea și spre moartea sa. Cine a renunțat să-și mai trăiască viața nu trebuie să-și mai accepte moartea. În reclamele făcute asigurărilor de viață se dă de înțeles doar că este o vină să mori fără să te fi îngrijit de reglarea sistemului în urma acestei pierderi economice; iar *the american way of death* insistă asupra capacității consumatorului de a menține în întâlnirea cu moartea majoritatea *aparențelor* vieții. În tot restul bombardamentelor publicitare, ți se interzice pe față să îmbătrânești. E vorba de a menaja în oricine un „capital-tinerețe" care, deși slab utilizat, nu poate pretinde totuși să concureze realitatea trainică și cumulativă a capitalului financiar. Această absență socială a morții e totuna cu absența socială a vieții.

161

Cum arăta Hegel, timpul este înstrăinarea *necesară*, mediul în care subiectul se realizează rătăcind, devine altul pentru a deveni adevărul lui însuși. Opusul lui este tocmai înstrăinarea dominantă pe care o suportă producătorul unui *prezent de care e străin*. În această *înstrăinare spațială*, societatea separă din rădăcină subiectul și activitatea pe care i-o sustrage acestuia, o separă mai întâi de propriul timp. Faptul că înstrăinarea socială poate fi depășită dă prilej interzicerii și osificării posibilităților și riscurilor înstrăinării omului *viu* în timp.

162

Dincolo de *modele* aparente care se anulează și se realcătuiesc la suprafața lipsită de consistență a timpului pseudo-ciclic contemplat, *marele stil* al epocii se află mereu în ceea ce este călăuzit de necesitatea evidentă și secretă a revoluției.

163

Temeiul firesc al timpului, faptul curgerii timpului perceput prin simțuri, devine omenesc și social în măsura în care există *pentru om*. Până acum, caracterul limitat al practicii omenești, munca cu diferitele ei stadii, a umanizat, dar a și dezumanizat timpul, atât ca timp ciclic, cât și ca timp separat ireversibil al producției în era economiei. Proiectul revoluționar al unei societăți fără clase, al unei vieți istorice generalizate este proiectul unei slăbiri a măsurării sociale a timpului în favoarea unui model ludic al timpului ireversibil al indivizilor și grupurilor, model în care sunt prezenți simultan *timpi independenți federați*. Este programul înfăptuirii totale, în chiar miezul timpului, a comunismului care suprimă „tot ceea ce există independent de indivizi".

164

Omenirea are deja viziunea unui timp, dar mai are de dobândit conștiința lui pentru a-l putea trăi efectiv.

VII. Amenajarea teritoriului

„Iar cel care, cucerind o cetate obișnuită a trăi în libertate, n-o distruge trebuie să se aștepte să fie distrus de ea, deoarece rebeliunile care se vor produce aici își vor găsi întotdeauna o justificare în idealul libertății și în instituțiile ei de multă vreme constituite pe care nici trecerea timpului, oricât de îndelungat, și nici binele făcut nu le pot șterge din amintirea oamenilor. Orice ai face și orice măsuri ai lua, dacă nu-i vei împrăștia pe locuitori sau dacă nu le vei lua orice posibilitate de acțiune, ei nu vor uita idealul libertății și nici instituțiile ei."

Machiavelli *(Principele)*

165

Producția capitalistă a unificat spațiul care nu mai este limitat de societăți exterioare. Această unificare este concomitent un proces extensiv și intensiv de *banalizare*. Acumularea mărfurilor produse în serie pentru spațiul abstract al pieței trebuia să destrame autonomia și calitatea dimensiunii locale, la fel cum trebuia să distrugă toate barierele regionale și legale și toate restricțiile corporative ale Evului Mediu ce mențineau *calitatea* producției artizanale. Această putere de omogenizare este artileria grea care a doborât toate zidurile chinezești.

166

De acum încolo, *spațiul liber al mărfii* este modificat și reconstruit în fiece clipă, pentru a deveni mereu mai identic cu sine, pentru a regăsi cât mai mult posibil monotonia uniformității.

167

Această societate care desființează distanța geografică acumulează o distanțare în interior: separația spectaculară.

168

Subprodus al circulației mărfurilor, circulația oamenilor privită ca formă de consum, turismul, se rezumă în esență la disponibilitatea de a vizita ceea ce a devenit banal. Prin el însuși, sistemul economic de frecventare a diferitor locuri este deja garanția *echivalenței* acestora. Aceeași modernizare care a extras din călătorii timpii a scos și realitatea din spațiu.

169

Societatea care modelează tot ce o înconjoară și-a pus la punct propria tehnică specială pentru a prelucra baza concretă a acestui ansamblu de obiective: teritoriul pe care este amplasat. Urbanizarea este această luare în posesie a mediului natural și social de către capitalismul care, dezvoltându-se în logica ei de dominație absolută, poate și trebuie să refacă de îndată totalitatea spațiului ca pe *decorul său propriu.*

170

Ca înghețare evidentă a vieții, necesitatea capitalistă satisfăcută prin urbanizare se poate exprima – folosind termeni hegelieni – ca predominanță absolută a „coexistenței pașnice tipice spațiului" asupra „devenirii neliniștite tipice succesiunii timpului".

171

Așa cum toate forțele tehnice ale economiei capitaliste trebuie înțelese ca operând separații, în cazul urbanizării este vorba despre echiparea bazei lor generale, despre tratarea solului în mod adecvat manifestării lor; adică despre chiar tehnica *separației.*

172

Urbanizarea e realizarea modernă a obiectivului permanent ce apără puterea de clasă: menținerea fărâmițării în rândul muncitorilor care, în condițiile producției orășenești, se *adunaseră* laolaltă în chip periculos. Lupta constantă care a trebuit purtată împotriva tuturor consecințelor posibilităților de întrunire își găsește în urbanizare domeniul predilect. Învățând din experiența Revoluției franceze, strădania tuturor celor aflați la putere se constituise în a-și spori mijloacele de menținere a ordinii în stradă și sfârșesc prin a suprima strada însăși. „Cu mijloacele de comunicare în masă pe distanțe mari, izolarea populației s-a dovedit un mijloc de control mult mai eficient" constată Lewis Mumford în lucrarea *La Cité à travers l'histoire/Cetatea de-a lungul istoriei,* descriind o viitoare „lume cu sens unic". Însă mișcarea generală a izolării, ca esență a urbanizării, trebuie să conțină și o astfel de reintegrare controlată a muncitorilor care să permită planificarea producției și consumului. Sistemul trebuie să-și reintegreze indivizii izolați ca indivizi *izolați împreună:* uzinele și casele de cultură, satele de vacanță și „marile ansambluri rezidențiale" sunt special organizate în scopul creării acestei pseudo-colectivități care să-l acompanieze pe individul izolat până în *celula sa*

familială: faptul că a fost generalizată angajarea în muncă a receptorilor mesajului spectacular face ca, deşi izolat, fiecare dintre ei să fie populat de imagini dominante, imagini care îşi dobândesc întreaga lor forţă doar prin această izolare.

173

E pentru prima oară că noutatea în arhitectură, pe care fiecare dintre epocile anterioare o rezerva satisfacerii claselor dominante, este acum nemijlocit destinată *săracilor*. Mizeria dovedită, ca şi expansiunea acestui nou experiment de locuire provin din caracterul său *de masă,* implicat atât prin numărul mare al destinatarilor, cât şi prin condiţiile moderne din construcţii. *Decizia autoritară,* care organizează în mod abstract teritoriul ca teritoriu al abstracţiei, se află evident în centrul acestor condiţii moderne de construcţie. Una şi aceeaşi arhitectură apare oriunde începe industrializarea ţărilor înapoiate din acest punct de vedere, ca fiind terenul adecvat la noul tip de existenţă socială ce trebuie implantat acolo. La fel de limpede ca şi în cazul înarmării nucleare ori al natalităţii – aceasta conţinând deja posibilitatea de manipulare a eredităţii –, în urbanism se etalează experienţe dincolo de resursele materiale ale societăţii pentru *a amâna* conştientizarea dominaţiei acesteia.

174

Momentul actual este deja momentul autodistrugerii mediului urban. Explozia oraşelor revărsate asupra zonelor

rurale acoperite de „masa informă a reziduurilor urbane" (Lewis Mumford) este nemijlocit dirijată de imperativele consumului. Dictatura automobilului, produs-pilot al primei etape a abundenţei de mărfuri, s-a manifestat în teren prin dominaţia autostrăzii ce dislocă vechile centre şi impune o dispersare mereu mai accentuată. În acelaşi timp, momentele de reorganizare neisprăvită a ţesutului urban se polarizează trecător în jurul „uzinelor de distribuţie" care sunt *supermarket*-urile uriaşe ridicate pe terenuri virane peste spaţii de *parking;* dar şi aceste temple ale consumului-şoc sunt ele însele antrenate în mişcarea centrifugă care le respinge pe măsură ce devin la rândul lor centre secundare supraaglomerate, deoarece au avut drept consecinţă tocmai refacerea parţială a aglomeraţiei. Organizarea tehnică a consumului este doar avangarda forţelor disoluţiei generale care au făcut ca oraşul *să se consume pe sine.*

175

Istoria economică, dezvoltată în întregime în jurul opoziţiei sat – oraş, a ajuns la un nivel de reuşită care a anulat ambii termeni. *Paralizia* actuală a dezvoltării istorice totale, numai şi numai în avantajul continuării nestingherite a dezvoltării independente a economiei, face din momentul în care satul şi oraşul încep să dispară nu o *depăşire* a opoziţiei dintre ele, ci o distrugere simultană. Uzura reciprocă dintre sat şi oraş, efect al slăbirii mişcării istorice prin care realitatea urbană existentă trebuia să fie depăşită, iese la iveală în acest amestec eclectic al elementelor lor dezarticulate pe care îl găsim în domeniile cele mai avansate ale industrializării.

176

Istoria universală s-a născut la orașe, ea a ajuns la majorat în momentul victoriei decisive a orașului asupra satului. Marx consideră ca pe unul dintre cele mai mari merite revoluționare ale burgheziei faptul că „ea a subordonat satul orașului“ a cărui *atmosferă emancipează*. Dar, dacă istoria orașelor este istoria libertății, ea a fost și o istorie a tiraniei, a administrației de stat ce ține în chingi satul, ba chiar și orașul. Orașului nu i-a mai rămas decât să fie câmpul de luptă al afirmării libertății și nu pentru deținerea acesteia. Orașul este *mediul istoriei,* deoarece el este o concentrare a puterii sociale ce face posibilă inițiativa istorică și, totodată, conștiința trecutului. Tendința actuală de lichidare a orașelor nu face decât să exprime într-o nouă modalitate amânarea unei subordonări a economiei față de conștiința istorică, a unei unificări a societății în curs de a recupera forțele ce s-au desprins de ea.

177

„Satul arată limpede faptul contrar, izolarea și separarea“ *(Ideologia germană).* Acea urbanizare care distruge orașele pentru a realcătui un pseudo-sat în care se pierd legăturile naturale ale satului de odinioară și, deopotrivă, relațiile sociale nemijlocite și puse direct în discuție ale orașului istoric. Prin condițiile de locuire și control spectacular în actualul „teritoriu organizat“, se creează o nouă țărănime, însă una factice: împrăștierea în tot locul a țărănimii și cu mentalitatea mărginită care dintotdeauna au împiedicat-o să aibă inițiativa unei acțiuni independente și de a se afirma

ca forță istorică creatoare, redevin trăsături ale producătorilor, definesc mișcarea unei lumi pe care ei înșiși o fabrică rămânându-le iar inaccesibilă ca și ritmul natural al lucrărilor în societatea agrară. Dar pentru ca țărănimea, odinioară baza de nezdruncinat a „despotismului oriental“ și a cărei fărâmițare impusese centralizarea birocratică, să reapară ca rezultat al condițiilor de creștere și de birocratizare într-un stat modern, *apatia* trebuie în zilele noastre să fie *istoricește fabricată* și întreținută; în locul ignoranței naturale a fost plasat spectacolul organizat al erorii. „Orașele noi“ ale pseudo-țărănimii tehnologizate marchează limpede în teren ruptura cu timpul istoric peste care sunt suprapuse; deviza lor ar putea fi: „În acest loc nu se va întâmpla niciodată nimic și *nimic nu s-a întâmplat vreodată*.“ Ceea ce e cât se poate de evident, căci istoria ce trebuia construită la orașe n-a fost construită încă, iar forțele *absenței istorice* încep să-și alcătuiască propriul decor exclusiv.

178

Istoria ce amenință această lume crepusculară este și forța ce poate subordona spațiul timpului trăit. Revoluția proletară este tocmai o astfel de *critică a geografiei omenești;* prin ea indivizii și comunitățile au de construit siturile și evenimentele adecvate luării în posesie nu doar a muncii lor, ci și a istoriei lor complete. În acest spațiu de joc mișcător și de variație liber aleasă a regulilor jocului, autonomia locului se poate regăsi fără a introduce din nou legarea de glie și, prin aceasta, a readuce realitatea călătoriei și a vieții înțelese ca o călătorie purtându-și întreaga semnificație în ea însăși.

179

Cea mai măreață idee revoluționară legată de urbanizare nu are legătură cu urbanistica, tehnologia ori estetica. Este hotărârea de-a construi din nou și pe de-a-ntregul teritoriul potrivit necesităților puterii Consiliilor muncitorești, ale *dictaturii antistatale* a proletariatului, ale dialogului executoriu. Iar puterea Consiliilor poate fi eficientă doar prin transformarea totalității condițiilor existente, deoarece, dacă vrea să fie recunoscută și să *se recunoască ea însăși într-o lume proprie,* nu se poate mulțumi cu mai puțin de atât.

VIII. Negarea și consumul în cultură

„Vom trăi oare noi atât de mult încât să apucăm să vedem o revoluție politică? *Noi,* contemporanii acelor germani? Prietene, crezi ce-ți place... Câtă vreme eu mă voi gândi la Germania prin prisma istoriei sale de azi, nu îmi vei putea obiecta că întreaga sa istorie a fost măsluită și că toată viața sa publică actuală nu reflectă adevărata stare a poporului. Citește ce ziar îți cade în mână, convinge-te că nu încetează – și vei fi de acord cu mine că cenzura nu împiedică pe nimeni să înceteze – sărbătorirea libertății și fericirii naționale de care avem parte..."

Ruge *(Scrisoare către Marx, martie 1843)*

180

Cultura este domeniul global al conștiinței și al reprezentărilor vieții trăite în societatea istorică împărțită în clase; ceea ce înseamnă că ea este acea putere de generalizare existând *separat*, ca diviziune a muncii intelectuale și muncă intelectuală a diviziunii. Cultura s-a desprins din unitatea societății mitului, „când puterea de a unifica dispare din viața omului, iar contrariile își pierd relația și interacțiunea lor vie și capătă autonomie..." *(Deosebirea dintre sistemele lui Fichte și Schelling)*. Dobândindu-și independența, cultura începe un parcurs imperialist de îmbogățire care este în același timp și declinul independenței sale. Istoria care creează autonomia relativă a culturii și iluziile ideologice asupra acestei autonomii se exprimă și ca istorie a culturii. Și toată istoria de cuceriri a culturii poate fi înțeleasă ca istorie a dezvăluirii insuficienței sale, ca un marș spre propria desființare. Cultura este locul de căutare a unității pierdute. În această căutare a unității, cultura, ca domeniu ce a fost separat, este silită să se nege pe sine.

181

Lupta dintre tradiție și inovație, care este principiul dezvoltării interne a culturii societăților istorice, nu poate fi urmărită decât prin victoria permanentă a inovației. Cu toate

acestea, inovația în cultură nu e susținută de nimic altceva decât de mișcarea istorică totală care, devenind conștientă de totalitatea sa, tinde spre depășirea propriilor presupoziții culturale și se orientează spre eliminarea oricărei separații.

182

Avântul cunoștințelor societății, incluzând înțelegerea istoriei ca suflet al culturii, capătă despre sine însuși o cunoaștere exprimată prin distrugerea lui Dumnezeu. Însă această „primă condiție a oricărei critici" este și prima obligație a unei critici fără sfârșit. Acolo unde nici o regulă de comportament nu se mai poate menține, fiecare *rezultat* al culturii o împinge spre descompunere. Ca și în cazul filosofiei, orice disciplină devenită autonomă trebuie să se năruie pretinzând că explică rațional viața socială în întregul său și, în cele din urmă, de a fi un instrument utilizabil în limitele propriului său domeniu. *Lipsa de raționalitate* a culturii separate este elementul care o condamnă la dispariție, căci în ea triumful rațiunii este deja prezent ca imperativ.

183

Cultura s-a născut din istoria care a desființat genul de viață al lumii vechi însă, ca un domeniu separat, ea nu este decât inteligența și comunicarea sensibilă ce rămân parțiale într-o societate *parțial istorică*. Ea este sensul unei lumi cu prea puțin sens.

184

Sfârșitul istoriei culturii se manifestă prin două aspecte opuse: proiectul depășirii sale într-un stadiu al istoriei totale și organizarea menținerii sale ca obiect inert, în cuprinsul contemplării spectaculare. Prima dintre aceste tendințe și-a legat destinul de critica socială, iar cealaltă – de apărarea puterii de clasă.

185

Fiecare dintre cele două aspecte ale sfârșitului culturii are un caracter de sine stătător, atât pe tărâmul cunoașterii, cât și pe cel al reprezentărilor sensibile, adică în ceea ce însemna *arta* în accepțiunea sa cea mai generală. În primul caz, există opoziția dintre acumularea de cunoștințe fragmentare ce devin inutilizabile, deoarece *aprobarea* condițiilor existente trebuie ca în cele din urmă să *renunțe la propriile sale cunoștințe* și teoria practicii sociale, unica posesoare a adevărului tuturor cunoștințelor prin faptul că deține secretul întrebuințării acestora. În al doilea caz, avem opoziția dintre autodistrugerea critică a vechiului *limbaj comun* al societății și realcătuirea lui artificială în spectacolul-marfă, reprezentarea iluzorie a non-trăitului.

186

Pierzând coeziunea comunitară tipică societății mitului, societatea e nevoită ulterior să piardă toate referințele unui limbaj cu adevărat comun, până la momentul în care

desprinderea comunității inactive poate fi depășită prin accesul la adevărata comunitate istorică. Arta, care a constituit acest limbaj comun al inacțiunii sociale, de îndată ce se constituie în artă independentă în sens modern, ieșită din primul său univers religios și devenind producție individuală de opere separate, dobândește, ca un caz particular, mișcarea ce domină istoria culturii separate în ansamblu. Afirmarea sa de sine stătătoare este începutul propice disoluției.

187

Mișcarea de descompunere modernă a oricărei arte, distrugerea sa formală exprimă *pozitiv* faptul că limbajul comunității s-a pierdut. Ceea ce exprimă *negativ* această mișcare este faptul că trebuie să fie regăsit un limbaj comun – de astă dată nu ca o concluzie unilaterală care, pentru arta societății istorice, *sosea întotdeauna prea târziu*, vorbindu-le fără un dialog real *altora* despre ceea ce a fost trăit și admițând aceasta drept o deficiență a vieții –, ci admițând că trebuie regăsit în acea practică socială ce reunește la sine atât activitatea nemijlocită, cât și limbajul acesteia. E vorba despre a deține în mod real împărtășirea dialogului și abolirea jocului cu timpul pe care opera poetico-artistică doar le *reprezintă*.

188

Când arta devenită independentă își reprezintă lumea în culori țipătoare, un moment al vieții a trecut și nu se lasă împrospătat prin culori țipătoare. Se lasă doar evocat în amintire. Măreția artei nu se face simțită decât odată cu revenirea vieții.

189

Timpul istoric care invadează arta s-a exprimat mai întâi chiar în domeniul artei, începând cu *barocul*. Barocul este arta unei lumi care și-a pierdut centrul: ultima dintre rânduielile mitice recunoscute de Evul Mediu ca fiind prezente în cosmos și în stăpânirea lumească – unitatea creștinătății și fantoma unui imperiu – a căzut. *Arta schimbării* trebuie să conțină conceptul efemerului pe care îl descoperă în lume. Barocul a ales, spune Eugenio d'Ors, „viața împotriva veșniciei". Teatrul și sărbătoarea, sărbătoarea teatrală, sunt momentele dominante ale devenirii baroce, în care orice expresie artistică particulară nu capătă sens decât prin referire la decorul unui loc construit de om, la o construcție ce trebuie să fie pentru ea însăși centrul de unificare; iar acest centru este *trecerea* marcată ca un echilibru amenințat în dezordinea generală aflată în mișcare. Importanța, uneori excesivă, dobândită de noțiunea de baroc în dezbaterea estetică din zilele noastre denotă conștientizarea faptului că nu e posibil un clasicism în artă: de trei veacuri încoace, strădaniile pentru un clasicism sau neoclasicism normativ n-au fost decât efemere construcții inautentice vorbind limbajul exterior al statului, cel al monarhiei absolute sau al burgheziei revoluționare în veșminte romane. De la Romantism la Cubism avem, în fond, o artă mereu mai individualizată a negației, reînnoindu-se perpetuu până când fărâmițarea și negarea au fost desăvârșite pe teritoriul artei ca urmare a cursului general pe care barocul i l-a imprimat. Dispariția artei istorice, legate de comunicarea internă a unei elite care își avea baza semiindependentă în condițiile parțial ludice încă trăite

de ultimii aristocrați, exprimă de ce capitalismul cunoaște prima putere de clasă care se declară lipsită de orice calitate ontologică; și al cărei temei de putere stă în simpla gestiune a economiei care mai înseamnă și pierderea în om a oricărei *competențe specializate*. Într-un anume fel, ansamblul baroc, care este pentru *creația* artistică el însuși o unitate de multă vreme pierdută, se regăsește în *consumul* actual al întregului trecut al artei. Cunoașterea și recunoașterea istorică a întregii arte din trecut, constituite retrospectiv ca artă mondială, e însă relativizată pe fundalul unei dezordini globale ce constituie, la rândul ei, tot un edificiu baroc, dar la un nivel superior edificiu în care trebuie să se contopească producția însăși a unei arte baroce și toate tentativele ei de-a reveni la viață. Pentru prima oară, arta tuturor civilizațiilor și a tuturor epocilor, poate fi cunoscută și admisă laolaltă. Este o „recolectare de amintiri" ale istoriei artei care, devenind posibilă, înseamnă, în același timp, și *sfârșitul lumii artei*. Tocmai în această epocă a muzeelor, în care nici o comunicare artistică nu mai poate exista, toate momentele trecute ale artei pot fi deopotrivă acceptate, deoarece nici unul nu suferă de pe urma pierderii condițiilor sale specifice de comunicare pe fondul actualei pierderi a condițiilor de comunicare *în general*.

190

În epoca disoluției sale, arta, ca mișcare negativă ce urmează depășirii artei într-o societate istorică în care istoria nu este trăită încă, este și o artă a schimbării, și expresia pură a schimbării imposibile. Cu cât exigențele ei sunt mai mari, cu atât adevărata ei realizare e dincolo de ea. Această artă e neapărat de *avangardă;* și *nu este*. Avangarda sa e propria dispariție.

191

Dadaismul și suprarealismul sunt cele două curente care au marcat sfârșitul artei moderne. Deși abia într-un mod relativ conștient, ele sunt contemporane cu ultimul mare asalt al mișcării revoluționare proletare; iar eșecul acestei mișcări care le-a lăsat închise în chiar câmpul artistic a cărui caducitate o proclamaseră, este cauza fundamentală a imobilizării lor. Dadaismul și suprarealismul sunt istoricește legate și în opoziție totodată. În această opoziție, ce constituie pentru fiecare dintre ele partea cea mai consecventă și radicală a contribuției lor, se manifestă insuficiența internă a criticii pe care o fac ele, critică dezvoltată și de una, și de cealaltă într-o unică direcție. Dadaismul a vrut să *desființeze arta fără a o realiza;* iar suprarealismul a vrut să *realizeze arta fără s-o desființeze*. De atunci, poziția critică elaborată de către *situaționiști* a arătat că abolirea și realizarea artei sunt aspecte inseparabile ale aceleiași *depășiri a artei*.

192

Consumul spectacular ce păstrează la gheață vechea cultură, inclusiv repetarea din resturi a manifestărilor ei negative, devine în mod deschis în fiecare domeniu al culturii ceea ce este el implicit în ansamblu: *comunicarea incomunicabilului*. Distrugerea împinsă la extrem a limbajului poate fi senin admisă drept valoare pozitivă oficială, căci ea afirmă punerea de acord cu starea de fapt dominantă din societate în care orice comunicare este cu voioșie proclamată absentă. Critica autentică a acestei distrugeri ca realitate vie a poeziei și artei moderne este, evident, ascunsă, căci spectacolul, care are rolul de *a face să uiți istoria în*

cultură, aplică pentru falsificarea noutății mijloacelor sale moderniste chiar strategia care în adâncime le construiește. Astfel se poate pretinde drept noutate orice școală de neoliteratură numai fiindcă admite să contemple scrisul de dragul scrisului. Pe lângă simpla proclamare a suficienței frumuseții rezultate din destrămarea comunicabilului, cea mai modernă tendință a culturii spectaculare – și cea mai legată de practica represivă a organizării generale a societății – caută să recompună, prin „isme", un mediu neoartistic complex pornind de la elemente descompuse; mai ales în experimentele de integrare în urbanism a rămășițelor artistice ori a hibrizilor estetico-tehnici. Așa se traduce în planul pseudo-culturii spectaculare proiectul general al capitalismului dezvoltat ce țintește să-și reinstaureze stăpânirea asupra muncitorului îngust specializat ca „personalitate bine integrată în grup", tendință descrisă de sociologii americani (Riesman, Whyte etc.). Pretutindeni este același proiect al unei *restructurări fără comunitate*.

193

Cultura devenită integral marfă trebuie să devină și marfă-vedetă a societății spectaculare. Clark Kerr, unul dintre ideologii de vârf ai acestei tendințe, a calculat că procesul complex de producție, distribuție și consum *al cunoștințelor*, acaparează deja anual 29% din produsul național în Statele Unite; și prevedea că, *în a doua jumătate a secolului XX*, cultura va trebui să fie motorul dezvoltării economiei, rol care, în prima jumătate a veacului, îi revenise automobilului, iar în cea de-a doua jumătate a veacului anterior, căilor ferate.

194

Ansamblul cunoștințelor ce continuă să se dezvolte în prezent ca *gândire a spectacolului* trebuie să justifice o societate fără justificări și să se constituie ca știință generală a falsei conștiințe. Ea este în întregime dependentă de faptul că nu poate și nici nu vrea să-și gândească propria sa bază materială în sistemul spectacular.

195

Gândirea organizării sociale a aparenței este ea însăși întunecată de *subcomunicarea* generalizată pe care o apără. Conflictul se află la originea tuturor lucrurilor din lumea sa, și ea nu știe asta. Specialiștii puterii spectacolului, putere absolută în interiorul sistemului ei de limbaj fără răspuns, sunt corupți în mod absolut de experiența disprețului și a succesului pe care îl are disprețul; căci ei își regăsesc disprețul confirmat prin conștiința *omului ce merită disprețul* care este spectatorul real.

196

Pentru teoreticienii sistemului spectacular, are loc o nouă diviziune a muncii pe măsură ce perfecționarea acestui sistem pune noi probleme: pe de o parte, *critica spectaculară a spectacolului* e făcută de sociologia modernă ce studiază separația doar cu ajutorul instrumentelor conceptuale și materiale ale separației; de cealaltă parte, în diversele discipline în care își are originile structuralismul, *apologia spectacolului*

se constituie ca gândire a non-gândirii, ca uitare oficializată a practicii istorice. Cu toate acestea, falsa disperare a criticii nedialectice și falsul optimism al reclamei publicitare făcute sistemului sunt același lucru: gândire subordonată.

197

În Statele Unite, sociologia care a început să pună în discuție cu prioritate condițiile de trai rezultate din stadiul actual al dezvoltării, chiar dacă a putut aduce foarte multe date empirice, nu cunoaște în nici un fel propriul obiect de activitate, deoarece nu găsește în ea însăși critica ce-i este imanentă. Astfel încât tendința sincer reformistă a sociologiei nu se sprijină decât pe morală, pe bunul-simț, pe apeluri sincere la evaluări cantitative etc. Întrucât nu cunoaște negativul din miezul lumii sale, o astfel de manieră de a critica nu face decât să insisite asupra descrierii unui fel de surplus negativ care pare că îi încarcă suprafața ca o proliferare parazitară irațională. Această bunăvoință revoltată, care nu reușește să condamne decât consecințele exterioare ale sistemului, se crede critică, uitând caracterul esențial *apologetic* al presupozițiilor și al metodei sale.

198

Cei care, în societatea abundenței economice, denunță absurditatea ori primejdiile incitării la risipă nu înțeleg scopul risipei și, în numele raționalității economice, îi condamnă cu ingratitudine pe iraționalii ei adepți fără de care totuși puterea acestei raționalități economice s-ar prăbuși.

De pildă, în *Imaginea,* Boorstin descrie consumul american de spectacol-marfă fără a ajunge vreodată la conceptul de spectacol, deoarece își închipuie că poate lăsa în afara acestei dezastruoase exagerări noțiuni ca viață privată ori „marfă onestă". El nu înțelege că însăși marfa și-a creat propriile legi a căror aplicare „onestă" trebuie să fie un indiciu al realității distincte a vieții private și al recuceririi ei ulterioare prin consumul social de imagini.

199

Boorstin descrie excesele unei lumi care ne-a devenit străină, ca pe excese străine de lumea noastră. Dar baza „normală" a vieții sociale la care se referă el implicit atunci când caracterizează domnia superficială a imaginilor în termeni de judecată psihologică și morală, drept produsul „pretențiilor noastre extravagante", nu are nici o realitate, nici în cartea, nici în epoca sa. Deoarece viața omenească reală despre care vorbește Boorstin se află pentru el în trecut, anume în trecutul resemnării religioase, de unde el nu poate înțelege în profunzime societatea imaginii. *Adevărul* acestei societăți nu este nimic altceva decât *negarea* acestei societăți.

200

Sociologia care își închipuie că poate izola din ansamblul vieții sociale o raționalitate industrială funcționând separat poate merge până la a izola din mișcarea industrială globală tehnicile reproducției și circulației mărfurilor. Așa se explică de ce Boorstin consideră drept cauză a rezultatelor pe care

le descrie nefericita întâlnire, aproape întâmplătoare, a unui aparat tehnic supradimensionat de difuzare a imaginilor și a unei prea mari atracții a oamenilor epocii noastre pentru pseudo-senzațional. Astfel că spectacolul s-ar datora faptului că omul modern ar fi prea spectator. Boorstin nu înțelege că proliferarea de „pseudo-evenimente" prefabricate, pe care o denunță, decurge din simplul fapt că, în cea mai mare parte a vieții sociale actuale, oamenii nu trăiesc ei înșiși evenimente. Fiindcă societatea modernă e bântuită de istorie ca de un spectru, deoarece pseudo-istoria fabricată se regăsește la toate nivelurile unde viața este consumată pentru a păstra echilibrul amenințat al actualului *timp înghețat*.

201

Afirmarea stabilității definitive a unei scurte perioade de îngheț al timpului istoric este baza de necontestat, inconștient și conștient proclamată, a actualei tendințe de sistematizare *structuralistă*. Punctul de vedere în care se situează gândirea antiistorică a structuralismului e cel al eternei prezențe a unui sistem care n-a fost niciodată creat și care nu se va sfârși niciodată. Năluca unei dictaturi a structurii prealabile inconștiente asupra întregii practici sociale a putut fi dedusă abuziv din modelele de structuri elaborate de lingvistică și etnologie (dar chiar și din analiza funcționării capitalismului), din modele *deja abuziv înțelese în acele circumstanțe*, pur și simplu datorită faptului că o gândire de tip universitar de *cadru mediu*, repede copleșită, gândire cu totul afundată în elogiul încântat al sistemului existent, reduce searbăd întreaga realitate la existența sistemului.

202

Ca în orice știință socială, pentru înțelegerea categoriilor „structuraliste" trebuie mereu avut în vedere că orice astfel de categorie exprimă forme și condiții de existență. Tot așa cum nu se poate aprecia valoarea unui om în funcție de propria lui părere despre sine, nici societatea nu poate fi apreciată și admirată considerând ca fiindu-i indiscutabil adevărat limbajul în care ea își vorbește sieși. „Asemenea epoci de transformare nu pot fi evaluate potrivit conștiinței pe care o are epoca respectivă; dimpotrivă, conștiința trebuie explicată cu ajutorul contradicțiilor vieții materiale..." Structura este odrasla puterii prezente. Structuralismul este *gândirea garantată de stat* care consideră condițiile prezente ale „comunicării" spectaculare ca pe un adevăr absolut. Felul său de a studia codul mesajelor în el însuși nu-i decât rezultatul și recunoașterea unei societăți în care comunicarea există sub forma unei cascade de semnale ierarhice. Astfel încât nu structuralismul servește la testarea validității transistorice a societății spectacolului; ci dimpotrivă, impunându-se ca realitate copleșitoare, societatea spectacolului servește la testarea visului rece al structuralismului.

203

Conceptul critic de *spectacol* poate fi și vulgarizat fără îndoială printr-o oarecare expresie găunoasă a retoricii sociologico-politice în scopul de a explica și denunța totul în mod abstract și a servi astfel apărării sistemului spectacular. Căci este evident că nici o idee nu poate duce dincolo de spectacolul existent, ci numai dincolo de ideile existente despre spectacol. Pentru a distruge efectiv societatea spectacolului

e nevoie de oameni care să pună în mişcare o forţă practică. Teoria critică a spectacolului nu e autentică decât unită cu tendinţa negaţiei în practica socială, iar această negaţie, reluare a luptei clasei revoluţionare, va dobândi conştiinţă de sine tocmai dezvoltând critica spectacolului care e chiar teoria condiţiilor sale reale, a condiţiilor practice ale opresiunii actuale şi care dezvăluie, prin inversare, secretul viitorului posibil. Această teorie critică nu aşteaptă miracole de la clasa muncitoare. Ca un obiectiv de mare anvergură, ea ţinteşte la noua formulare şi realizare a cerinţelor proletare. Păstrând distincţia convenţională dintre lupta teoretică şi cea practică – întrucât, fiindu-i astfel definit temeiul, constituirea şi comunicarea unei astfel de teorii critice nu se poate concepe fără o *practică riguroasă* – e sigur că drumul obscur şi anevoios al teoriei critice va trebui să fie în sarcina rezolvărilor practice acţionând la scara întregii societăţi.

204

Teoria critică trebuie să *se comunice* în propriul său limbaj. Este limbajul contradicţiei care trebuie să fie dialectic atât în forma, cât şi în conţinutul său. El este critică a totalităţii şi critică istorică. Nu este un „nivel zero al scriiturii", ci răsturnarea acesteia. Nu este o negaţie a stilului, ci stilul negaţiei.

205

Prin chiar stilul său, expunerea teoriei dialectice este un scandal şi inspiră oroare fără margini din punctul de vedere al regulilor limbajului dominant chiar pentru preferinţele

pe care acestea le-au educat, deoarece în utilizarea pozitivă a conceptelor existente, stilul include şi înţelegerea *fluidităţii* canoanelor regăsite şi a distrugerii lor necesare.

206

Acest stil care îşi conţine propria critică trebuie să exprime dominaţia criticii prezente *asupra întregului său trecut*. Prin acest stil, modul de expunere al teoriei dialectice scoate în evidenţă spiritul negativ pe care aceasta îl conţine. „Adevărul nu e asemenea produsului care nu mai poartă urma uneltei." (Hegel) Această conştiinţă teoretică a mişcării, în care propria urmă trebuie să fie şi ea prezentă, se manifestă prin *răsturnarea* relaţiilor stabilite între concepte şi prin *ocolirea* tuturor acumulărilor criticii anterioare. Răsturnarea genitivului este o astfel de expresie a revoluţiilor din istorie, expresie consemnată în acea formă a gândirii pentru care este considerat tipic stilul epigramatic hegelian. Preconizând înlocuirea subiectului cu predicatul, procedeu utilizat sistematic de Feuerbach, tânărul Marx a reuşit să folosească cel mai consecvent *stil insurecţional* care, din filosofia mizeriei, extrage mizeria filosofiei. Divagaţia duce la subminarea concluziilor critice anterioare ipostaziate ca adevăruri respectabile, transformându-le în minciuni. Kierkegaard a folosit-o deja în mod deliberat, adăugându-i denunţarea sa: „Însă, cu toate aceste tururi şi detururi, aşa cum dulceaţa cade întotdeauna pe bărbiţă, sfârşeşti prin a strecura un cuvinţel care nu-i al tău şi care tulbură prin amintirea pe care o trezeşte". *(Fărâme filosofice)*. Această utilizare a deturnării e determinată de nevoia *distanţării* de ceea ce a fost falsificat ca adevăr oficial, iar Kierkegaard o admite tot în aceeaşi lucrare: „Încă o remarcă legată de numeroasele tale aluzii la săgeţie pe care le

strecor în spusele mele despre cuvintele luate de la alţii. N-am să le tăgăduiesc aici şi nici n-am să ascund că am făcut-o dinadins şi că, într-o nouă continuare a acestei broşuri, dacă o voi scrie vreodată, am de gând să spun lucrurilor pe nume şi am să le înveşmântez în haina istoriei".

207

Ideile se revizuiesc. Dimpreună cu semnificaţia cuvintelor. Plagiatul este inevitabil. E o condiţie a progresului. Se urmează de aproape fraza unui autor, se folosesc expresiile acestuia, se şterge o idee falsă, se înlocuieşte cu una justă.

208

Divagaţia este opusul citării, al autorităţii teoretice mereu falsificate prin simplul fapt că ea a devenit citat; e fragmentul desprins din contextul său, din mişcarea sa şi, în cele din urmă, din epoca sa ca referinţă globală, precum şi din accepţiunea exactă pe care o reprezenta înlăuntrul acestei referinţe, acceptată sau considerată eronată. Stilul ocolit este limbajul fluid al antiideologiei. El apare în comunicarea conştientă că nu poate pretinde că deţine vreo garanţie în ea însăşi şi în mod definitiv. În cel mai înalt grad, el este limbajul pe care nici o referinţă anterioară şi aflată deasupra criticii nu-l poate confirma. Dimpotrivă, doar propria coerenţă ca atare, împreună cu cele ce pot fi făptuite în practică pot confirma nucleul de adevăr anterior pe care acest stil îl readuce cu sine. Divagaţia nu şi-a stabilit cauza pe nimic exterior propriului său adevăr care este critica aflată chiar în cursul desfăşurării sale.

209

Ceea ce, în formularea teoretică, se prezintă deschis ca *divagat,* prin aceea că dezminte orice autonomie durabilă a părţii din domeniul teoretic la care se referă, făcând să intervină acolo *prin această violenţă* acţiunea ce tulbură şi strică orice ordine existentă, aminteşte că existenţa teoreticului nu este nimic în sine şi că nu are a se cunoaşte decât împreună cu acţiunea istorică şi *corecţia istorică,* autentica sa aderenţă la adevăr.

210

Negarea culturii în realitatea concretă e singura care mai are un sens. Ea nu mai poate fi *culturală.* Aşa ea este ceea ce rămâne, într-un fel la nivelul culturii, cu toate că are un înţeles cu totul diferit.

211

În limbajul contradicţiei, critica culturii se prezintă *unificată:* anume, în măsura în care ea domină întregul culturii – atât cunoştinţele, cât şi fascinaţia ei – şi întrucât ea nu se mai separă de critica totalităţii sociale. Doar această *critică teoretică unificată* merge în întâmpinarea *practicii sociale unificate.*

IX. Ideologia materializată

„Conștiința de sine este *în sine* și *pentru sine* când și pentru că ea este în sine și pentru sine pentru o altă conștiință de sine; adică ea nu este decât întrucât este recunoscută."

Hegel *(Fenomenologia spiritului)*

212

Ideologia este *baza* gândirii unei societăți împărțite în clase, în cursul conflictual al istoriei. Faptele ideologice n-au fost nicicând doar năluciri ale minții, ci conștiința deformată a realităților și a atâtor factori reali care au exercitat în replică o reală acțiune deformantă; cu atât mai mult *materializarea* ideologiei pe care o aduce reușita concretă a producției economice autonomizate sub forma spectacolului și care confundă practic cu realitatea socială o ideologie care a fost în stare să ajusteze întreaga realitate la tiparul său.

213

Când ideologia, care este voința *abstractă* a universalului, dar și iluzia acestuia, este legitimată de abstracția universală și de dictatura efectivă a iluziei din societatea modernă, ea nu mai este lupta încrâncenată a fragmentatului, ci victoria sa. Din acest punct, pretenția ideologică poate căpăta un fel de searbădă exactitate pozitivistă: ea nu mai este o alegere istorică, ci o evidență. Dacă e așa, a da *nume* ideologiilor e lipsit de relevanță. Însăși partea muncii propriu-zis ideologice în serviciul sistemului nu mai e considerată decât drept recunoaștere a unui „soclu epistemologic" ce se vrea dincolo de orice fenomen ideologic. Chiar materializată, ideologia nu are un nume, la fel cum nu își poate formula un program în istorie. Ceea ce înseamnă că istoria *ideologiilor* s-a încheiat.

214

Ideologia, pe care întreaga sa logică internă o poartă spre „ideologia totală", în accepțiunea dată de Mannheim, aceea de despotism al fragmentului, al părții ce se impune ca pseudo-cunoaștere a *unui tot, a unui întreg* încremenit, de viziune *totalitară* ajunge acum la apogeul evoluției sale în spectacolul imobilizat al non-istoriei. Împlinirea ideologiei este și disoluția societății în ansamblu. Odată cu *disoluția în practică* a societății actuale trebuie să dispară și ideologia, *ultima nesăbuință* ce blochează accesul la viața istorică.

215

Spectacolul este ideologia prin excelență, căci el expune și exprimă în plenitudinea sa esența oricărui sistem ideologic: sărăcirea, aservirea și negarea vieții reale. Spectacolul materializează „expresia separației și îndepărtării omului de om" „noua *putere* a înșelăciunii" care s-a concentrat acolo în ce are ea mai pur în această producție cu ajutorul căreia „odată cu masa obiectelor crește... noua moșie a ființelor străine cărora omul le este aservit". Este stadiul suprem al unei expansiuni care a întors nevoia împotriva vieții. „Nevoia de bani este deci adevărata necesitate produsă de economia politică și singura nevoie pe care ea o generează" *(Manuscrisele economico-filosofice)*. Spectacolul extinde la întreaga viață socială principiul pe care Hegel, în *Realphilosophie* de la Iena, îl concepe caracterizând banul drept „viața a ceea ce a murit, mișcându-se în sine".

216

Opus fiind proiectului pe care Marx l-a expus pe scurt în *Teze despre Feuerbach* (anume realizarea filosofiei în practica socială pentru a depăși opoziția dintre idealism și materialism), spectacolul realizează și impune în pseudo-concretul universului său atât trăsăturile ideologice ale materialismului, cât și pe cele ale idealismului. Latura contemplativă a vechiului materialism care concepe lumea ca reprezentare, și nu ca activitate – și care idealizează în cele din urmă materia – e înfăptuită prin spectacol, în care lucrurile concrete sunt automat stăpânele vieții sociale. Reciproc, *activitatea ca deziderat* al idealismului se înfăptuiește tot în spectacol prin mijlocirea tehnică a semnelor și semnalelor – ce materializează în cele din urmă un ideal abstract.

217

Paralelismul dintre ideologie și schizofrenie stabilit de Gabel *(Falsa Conștiință)* trebuie situat în procesul economic al materializării ideologiei. Societatea a devenit ceea ce ideologia era deja. Scoaterea din context a practicii sociale și falsa conștiință antiidialectică ce o însoțește, iată ce i se impune în fiece clipă vieții cotidiene supuse spectacolului; ce trebuie înțeleasă ca organizare sistematică a „diminuării capacității de întâlnire" și ca înlocuire a sa printr-un *fapt social halucinant:* falsa conștiință a întâlnirii, „iluzia întâlnirii". Într-o societate în care nimeni nu mai poate fi *recunoscut* de ceilalți, nici un individ nu mai e capabil să-și recunoască propria realitate. Ideologia e la ea acasă; separația și-a făurit lumea ei.

218

„Descrierile clinice ale schizofreniei, spune Gabel, decadența dialecticii totalității (cu forma sa extremă, disocierea) și decadența dialecticii devenirii (cu forma sa extremă, catatonia) par foarte solidare." Conștiința spectatoare, prizoniera unui univers aplatizat, mărginit de *ecranul* spectacolului, în spatele căruia i-a fost deportată propria viață, nu mai cunoaște decât *interlocutori fictivi* care o întrețin unilateral din marfa și din strategiile de vânzare a mărfii lor. În tot cuprinsul lui, spectacolul este propriul „semn făcut în oglindă". Ceea ce pune el în scenă e falsa vindecare de un autism generalizat.

219

Spectacolul, care e ștergerea limitelor eului și ale lumii prin strivirea eului care, hărțuit, este prezența-absență a lumii, este și ștergerea limitelor adevărului și falsului prin refularea oricărui adevăr trăit sub *prezența reală* a falsității prilejuite de organizarea aparenței. Cel care își îndură docil soarta cu fiecare zi mai străină este deci împins spre o nebunie care, recurgând la tehnici magice, să fie o reacție iluzorie față de această soartă. Recunoașterea și consumul mărfurilor sunt în centrul acestui pseudo-răspuns la o comunicare fără răspuns. Nevoia de imitație pe care o resimte consumatorul nu este nimic altceva decât nevoia pe care o resimte copilul de a găsi compensații pentru toate aspectele nedesăvârșirii ființei sale. În formularea pe care Gabel o aplică unui cu totul alt nivel patologic, „nevoia anormală de reprezentare compensează sentimentul chinuitor de a fi la marginea existenței."

220

Dacă logica falsei conștiințe nu se poate cunoaște cu adevărat pe sine, atunci căutarea adevărului critic despre spectacol trebuie să fie și o critică adevărată. Ea trebuie să lupte practic printre dușmanii neîmpăcați ai spectacolului și să admită că lipsește acolo unde ei lipsesc. Legile gândirii dominante, punctul de vedere exclusiv al *actualității*, sunt cele recunoscute de voința abstractă de eficiență imediată, când se aruncă în compromisurile reformismului sau ale acțiunii comune a rămășițelor pseudo-revoluționare. Astfel, delirul s-a refăcut în chiar atitudinea ce pretinde că-l combate. Dimpotrivă, critica ce trece dincolo de spectacol trebuie *să știe să aștepte.*

221

Emanciparea sa față de bazele materiale ale adevărului inversat, iată în ce constă autoemanciparea epocii noastre. Această „misiune istorică de-a instaura adevărul în lume" n-o pot înfăptui nici individul izolat, nici mulțimea atomizată supusă manipulării, ci numai și numai clasa în stare să fie disoluția tuturor claselor readucând întreaga putere la forma dezalienantă a democrației realizate, Consiliul muncitoresc în care teoria practică se controlează ea însăși și își stabilește acțiunea. Numai acolo unde indivizii sunt „direct legați de istoria universală"; numai acolo unde dialogul s-a înarmat pentru a-și înfrânge propriile condiții.

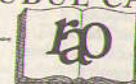
La editura RAO
a apărut

ALBERT CAMUS
RENÉ CHAR

CORESPONDENȚĂ
1946 – 1959

Este posibilă fraternitatea între creatori? Întâlnirea dintre doi artiști, iar uneori prietenia, nu poate exista în afara operei care se desăvârșește în ei. Această corespondență depune mărturie pentru o prietenie care hrănește meditația asupra acelor circumstanțe ce contează cu adevărat într-o viață, transfigurând-o uneori ca pe o șansă fulgurantă. „Peisajul, la fel ca prietenia, este râul nostru subteran. Peisaj fără ținut“, scrie René Char. Putem totuși repera niște puncte de trecere ale acestui râu. La eliptica formulă a lui Montaigne apropo de prietenia sa față de La Boétie, „că era el și că eram eu“, putem adăuga, în privința lui René Char și a lui Albert Camus: „... în acea clipă a vieții și operei lor“. Într-adevăr, ne imaginăm cu greu un dialog Char-Camus înainte de război.

CLUBUL CĂRȚII

Rao clasic

EMILY BRONTË — *La răscruce de vânturi*
GUSTAVE FLAUBERT — *Ispitirea Sfântului Anton*
HARRIET BEECHER-STOWE — *Coliba unchiului Tom*
HENRYCK SIENKIEWICZ — *Prin foc și sabie* (2 vol.)
LAURENCE STERNE — *O călătorie sentimentală / Jurnalul pentru Eliza*
SEI SHONAGON — *Însemnări de căpătâi*
THOMAS HARDY — *Doi ochi albaștri*
WILLIAM THACKEREY — *Bâlciul deșertăciunilor* (2 vol.)

Opere XX / Clasici contemporani

ALBERT CAMUS — *Fața și reversul / Nunta / Mitul lui Sisif / Omul revoltat / Vara ◆ Străinul / Ciuma / Căderea / Exilul și împărăția*
ANDRÉ MALRAUX — *Antimemorii*, vol. 1 – *Oglinda limburilor ◆ Condiția umană*
ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY — *Citadela*
ERNESTO SÁBATO — *Înainte de tăcere*
HENRY DE MONTHERLANT — *Fetele ◆ Demonul binelui ◆ Leproasele ◆ Visul*
HERMANN HESSE — *Gertrude/ Rosshalde / Ultima vară a lui Klingsor*
JEAN-PAUL SARTRE — *Teatru (Muștele / Cu ușile închise / Morți fără îngropăciune / Diavolul și bunul Dumnezeu / Sechestrații din Altona)*
JOSEP PLA — *Noapte de primăvară / Strada îngustă*
JUAN RULFO — *Pedro Páramo ◆ Câmpia în flăcări*
KAFKA — *Castelul / Procesul ◆ Jurnal*
LOUIS GUILLOUX — *Sângele negru*
MARIO VARGAS LLOSA — *Războiul sfârșitului lumii*
MICHEL TOURNIER — *Fecioara și căpcăunul ◆ Gaspar, Melhior & Baltazar*
MIGUEL DELIBES — *Doamna în roșu pe fundal cenușiu ◆ Cinci ore cu Mario*
RAFAEL CHIRTES — *Împușcăturile vânătorului*
ROMAIN GARY — *Prima dragoste, ultima dragoste ◆ Rădăcinile cerului*
VIRGINIA WOOLF — *Jurnalul unei scriitoare ◆ Camera lui Jacob ◆ Anii ◆ Eseuri alese. Arta lecturii ◆ Între acte ◆ Valurile ◆ Eseuri alese. Portrete în oglindă ◆ Schițe ◆ Doamna Dalloway*

Literatură contemporană

ADOLF MUSCHG — *Pot merge și singur și alte povestiri de dragoste*
ALI SMITH — *Accidental*
ANDREA DE CARLO — *O mare de adevăruri*
ANDRZEJ STASIUK — *Călătorind spre Babadag ◆ Fado ◆ Nouă*
ANGELÁ VALLVEY — *Micile neajunsuri ale fericirii*
ANTONIO ALAMO — *Incendierea paradisului*
ANTONIO SKÁRMETA — *Poștașul lui Neruda ◆ Neruda văzut de Skármeta*
ARTURO BAREA — *Copilăria unui răzvrătit*
BANANA YOSHIMOTO — *N.P.*
CARLOS MARÍA DOMINGUEZ — *Casa de hârtie*
CARMEN COVITO — *Urâțica*
DIMITRÉ DINEV — *O lumină deasupra capului*
DOMINIQUE FERNANDEZ — *Îngerul destinului*
DON DELILLO — *Mao II*
E.L. DOCTOROW — *Labirintul apelor*
ENRIQUE VILA-MATAS — *Bartleby & Co ◆ Parisul nu are sfârșit ◆ Asasina cultivată*
FEDERICO ANDAHAZI — *Secretul culorii pure ◆ Anatomistul ◆ Mironosițele ◆ Conchistadorul*
FELIPE BENÌTEZ REYES — *Caruselul iluziilor*
GERHARD MEIER — *Tărâmul vânturilor*

IURI ANDRUHOVYCI *Douăsprezece inele*
JAVIER MARÍAS *Inimă atât de albă*
JEAN-DANIEL BALTASSAT *Tainele donei Isabel*
JOSEPH HELLER *Catch-22 ◆ Ora închiderii*
JUAN CARLOS SOMOZA *Clara și penumbra*
JUAN MANUEL DE PRADA *Păsărici*
JULIA KRISTEVA *Samuraii ◆ Moarte la Bizanț*
JULIAN BARNES *Privind în soare*
KAZUO ISHIGURO *Nemângâiații*
KENZABURŌ ŌE *O experiență personală ◆ Strigătul înăbușit*
LUIS GARCÍA JAMBRINA *Vise paralele*
M. VAZQUEZ MONTALBAN *Pianistul*
MARGARET DRABBLE *Drumul strălucitor*
MARGUERITE DURAS *Amanta engleză ◆ Hiroshima dragostea mea ◆ India Song*
MARTIN GÜLICH *Îmbrățișarea ◆ Bellinzona, noaptea*
PAOLO GIORDANO *Singurătatea numerelor prime*
PATRICK MODIANO *Dora Bruder*
PHILIPPE SOLLERS *Steaua amanților*
REGIS JAUFFRET *Case de nebuni*
RICHARD WAGNER *Miss București*
ROBERT FINLEY *Indiile accidentale*
ROMANO BATTAGLIA *O inimă curată*
ROSA MONTERO *Ziua Inocenților ◆ Stăpân iubit ◆ Povestea regelui străveziu În inima infernului*
ROSE TREMAIN *Restaurația*
SANDRO VERONESI *Haos calm ◆ Forța trecutului*
TONINO BENACQUISTA *Alter ego*
YANN QUEFFÉLEC *Nuntă nemiloasă*

Autori români contemporani

ALEX MIHAI STOENESCU *Misiunea Dominicană*
ANA CALINA GARAȘ *Masca norocului ◆ Jocul de-a viața ◆ Taina ◆ Broderii în vid*
NICOLAE ROTARU *Îngeri de oțel ◆ Trilogia de lut ◆ Trilogia de apă*

Thriller, aventuri, acțiune, roman istoric

AGATHA CHRISTIE *Crăciunul lui Poirot ◆ Întâlnire cu moartea ◆ Ucigașul ABC ◆ Mâna ascunsă ◆ Cei cinci purceluși ◆ Crimă la vicariat ◆ Moarte pe Nil ◆ Crima din Mesopotamia ◆ Misterul Trenului Albastru ◆ Martorul mut ◆ Muncile lui Hercule ◆ Nemesis ◆ Cadavrul din bibliotecă ◆ Misterul din Caraibe ◆ Doamna McGinty a murit ◆ Zece negri mititei ◆ 13 la cină ◆ Pisica printre porumbei ◆ O supradoză de moarte ◆ Triunghiul etern ◆ Hotel Bertram ◆ Oglinda spartă ◆ Petrecerea de Halloween ◆ Cu cărțile pe masă ◆ Trenul de Paddington*
A.J. ZERRIES *Taina lui Van Gogh*
ANDREAS ALBES *Comoara*
ANDREAS ESCHBACH *Filmul Isus ◆ Premiul Nobel*
ANDY MCNAB *Misiune specială*
ANNE RICE *Interviu cu un vampir ◆ Vampirul Lestat ◆ Regina damnaților ◆ Ora vrăjitoarelor ◆ Vampirul Vittorio ◆ Povestea hoțului de trupuri ◆ Lasher ◆ Mumia ◆ Plecarea din Egipt ◆ Vampirul Armand ◆ Taltos*
ANTOINE B. DANIEL *Prințesa soarelui ◆ Aurul din Cuzco ◆ Machu Picchu, Cetatea Secretă Dansul zeilor ◆ Lanțurile de aur*
ANTHONY DURHAM *Mândria Cartaginei*
ANTONY HOROWITZ *Un banc criminal*
BARBARA VICTOR *Coriander*
BEN ELTON *Popcorn ◆ Crimă în direct ◆ Prima victimă*
BERNARD CORNWELL *Harlequin ◆ Vagabond ◆ Eretic*
BERNARD KNIGHT *Dincolo de liman ◆ Potirul otrăvit ◆ Căutările coronerului John ◆ Înfricoșătoarea taină ◆ Cadavrul meșterului făurar*
BILL NAPRIER *Tripticul*
BRIAN LOWRY *Nu vă încredeți*

CAMERON WEST *Pumnalul Medici*
CANDANCE BUSHNELL *Totul despre sex ◆ Frumusețe de vânzare*
CHRIS CARTER *Francezul ◆ Gheena ◆ Înfruntă viitorul*
CHRISTIAN JACQ *Nefer cel Tăcut ◆ Femeia înțeleaptă ◆ Paneb cel Zelos ◆ Locașul Adevărului ◆ Arborele Vieții ◆ Uneltirile Răului ◆ Calea de Foc Marele Secret ◆ Afacerea Tutankhamon ◆ Ce dulce e viața la umbra palmierilor! ◆ Marele Magician, Fiul Luminii ◆ Din dragoste pentru Philae*
CHRISTOPH RAMSMAYR *Ultima lume*
CHUCK HOGAN *Încercuirea*
CLIVE BARKER *Cabal ◆ Everville*
CLIVE CUSSLER *Sahara ◆ Aurul incașilor ◆ Vântul negru*
COLIN FORBES *Fără cruțare ◆ Furia sângelui ◆ Rinocerul ◆ Înfruntarea Pe muchie de cuțit ◆ Abis ◆ Navele fantomă ◆ Operațiunea Shockwave*
CLAUDIA CROSS *Maestra Runelor*
CONN IGGULDEN *La porțile Romei*
CRISTINA BAJO *Grădina otrăvurilor*
DAN BROWN *Conspirația ◆ Codul lui da Vinci ◆ Îngeri și demoni ◆ Fortăreața digitală*
DANIEL EASTERMAN *Ziua mâniei*
DAPHNÉ DU MAURIER *Rebecca ◆ Verișoara mea Rachel ◆ Hanul Jamaica*
DAVID BALDACCI *Ultima secundă ◆ Ultimul supraviețuitor ◆ Putere absolută*
DAVID COPPERFIELD *La limita imposibilului*
DAVID GIBBINS *Atlantida*
DAVID MORRELL *Cârtițe*
DEAN KOONTZ *Unicul supraviețuitor*
DIDIER CONVARD *Lacrimile papei ◆ Cei cinci templieri ai lui Iisus*
DOMINICK DUNNE *Un anotimp în purgatoriu*
DOUGLAS PRESTON *Codicele*
EMILI ROSALES *Orașul invizibil*
ERNEST VOLKMAN *Spionaj*
FRANCISCO M. GUERRERO *Colinele Edenului*
FRANCO LIMARDI *Doar o lacrimă*
FREDERICK FORSYTH *Fantoma din Manhattan ◆ Dosarul Odessa ◆ Răzbunătorul Alternativa diavolului ◆ Ziua Șacalului ◆ Afganul ◆ Al 4-lea protocol*
FRÉDERIC LENOIR & VIOLETTE CABESSOS *Promisiunea îngerilor*
FRÉDÉRIC LENOIR *Oracolul Lunei*
GEORGE PELECANOS *Grădinarul nopții*
GERHARD MEIER *Tărâmul vânturilor*
GIORGIO FALETTI *Eu ucid ◆ Cu ochii altuia ◆ Dincolo de un destin evident*
GUILLAUME MUSSO *Și după...*
IAN CALDWELL & DUSTIN THOMASON *Misterul manuscrisului*
IAN FLEMING *Bărbatul cu pistolul de aur ◆ Doar pentru ochii tăi ◆ Operațiunea Thunderball ◆ Spionul care m-a iubit ◆ Trăiești numai de două ori ◆ Caracatița și alte povestiri*
IGNACIO GARCÍA-VALIÑO *Cele două morți ale lui Socrate*
JACK ROSS *Recviem*
JAMES PATTERSON *1-ul pe lista morții ◆ A 2-a șansă ◆ Al 3-lea caz ◆ 4 Iulie ◆ Al cincilea călăreț ◆ Salvamarul ◆ Bikini ◆ De-a v-ați ascunselea*
JAMES PATTERSON & *Casa de pe plajă*
JOHN TWELVE HAWKS *Râul întunecat*
PETER DE JONGE
J.M. GUELBENZU *Moartea vine de departe*
JAMES GRADY *Câini turbați*
JAMES TWINING *Vulturul cu două capete ◆ Soarele negru*
JAMES ROLLINS *Harta oaselor ◆ Furtuna de nisip*
JEFFREY ARCHER *Nici un ban în plus, nici un ban în minus ◆ O duzină de tertipuri ◆ În linie dreaptă ◆ Primul între egali ◆ O chestiune de onoare*
JEFFREY DEAVER *Scaunul gol ◆ Maimuța de piatră*
JOHN CASE *Întâiul călăreț al Apocalipsei ◆ A opta zi ◆ Codul genetic ◆ Sindromul*
JOHN BRUNNER *Rețelele infinitului*
JOHN GRISHAM *Ultimul jurat ◆ Moștenitorii ◆ Avocatul străzii ◆ Maestrul ◆ ... Și vreme e ca să ucizi ◆ Firma ◆ Cazul Pelican ◆ Clientul ◆ Maestrul Camera morții ◆ Un altfel de Crăciun ◆ Juriul ◆ Omul care aduce*

	ploaia ◆ Ultimul jurat ◆ Campionul din Arkansas ◆ Apelul ◆ Partenerul ◆ Frăția ◆ Testamentul
JOHN KATZENBACH	*Omul din umbră ◆ Războiul lui Hart ◆ Ziua răfuielii ◆ Analistul ◆ Povestea unui nebun*
JOHN LE CARRÉ	*Experiment secret ◆ Omul nostru din Panama ◆ Spionul care a ieșit din joc ◆ Casa Rusia ◆ Cârtița ◆ Premiantul ◆ Oamenii lui Smiley ◆ Managerul nopții*
JOHN LESCROART	*Audierea ◆ Justiție exemplară ◆ Vinovăția ◆ Jurământul ◆ Al treisprezecelea jurat*
JOHN O'FARRELL	*Perfect bărbătesc*
JOHN SAUL	*Umbra ◆ Creatura ◆ Mâna dreaptă a diavolului ◆ Prezența Chinuiește-i pe copii ◆ Întuneric ◆ Somnambulii*
JOHN TRENHAILE	*Legile sângelui ◆ Unealta răului*
JOSEPH FINDER	*Puteri excepționale*
JOSEPH KONAN	*Misterele Berlinului*
JORGE MOLIST	*Întoarcerea catarilor*
J.R.R. TOLKIEN	Trilogia *Stăpânul inelelor*
KARIN ALVTEGEN	*Rușinea*
KARIN SLAUGHTER	*Obsesia*
KATHERINE NEVILLE	*Opt*
KATHY REICHS	*Oase încrucișate*
KEN FOLLETT	*Alb infinit ◆ Prin urechile acului ◆ O avere periculoasă*
KENNETH ROYCE	*Președintele a murit*
KEVIN J. ANDERSON	*Anticorpii*
KEVIN GUILFOILE	*Joc de umbre*
LINO ALDANI	*Crucea de gheață*
MARA VOLKERS	*Mireasa magului*
MARC DUGAIN	*Blestemul lui Edgar ◆ O execuție obișnuită*
MARCO BETTINI	*Culoarea sângelui*
MARIE PHILLIPS	*Zeii puși pe rele*
MARGARET MITCHELL	*Insula pierdută*
MARKUS C. SHULTE VON DRACH	*Furor*
MARIO PUZO	*Nașul ◆ Omerta ◆ Ultimul don*
MARK BURNELL	*A treia femeie*
MARTIN CAPPAROS	*Enigma Valfierno*
MAUDA SCOTT	*Boudica*
MAX GALLO	*Întru acest semn vei învinge ◆ Parisul în rugăciune ◆ Spartacus. Revolta sclavilor ◆ Nero. Domnia Antihristului ◆ Titus. Martiriul evreilor*
MICHAEL BADEN & LINDA KENNEY	*Tăcerea*
MICHAEL CORDY	*Lucifer*
MICHAEL HARVEY	*Crima în Chicago*
MICHAEL LAWSON	*Cercul interior*
MICHAEL REILLY	*Stația polară*
MICHAEL TEITELBAUM	*Bărbații în negru II ◆ Aventurile Omului-Păianjen*
MICHAEL TOLKIN	*Printre morți*
MIREILLE CALMEL	*Camera blestemată ◆ Răzbunarea lui Isabeau ◆ Slujitorii regelui ◆ Jocul umbrelor ◆ Patul lui Aliénor*
MIKE HORN	*Luptând cu imposibilul*
MISHA DEFONSECA	*Printre lupi*
MO HAYDER	*Tokio ◆ Omul-pasăre*
NATSUO KIRINO	*Afară*
NELSON DEMILLE	*Plum Island ◆ Fabrica de spioni ◆ Spencerville ◆ Fiica generalului ◆ Coasta de Aur ◆ Căderea nopții ◆ Odiseea lui Talbot*
NICHOLAS SPARKS	*Nopți în Rodanthe ◆ Nunta ◆ O plimbare de neuitat ◆ Miracolul ◆ Accidentul ◆ Dragă John ◆ Ultimul cântec*
NEREA RIESCO	*Ars Magica*
NOEL BARBER	*Plâns și râs*
PATRICIO STURLESE	*Taina inchizitorului*
PAUL ERDMAN	*Panica din '89 ◆ Filiera elvețiană ◆ Ultimele zile ale Americii ◆ Sub semnul riscului*
PAUL LEVINE	*Solomon vs. Lord*
P.D. JAMES	*Fiul omului ◆ Moarte în Sfântul Ordin ◆ Gustul morții ◆ Păcatul originar ◆ Farul*
PETER MAYLE	*Viață de câine ◆ Un an în Provence ◆ Din nou în Provence ◆ Un an bun ◆ Lecții de franceză ◆ Hotel Pastis*
PETER SPIEGELMAN	*Pisica roșie*
PHILIP LE ROY	*Ultima armă*
P.J. TRACY	*Operațiunea Monkeywrench*
RALPH PETERS	*Flăcări din cer*
RAY BRADBURY	*Fahrenheit 451*
RAYMOND BENSON	*Să nu mori azi*
RICHARD DOETSCH	*Hoții paradisului*
RICHARD DÜBELL	*Biblia diavolului*
ROBERT DUGONI	*Stăpânul juriului*
ROBERT FERRIGNO	*Rugă pentru asasin*
ROBERT FINN	*Inițiatul*
ROBERT JORDAN	*Ochiul lumii ◆ În căutarea Cornului ◆ Dragonul renăscut ◆ Umbra se întinde*
ROBERT ROSENBERG	*Camera de montaj*
ROBIN COOK	*Răpirea ◆ Risc asumat ◆ Marker*
SCOTT SMITH	*Un plan simplu ◆ Ruinele*
SCOTT TUROW	*Erori judiciare ◆ Prejudicii morale*
SEBASTIAN FAULKS	*Jocul cu diavolul*
SERDAR OZKAN	*Trandafirul dispărut*
STEPHEN BOOTH	*Sălașul morții ◆ Câinele negru*
STEPHEN CLARKE	*Un an în Merde ◆ În ce Merde te bagă dragostea*
SUE GRAFTON	*A de la Alibi ◆ B de la Bandit ◆ C de la Cadavru*
SUE MONK KIDD	*Viața secretă a albinelor ◆ Jilțul sirenei*
TED ALLBEURY	*De o parte și de alta a frontierei*
TERRY PRATCHETT	*Stranii surate ◆ Piramide ◆ Gărzi! Gărzi! ◆ Eric ◆ Imagini mișcătoare ◆ Domnul cu coasa ◆ Prin cele străinătăți ◆ Zei mărunți*
TESS STIMSON	*Clubul infidelilor*
TESS GERRITSEN	*Ucenicul ◆ Păcătoasa*
THOMAS GIFFORD	*Puterea destinului ◆ Assassini ◆ Operațiunea Praetorian*
THOMAS HARRIS	*Hannibal – în spatele măștii ◆ Tăcerea mieilor ◆ Hannibal ◆ Dragonul roșu*
TIM LAHAYE & JERRY B. JENKINS	*Supraviețuitorii ◆ Armata pătimirilor ◆ Nicolae◆ Pecetluirea sfinților Apollyon ◆ Cavalerii Apocalipsei ◆ Posedatul ◆ Semnul*
TIMOTHY WATTS	*Marele jaf*
TOM CLANCY	*Centrul de comandă V – Echilibru de forțe ◆ Furtuna roșie ◆ Vânătoarea lui Octombrie Roșu ◆ Centrul de comandă VI – Stare de asediu ◆ Dezbină și cucerește ◆ Linia de demarcație*
TOM GABBAY	*Conspirația din Berlin*
TOM MARTIN	*Piramida*
TRAVIS HOLLAND	*Povestea arhivarului*
VALÉRIE TASSO	*Insațiabilă*
WALTER M. MILLER JR.	*Cantică pentru Leibowitz*
WILBUR SMITH	*Festinul leilor ◆ Sunetul tunetului ◆ Sanctuarul ◆ Țărmul în flăcări ◆ Războinicii Nilului ◆ Ultimul papirus ◆ Magul ◆ Puterea sabiei ◆ Fuga ◆ Căutarea*
WILLIAM DIEHL	*Domnie în iad ◆ Eureka ◆ 27 ◆ Cameleonul*
WILLIAM C. GORDON	*Vasele chinezești*
WILLIAM GIBSON	*Chrome ◆ Contele Zero*
WILLIAM KOTZWINKLE	*E.T. Extraterestrul*
WOLFGANG HOHLBEIN	*Anubis*
WOLFRAM ZU MONDFELD, BARBARA ZU WERTHEIM	*Școala gladiatorilor*

Dramă, romance, saga, umor

BARBARA QUICK	*Fecioarele lui Vivaldi*
BIBA MERLO	*12 luni*
GIANNI RIOTTA	*Alborada ◆ Prințul norilor*
JANET FITCH	*Leandrul alb*
NICHOLAS SPARKS	*Nopți în Rodanthe ◆ Nunta ◆ O plimbare de neuitat ◆ Miracolul ◆ Accidentul ◆ Jurnalul unei iubiri ◆ Dragoste la prima vedere ◆ Dragă John*
ROSAMUNDE PILCHER	*Septembrie ◆ Căutătorii de scoici*
TONY PARSONS	*Copil și bărbat ◆ Bărbat și soție ◆ Spiritul familiei ◆ Lecții de viață*

Istorie, sociologie, filozofie, politică, religie

ALEX M. STOENESCU — *Eșecul democrației române (Istoria loviturilor de stat în România, II) ◆ Cele trei dictaturi (Istoria loviturilor de stat în România, III) ◆ Armata, mareșalul și evreii*
ANTONY BEEVOR — *Stalingrad*
AUNG SAN SUN KYI & ALAN CLEMENTS — *Vocea speranței*
BERND INGMAR GRUTBERLET — *50 de mari minciuni și legende ale lumii*
CARLOS CASTANEDA — *Călătorie la Ixtlan ◆ Învățăturile lui Don Juan ◆ Povestiri despre putere ◆ Cealaltă realitate ◆ Al doilea cerc de putere ◆ Pase magice Darul vulturului*
ERNEST VOLKMAN — *Spionaj*
J.F. FOGEL, B. ROSENTHAL — *Sfârșit de secol la Havana*
JOSE FRECHES — *Eu, Buddha*
LYNN PICKNET, CLIVE PRINCE — *Conspirația Stargate*
LAWRENCE GARDNER — *Stirpea Sfântului Graal*
MARIE-FRANCE ETCHEGOIN & FREDERIC LENOIR — *Ancheta*
MAURIZIO FERRARIS — *Alo? Unde ești?*
MIHAI RETEGAN — *1968 – Din primăvară până în toamnă*

Seria Top Secret

ANDY STERN — *Cine a câștigat războaiele petrolului?*
JOHN GIBB — *Cine te urmărește?*
LINDSAY PORTER — *Cine sunt Illuminati?*
NOAM FRIEDLANDER — *Ce este Opus Dei?*
THOM BURNETT — *Cine a câștigat, de fapt, cursa spațială?*
THOM BURNETT, ALEX GAMES — *Cine conduce, de fapt, lumea?*

Memorii, jurnale, biografii

BILL CLINTON — *Viața mea*
FARAH PAHLAVI — *Memorii*
HILLARY RODHAM CLINTON — *Istorie trăită*
ILIE NĂSTASE — *Mr Năstase*
MADELEINE ALBRIGHT — *Doamna secretar de stat*
NICHOLAS SARKOZY — *Martor*
REGINA NOOR — *Calea spre credință*
ROLAND JOSEQMAROL — *În numele lui Osama bin Laden*
SUAD — *Arsă de vie*
ZLATA FILIPOVIC — *Jurnalul Zlatei*

